

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**MERKANTİLİST POLİTİKALAR
ÇERÇEVESİNDE FRANSA İKTİSADININ
DOĞU AKDENİZ'DEKİ REKABETİNİN
TARİHİ SÜRECİ**

ELİF KOÇAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN ADI

Dr. Öğr. Üy. Murat FİDAN

KASTAMONU 2019

TEZ ONAYI

Elif KOÇAK tarafından hazırlanan “Merkantilist Politikalar Çerçevesinde Fransa İktisadının Doğu Akdeniz’deki Rekabetinin Tarihi Süreci” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

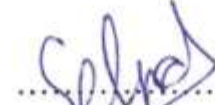
Danışman

Dr. Öğr. Üy. Murat FİDAN
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Serkan DİLEK
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üy. Ramazan ARSLAN
Bartın Üniversitesi

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Elif KOÇAK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

MERKANTİLİST POLİTİKALAR ÇERÇEVESİNDE FRANSA İKTİSADININ DOĞU AKDENİZ'DEKİ REKABETİNİN TARİHİ SÜRECİ

Elif KOÇAK
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üy. Murat FİDAN

Dünyada insanlık tarihinden itibaren çeşitli ekonomik sistemler uygulanmıştır. Bu ekonomik sistemler zamanla değişime uğrayarak bir döngü halinde gelişmiş ve evrilmiştir. Bu tezde merkantilizm fikir akımının etkilediği bazı ülkelerin uyguladığı politikalar ve bu politikaların yol açtığı durumlar incelenmiştir. Yöntem olarak literatür taraması kullanılmıştır.

Birinci bölümde merkantilizmin tanımı, amacı, merkantilist düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olan dinamikler ve ülkelere göre biçim değişikliğine uğramış olan merkantilizm açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde merkantilist politikalar çerçevesinde sömürgecilik ele alınmıştır. Sömürgecinin tanımı, faaliyetleri, etkileri ve özellikle Fransız sömürgeciliği ve Fransa'nın bazı ülkelerle olan siyasi ve ekonomik rekabetleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde Doğu Akdeniz'de yaşanan çıkar çatışmaları irdelenmiştir. Dördüncü bölümde kolonyalizm, kapitalizm ve emperyalizm kavramları açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Merkantilizm, Fransa İktisadı, Doğu Akdeniz, Sömürgecilik

2019, 146

ABSTRACT

Master Thesis

HISTORICAL PROCESS OF THE COMPETITION OF FRANCE ECONOMICS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN WITHIN THE FRAMEWORK OF MERCANTILIST POLICIES

Elif KOÇAK
Kastamonu University
Institute of Social Sciences
Department of Economics

Advisor: Asst. Prof. Murat FİDAN

The world has applied various economic systems since the human history. These economic systems have evolved over time and evolved in a motion. In this thesis, the policies implemented by some countries affected by the mercantilism idea trend and the situations caused by these policies are examined. A literature review was used as a method.

In the first chapter, the definition of mercantilism, its aim, the dynamics which are effective in the emergence of mercantilist thought and the mercantilism which has changed according to the countries has been tried to be explained. In the second chapter, colonialism was discussed within the framework of mercantilist policies. The definition, activities and effects of exploitation and specifically French colonialism and the political and economic rivalries of France with some countries have been examined. In the third chapter, the conflicts of interest in the Eastern Mediterranean were examined. In the fourth chapter, colonialism, capitalism and imperialism are explained.

Key Words: Mercantilism, Economics in France, East Mediterranean, Colonialism
2019, 146

TEŞEKKÜR

Bu zorlu tez sürecinde desteklerini bir an olsun esirgemeyen, bana yol gösteren, değerli hocam Sayın Dr. Öğr. Üy. Murat FİDAN’a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Beni bugünlere getiren, üzerimde emeği sonsuz olan biricik annem Hatice SEVİMLİOĞLU’na ve her anımda yanımda olan, bana ilham veren sevgili eşim Tevfik KOÇAK’a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
RESİMLER DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. MERKANTİLİZM NEDİR?	4
1.1. Merkantilizmin Amacı.....	8
1.2. Merkantilist Düşünceyi Etkileyen Gelişmeler	15
1.2.1. Avrupa’da Siyasi Yapının Değişmesi	16
1.2.1.1. Haçlı seferleri	16
1.2.1.2. Norman akımı	18
1.2.2. Milli Devletlerin Kurulması	18
1.2.3. Orta Çağ’ın Sonunda Meydana Gelen Bilimsel Değişmeler	19
1.2.3.1. Büyük buluşlar	19
1.2.3.2. Ticari yolların değişmesi	20
1.2.3.3. Para kullanımının yaygınlaşması	20
1.2.3.4. Teknik gelişmeler ve bunların yaygınlaşması	22
1.2.3.5. İdeolojik yapıdaki değişmeler	23
1.3. Merkantilist Doktrinin Gelişmesi	25
1.3.1. İspanyol Merkantilizmi (Külçeci Merkantilizm)	25
1.3.2. Fransız Merkantilizmi (Sanayi Merkantilizmi).....	26
1.3.3. İngiliz Merkantilizmi (Ticari Merkantilizm)	31
1.3.4. Alman Merkantilizmi (Kameralizm)	33
1.3.5. Merkantilizme Yapılan Eleştiriler	34
İKİNCİ BÖLÜM	36
2. SÖMÜRGEÇİLİĞİN TEORİK DİLİ MERKANTİLİZM	36
2.1. Sömürgecilik Nedir?	40
2.2. Dünya Sömürgeçiliğinde Tarihi Dönemler	42

2.3. Dünyada Uygulanan Sömürgecilik Yöntemleri	46
2.4. Sömürgecilik ve Ulusal Çıkar İlişkisi	48
2.5. Fransız Sömürgeciliği.....	52
2.6. Fransa'nın Avrupa Üzerindeki Emelleri ve Avrupa Devletleriyle İlişkisi	53
2.6.1. Fransa –İngiltere İlişkileri	53
2.6.2. Fransa-Almanya İlişkileri.....	56
2.6.3. Fransa-Rusya İlişkileri.....	58
2.6.4. Fransa'nın Amerika Politikası	60
2.6.5. Fransa'nın Osmanlı Toprakları Dışındaki Afrika Politikası	64
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	70
3. ÇIKAR ÇATIŞMALARI VE SÖMÜRGE BÖLGELERİ	70
3.1. Fransa'nın Asya Üzerindeki Emelleri	70
3.2. Fransa-Osmanlı İlişkileri	71
3.2.1. Fransa-Osmanlı İlişkilerinde Mısır Meselesi	82
3.2.2. Osmanlı-Fransa Ticari İlişkileri	96
3.3. Cezayir	97
3.4. XIX. Asrın Sonunda Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne Bakışı	98
3.5. Fransa-Suriye İlişkileri	101
3.5.1. Fransız Yaklaşımı ve Sykes-Picot Antlaşması.....	101
3.6. Fransa-Türkiye İlişkileri	103
3.7. Doğu Akdenizde Çıkar Çatışmaları	106
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	121
4. SON YÜZYILDA FRANSIZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ, KOLONYALİZM, KAPİTALİZM VE EMPERYALİZM	121
4.1. Kolonyalizm, Kapitalizm ve Emperyalizm İlişkisi	126
4.2. Küreselleşme.....	128
4.2.1. Kapitalizmin Karakteristik Özelliği Olarak Küreselleşme	129
4.2.2. Emperyalizmin Yeni İmajı Olarak Küreselleşme	130
KAYNAKLAR	136
ÖZGEÇMİŞ.....	146

RESİMLER DİZİNİ

RESİM 1. BOYUNLARINA GEÇİRİLMİŞ DEMİR HALKA VE ZİNCİRLERLE BİRBİRLERİNE BAĞLANMIŞ KÖLELER.....	63
RESİM 2. BERLİN KONFERANSI’DAN SONRA AFRİKA.....	66

GİRİŞ

XV. asırda kapitalist bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu kapitalist sistem “Ticari devrim” olarak adlandırılmıştır. Sebepleri muğlak olan ve sonradan merkantilizm olarak adlandırılacak ticari devrim, yaklaşık olarak 1400’lü senelerde ortaya çıkmıştır. Merkantilizmin ortaya çıkış nedenleri arasında Akdeniz’deki ticaretin İtalyanların tekeline girmesi, Kuzey Avrupa ile İtalya arasındaki kazançlı ticaretin artması, gemicilik, madencilik ve ticarete sermaye birikimin sağlanması gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca zenginliğe dönük yeni yaklaşımlar, Rönesans’ın ön koşullarını hazırlamış ve ticaretin gelişmesini kolaylaştırmıştır (Burns ve Ralph, 1964: 608-609).

Batı Avrupa ülkelerinde Orta Çağ’ın sonlarına yakın, hemen hemen hayatın her alanında değişimler meydana gelmiştir. Orta Çağ’ın son birkaç asırda ekonomik, sosyal ve ilmi değişimlerin oluşmasını sağlayan etmen yaklaşık on asırdan beri oluşagelen Orta Çağ’daki bilgi birikimi olmuştur. Batı Avrupa toplum hayatında meydana gelen değişimleri kilise ve feodal düzenin sert kuralları bile durduramamış ve bu konuda yetersiz kalmıştır. Orta Çağ döneminin sonlarına doğru kilise ve feodal yönetimin kurallarının toplum yaşamına durağan bir görünüm kazandıran önemini kaybetmesi sonrası, Batı dünyasında bilimsel gelişmelerin artmasının yanı sıra ideolojik değişimlere de neden olmuştur. Bu değişimler sonrası çağdaş kapitalizmin ilk basamağını oluşturduğu öngörülen ticari kapitalizmin ve onun doktrini olan merkantilizmin temelleri atılmaya başlanmıştır (Neumark, 1943: 66-67).

Orta Çağ gelenekleri merkantilist dönemin başlarında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak feodal yapı çözülmemiştir. Bu sebeple merkantilist düşünürler, özellikle bu dönemin başlarında günlük yaşam problemleriyle ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Sadece kendi zenginliklerini ve refahlarını değil bunun yanı sıra “ulusal devletin” zenginliğini ve refahını arttırma yöntemlerini de araştırmışlardır. O devirde devletlerin gücünün kıstası uzun, yorucu savaş ve seferlere dayanabilme güçleri olmakla birlikte, diğer ülkeleri fethetmesi ya da bu ülkelerde egemenlik kurmaları yani kolonilere sahip olabilmeleriydi. Bununla beraber bahsi geçen bu hususlar

Orta Çağ'daki belli başlı problemlerden daha başka problemler çıkmasına sebebiyet vermiştir. Orta Çağ feodalitesinin merkezi olan derebeyi yani toprak ağası savaş ve sefer için gerekli envanterleri ve savaşın temel unsurları olan askerleri kendi imkânlarıyla ve kendi hâkimiyet alanından toplamaktaydı. Modern devlet ise hükümdarın kendisi tarafından istihdam edilen paralı askerlerden oluşan ordulara sahipti ve savaşları kazanmak için devletin paraya, altına ya da gümüşe ihtiyacı vardı. Bunun doğal sonucu olarak gücü kendi hâkimiyetinde toplayan hükümdarların ilk emeli hazineyi büyütmektir. Bu yüzden de ihracatın ithalattan daha fazla yapılması gerekliliğinden ötürü hükümdarlar ticaret erbapları arasında bir menfaat birliği oluşmuştu. Bunun için merkantilizmin temeli, devlet idaresi ve ekonomi politikasının temel aktörlerle birlikte pozitif düzeyde seyretmesine bağlıydı. Merkantilistler, bu şekillenmeler çerçevesinde daha gerçekçi prensipler ortaya koymuş ve uygulamıştır (Savaş, 2000: 137-138). Bunun sonucunda ulusal ekonomi anlayışı kendini göstermiş ve zamanla güçlenmiştir. Rasyonalizmin varlığı, bu zaman diliminde bütün alanlarda hissedilmeye başlanmıştır. Kilisenin siyasete müdahalesi tartışılmaya açılmış ve siyasetin dinden bağımsız olması gerekliliği yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır. Bireysel özgürlükler yavaş yavaş ön plana çıkmış ve devletin sağlam bir ekonomisinin var olması gerektiği konusunda ortaya çıkan fikir birliği kapsamında içeride ve dışarıda devletin görevlerini ifa edebilmesi için kuvvet sahibi olmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır (Peker, 2015: 3).

Bu dönemde politika ile ekonomi ayırımına yönelik olarak, devletin gücü ile ekonominin üretim gücü arasındaki kuvvetli korelasyon bulunması hususunda farkındalık sağlanmıştır. Devlet Orta Çağ'ın durgun ekonomisinden çıkılmasının ehemmiyetini, kendi siyasi otoritesini sağlamak zaruriyetiyle kavrama yoluna gitmiştir. Devlet hem iş yükünün paylaşımını seri hale getiren ve yanı sıra üretimi arttırıcı tedbirleri üretim sürecine dâhil etmiş hem de ekonomik kantonların birleştirilmesini sağlamıştır (Kumbaracıbaşı, 1976: 29).

Yıllarca devam eden savaşlar, ulus devletlerin kurulması aşamasında mali bir problemi de ortaya çıkarmıştır. Devletlerin sürekli ve merkezi bir askeri güç bulundurma zorunluluğu, bahsi geçen dönemlerde sömürgeleştirmenin bir güç ve refah nişanesi sayılmasından dolayı önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır.

Finansman sorunu ve hazineye sürekli altın bulundurulması ihtiyacı bu etkene bağılı olarak önem kazanmıştır. Hükümdarların esas vazifesi, bu ihtiyacı ifa edebilmesi haline gelmiştir. Dış ticaret dengesinin pozitif bir seyri olması bu vazifenin başarılabilmesi için ise önem arz etmiştir. Bütün bu hususlar irdelendiğinde merkantilizm, korumacı bir anlayışa sahiptir denilebilmektedir. Rönesans ve Reform hareketleri, Avrupa’da bazı temel ekonomik değişimlere sebebiyet vermiştir. Bu çerçevede ticaretin aktif bir hale gelmiş olması; Rönesans döneminde bir para ve para ekonomisinin vuku bulmasını, dolayısıyla da zenginlikle para arasındaki korelasyonu pekiştirilmesini söz konusu kılmıştır. Otoriteler ülkelerine altın getiren ticaret şirketlerini, bu gaye için siyasi olarak maksimum desteklemiş ve özerklikler sağlayarak uluslararası ticarete tekel olma siyasetini yürütmüştür. Dış ticarete kazan kazan politikası bu sebeplerden ötürü bahsi geçen dönemin anlayışına göre uygulanamamıştır. Klasik iktisadi düşünce, dış ticaretin bütün taraflar için kârlı olabilirliği düşüncesi ile kendini göstermiştir (Peker, 2015: 3).

Eski Çağ ve Orta Çağ’da olduğu gibi XVIII. asırda da İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde kıymetli maden biriktirmek milli bir devlet anlayışı olarak şekillenmeye devam etmiştir. Ancak bu devletlerin İspanya kadar başarılı olamamaları, kendilerini altın ve gümüş elde etmek için çeşitli yöntemler bulmaya sevk etmiştir. Örneğin; altın madenleri bulunmayan İngiltere XVI. asırda, İspanya donanmasını soyan ünlü İngiliz korsanları John Hawkins, Francis Drake ve Wolter Raleigh eliyle kazanılan altını devamlı bir kaynak olarak görememiştir. Bu sebeple İngilizler, ithalatı mümkün olduğunca az yaparak ihracatı arttırmayı kendilerine yol olarak seçmiştir. Çünkü bu yöntemle ihracat-ithalat farkı ülkeye kıymetli maden akışını arttırmasına bağılı olarak ödemeler dengesinde ülke çıkarına fazlalık verecektir (Savaş, 2000: 139).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MERKANTİLİZM NEDİR?

Merkantilizm “ekonomik milliyetçilik” ya da daha da ötesi “ekonomik savaş” olarak nitelendirilebilmektedir (Rankin, 2011: 2). Zira teorik bir sistem olan merkantilizmi tam olarak tanımlamak imkânsız olarak kabul edilmiştir (Mcdermott, 1999: 56). Merkantilizm Orta Çağ’ın sonları ile sanayi devrimi arasında kalan bir dönemdir. Avrupa’ya özgüdür. Avrupa ülkelerinin koşullarına göre uygulanış biçimleri değişiklik gösterebilir ana etmenleri aynı kalmıştır. Merkantilist dönemde özellikle üretim tekniğinde meydana gelen değişimler önem arz etmektedir. Orta Çağ tarımında ikili tarla sisteminin yerini üç tarla sistemi almıştır. Bu da tarımsal üretimlerde ciddi bir artış sağlamıştır. Zira ürün bileşimleri bu teknikle daha da çeşitlenmiştir. Artık öküzler yerine atlar kullanılmaya başlanmıştır. Hızlı olan atlar sayesinde daha geniş alanlara ekim yapabiliyorlardı. Bunun sonucu olarak nüfus şehirlerde yoğunlaşmıştır (Çaklı, 2009: 6).

Merkantilizmin ana amaçları, merkezi hükümetlerin otoritelerini arttırarak sanayi ve ticarete dayalı endüstriyel sektörleri ivedilikle büyütmek, yanı sıra savaş için elzem bulunan silah ve envanterleri tedarik etmek, bütün bunlarla birlikte devletin gelirlerini arttırmak esas alınarak, Batı toplumlarında, bilhassa ulus devletlerin ortaya çıktığı bir zaman dilimine denk gelen bir çağda, merkantilist politikalar ana amaçlar olarak belirlenmiştir. Merkezi hükümet gelirlerini olabildiğince yükseltmeyi ilke olarak kabul eden yöneticiler, milli politikalar dâhilinde değerli madenleri ülke sınırları içerisinde tutarak, endüstriyel ve iktisadi durumu olabildiğince kazançlı hale getirmiştir. Ayrıca ithal edilen ürünlere karşı yerli endüstriyel ürünleri muhafaza etmek için iç ticarete vergileri düşürüp dış ticarete vergileri arttırmış ve bunlar dâhilinde ihracatı cazip kılacak bir yapılanmayı kazançlı çıkabilmek için temel yol olarak benimsemişlerdir (Heaton, 1996: 1).

Batı’da merkantilist anlayış iç ve dış ticaret politikalarına rota çizen bir sistem olarak bilhassa XVI. ve XVIII. asırlar arasında görülmüştür. Bu yaklaşım dâhilinde farklı batı ülkeleri bülyonizm (külçecilik) kavramını kendi devletleri için ilkesel bir hale

getirmişlerdir. Bu bağlamda bir anlayışı güden ve merkantilist bir anlayışla hareket eden bir ülkenin altın ve gümüş bolluğu gibi iki göze çarpan özelliği ayırt edici olmuştur. Değerli madenlerin ülke dışına çıkarılmasının menfi olarak görülmesi ve bu doğrultuda kanun koyucu tarafından yasaklanması, bu maksatları gerçekleştirmek için tabii bir gaye haline gelmiştir. Dönem içerisinde belirsiz zamanlarda aniden ortaya çıkma ihtimali olan savaş durumları için elzem bulunan maddi birikim ve insan gücü merkantilist anlayışa göre her zaman elde hazır olarak tutulması gereken unsurlardır. Bu vesileyle farklı etnik unsurlar ve coğrafi bölgeler dâhilinde bulunan toplumların kolonileştirilmesi ve bu bağlamda egemenlik kurularak maddi güç ve insan gücünün her daim kontrol edilebilmesi merkantilist anlayış dâhilinde normal ve tepki çekmeyecek şekilde meşrulaştırılmak suretiyle ulus devletler adına kolay kılınmıştır (Bulut, 2000: 24-25). Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşifler sonucu oluşan ve 1500-1800 seneleri arası devam eden merkantilizm, Yeni Dünya'nın iktisadi hayata yansımalarıdır. Merkantilizmin en önemli temsilcileri Jean Bodin, Thomas Myles, Montaigne, Thomas Mun, Antonia Serra ve Jean Baptiste Colbert'tir (Bilgili, 2010: 19).

Teorik olarak ilk defa Adam Smith tarafından “Milletlerin Zenginliği”nin dördüncü kitabında ele alınarak sistematik bir hale getirilmeye çalışılan merkantilizm XVII. asır ve XVIII. asrın ilk yarısındaki yazarların fikirleriyle ortaya çıkmıştır. Smith tarafından, merkantilist sistemin tahlil edilmesi ve yergisine, kitabın iki yüz sayfadan fazla kısmı ayrılmıştır. Smith kendi fikirlerini kuvvetlendirmek için merkantilist sistemin zayıf yönlerini vurgulamıştır. Merkantilizm, sistemin bilinen ismi olmasının yanında Smith'in kendi vermiş olduğu bir isimdir (Spiegel, 1971: 98).

Bu düşünce sisteminin benimsediği para politikasını ve özellikle ticaret politikasını yoğun bir şekilde eleştiren Smith, sistemi “ticari sistem” olarak adlandırmış ve onu “korumacı bir sistem” olarak kınamıştır. Gustav Schmoller, Smith'ten yaklaşık olarak bir asır sonra ise merkantilizmi, milli birliği sağlayan ve Orta Çağ koşullarını yok eden bir sistem olarak övmüştür. Schmoller ile aynı senelerde yaşayan William Cunningham ise İngiltere'deki şartlara dikkat çekerek iktisadi yönden güçlü olmaya gayret gösteren bir sistem olmasını merkantilizmin siyasi amaçları gerçekleştirmek için uygulandığını ileri sürmüştür. Merkantilizmin farklı ülkelerdeki uygulamalarını

yansıtma açısından yapılan bu üç farklı nitelendirme doğrudur. Fransa ve Almanya’da milli birliği sağlamaya öncelik vermiş olmasına rağmen XIII. asırda diğer Avrupa ülkelerinden önce siyasi birliğini gerçekleştirmiş olan İngiltere için merkantilizm, korumacı ve yayılcı bir sistem olarak sanayi devrimi için sağlam bir milli zemin hazırlamıştır (Savaş, 2000: 138).

Adam Smith’in iki temel eseri vardır. Bunlardan ilki, 1759’da yayınlanan “Ahlaki Duygular Kuramı” adlı kitabıdır. Diğeri ise 1776 tarihli “Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”dir. Bunların haricinde temel eseri olarak sayılmasa da “Astronomi Tarihi” ve “Hukuk Üzerine Konuşmalar” adlı önemli çalışmaları da mevcuttur. Adam Smith, klasik politik iktisadın kurucusudur. Daha önceleri politik iktisatla ilgili birçok çalışma yapılmasına rağmen, Smith bunu ilk defa en detaylı şekilde işlemiştir. Bu durumda klasik liberal düşüncenin ekonomi kuramının geliştirmesine neden olmuştur (Kazgan, 2011).

Smith, kendisinden sonraki çoğu düşünürü etkisi altında bırakmıştır. Ricardo, J.S. Mill, Say, Condorcet, Bastiat bunlardan birkaçıdır. Kendilerini onun devamı sayan neoklasik iktisat savunucuları ve yeni liberal iktisadın taraftarları XX. asra gelindiğinde, genel olarak düşünce sistemlerini Smith’le temellendirmişlerdir. Bütün bunlara rağmen, Smith ile ortak noktaları olduğunu söyleyen yeni liberal iktisat ve neoklasik yanlılarının öngörüldüğü kadar ortak noktası bulunmamaktadır (Vergara, 2006: 12).

Merkantilizmde değerli madenler ön planda tutulmuştur. Devlet, merkeziyetçi veya ulusçu bir anlayışa sahip olduğunda değerli madenleri muhafaza etmekte ve kendi ekonomi politikasına göre bunları kullanmayı temel felsefe kabul etmektedir. Altın miktarı, stoklar azaldığında, değerli madenlerin ülkeden çıkışını engelleyerek, yine değerli madenleri özellikle kolonilerden sağlayarak, ülkeye altın girişini sağlayarak bunları en verimli halde işlemek suretiyle arttırılabilmektedir (Özgüven, 1992: 48):

Merkantilist dönemin şartlarına bakıldığında ülkedeki değerli madenleri verimli bir şekilde işleme gücüne sadece İspanyollar sahipti. Yani sadece İspanyollar para basma işini biliyordu. İhracatın en yüksek düzeyde arttırılmasına ve ithalatın en

yüksek düzeyde azaltılmasına dolayısıyla diğerlerinin gerçekleşmesi için bir ön koşul olmuştur. Bu yolla çok satıp az ithal edecekler ve çok üretip az tüketeceklerdir (Özgüven, 1992: 48).

Merkantilist doktrin; milli ve güçlü devlet ilkesi, kazanç ve kıymetli madenlere sahip olma tutkusu ve dış ticaretin gerekliliği olarak üç şekilde izah edilebilmektedir. Bu üç ilke birbirine bağlı olarak önemsenmesi gerekli ilkelerdir ve bunları birbirinden ayrı düşünmek bir yanılgı olacaktır. Güçlü bir ordu ve deniz gücüne, güçlü ve büyük bir ticaret hacmine sahip olmak, bu ilkeleri gerçekleştirmek için önemli bir gereksinimdir. (Tekeoğlu, 1993: 18).

“Lüks harcamalar toplum için tehlikelidir” anlayışı merkantilizm öncesi Orta Çağ anlayışında yaygın olarak bulunmaktadır. Lüks bir tüketim toplum tarafından da kabul edilmemiştir. Bu durumun sınıf ilişkilerini rahatsız edeceği fikri de ortaya çıkarak benimsenmiştir. Merkantilist literatürün ilk zamanlarında da bu ahlaki kınama süregelmiş fakat zamanla bu husus değişim geçirmiştir. Başlangıçtaki bu düşünce zamanla “Müsrif harcama yalnız yabancı mallar açısından yasaklanmalıdır” haline gelmiştir. Gittikçe artan tüketimin ulusal gücün göstergesi olduğu yönünde inanç, kişisel bazda ve millet bazında tutumluluğun devam etmesine rağmen benimsenmeye başlanmıştır. Barbon, Coke, North ve Petty bu görüş sahiplerine örnek verilebilir. Etik bir vazife olarak özgürce harcamak, fakirlere iş sağlamak kabul edilmiştir. Ticaretin bütün bu değişimin alakalandırılabilmesi temel kavram olduğu fark edilebilmektedir. Zaman içinde bahsedilen görüşe yönelik destek hız kesmeden artmıştır. Çünkü paranın akışını sağlayacak ve ticareti daha çok arttıracak olan canlılıktır (Karta, 2015: 135-136).

Ekonominin normal şartlarda kendi kendine tam istihdama ulaşabileceği düşüncesi, merkantilist düşüncedeki tam istihdam anlayışını oluşturmaktadır. Bireylerin çıkarı ve sosyal gayesi bu anlayışta önemsenmemesi gereken durumlardır. Maddi fonların bireyde toplanması bu bakış açısına göre mallar için yeterli talep olmamasına sebep olacaktır. Zaruriyet halinde zenginler, serbest bir şekilde gelirlerini harcamalıdır. Dinsel inançlarına sadık teorisyenler tarafından merkantilist doktrinde hâkim olan para arzusu eleştirilmiş ve vazgeçilmesi gerekliliği tezi savunulmuştur. Ancak bu tezi

kabul etmeyen pek çok yazar tarafından artan ihraç malları ve yurt içi tüketimin işsizlik yükünü aza indirgeyebileceği inancı ile merkantilist doktrinde hâkim olan para arzusu anlayışa büyük bir destek göstermiştir (Karta, 2015: 136).

XVII. asra yani merkantilist dönemin ortalarına gelindiğinde; şirketlerin eskiye oranla yeni örgütlenme biçimine sahip olmalarının yanı sıra faaliyet sahaları da yine eskiye oranla bir hayli artmıştı. Bahsi geçen bu dönemde birçok yatırımcının hissesinin bulunduğu sermaye şirketleri ortaya çıkmıştır. Mevzu bahis şirketlerin birçok avantajı vardı. Bu avantaj aynı şekilde ortaklarına da dönük bir olgu olarak kendini göstermekteydi. Öncelikle bu tarz şirketler devamlılığı olan birlikler olarak kendini göstermişti. Yani şirketlerin parçalanması, ortaklardan birinin çekilmesi veya ölümü durumunda söz konusu olmamaktaydı. İkinci olarak, sorumluluk sınırlı olarak bulunmaktaydı. Dolayısıyla ortaklar zarar ihtimali durumunda yalnız şirket yatırımının kendi hissesinden sorumluydu. Sermayenin daha çok arttırılması halinde ortaklara verilen hissenin de artması üçüncü özellik olarak kendini göstermekteydi (Burns ve Ralph, 1964: 616).

Hükümetin ve şirketlerin birlikte ortaklaşa nüfustan gelir elde ettikleri bir mali uygunluk sistemi olarak uygulanması merkantilizmi daha anlaşılır hale getirmiştir. Merkantilistik dinamiklerin gücüne bakılacak olursa, hükümetin ekonomisini açma derecesini belirleyen iki seküler süreci tanımlamıştır: Birincisi, “insani sermayenin büyümesi gelişimin özüdür” fikri doğrultusunda hükümetin açıklığı azaltmaya ve tekellere olan bağımlılığını arttırmaya teşvik edilmiştir. Çünkü bu durum daha fazla bilgi emek verimliliğini arttırmıştır. İkincisi, ancak kalkınma, hükümetin açıklığı arttırmasına ve tekelci iş birliğini kısmen reddetmesine yol açan geleneksel ortalama vergi oranını arttırmıştır, anlayışıdır. Bu güçlerin dengesi, ülkenin küresel gelir dağılımındaki yerini belirlemiştir (Mcdermott, 1999: 56).

1.1. Merkantilizmin Amacı

Kıymetli maden olarak ifade edilen altın ve gümüşün ülkeye mümkün olduğunca çok akışını sağlamak, merkantilist fikrin ekonomik olarak temel maksadıdır. Bu da şüphesiz o ülkenin ekonomik ve bunun yanı sıra askeri gücü ile doğrudan ilişkilidir.

Bu durumda devlet, özel girişim dışlanmamış olsa bile ön planda bulunmaktadır. Ekonomiye devlet müdahalesini beraberinde taşıyan olgu şüphesiz, devletin ön planda olmasından kaynaklanmaktadır. Mevzu bahis müdahaleyi tabii olarak ortaya çıkaran sebepler, bir yandan ihracatın mümkün olduğunca arttırılması ve aksine ithalatın mümkün olduğunca azaltılması, diğer yandan da gümrük vergisi olmak üzere bazı sınırlandırıcı uygulamalarla engellenmesidir. Devlet müdahalesini oluşturan diğer sebepler: feodalizmin gücünü kaybetmeye başlaması, ordunun güçlü olması, yeni sömürge, ucuz iş gücü ve ham madde elde etme çabası olarak sıralanabilir ve bu durum devletin önemini daha da arttırmaktadır. Nitekim birebir denizaşırı ticaretle bağlantısı olan bütün maddelerin hayata dökülmesi büyük deniz filosu ve askeri güç ile olasıdır (Karta, 2015: 139).

Ülke yararına askeri fayda sağlayarak güçlü bir devlet oluşturmak isteği ve nüfus artışını özendirmek merkantilist fikrin genel bir yaklaşımıdır. Merkantilistler, nüfus artışının emek arzı ve üretimi arttırması ile ekonomik gelişmenin temeli olduğu fikrini savunmuşlardır. Diğer bir ifade ile nüfusun artması ve devlet geliri arasında pozitif bir korelasyon vardır. Bu anlayış doğrultusunda evlilik kavramı teşvik edilmiş, yanı sıra bekârlara çeşitli yaptırımlar uygulanarak evli vatandaşlar vergiden de muaf tutulmuşlardır. Aynı doğrultuda ülke dışından göç ederek gelenlere de kolaylıklar sağlanmıştır (Turanlı, 2011: 30).

Vurgulandığı gibi merkantilist dönem fazlaca çalkantılı bir dönemdir. Tabii ki bu kadar çalkantılı bir dönem olmasının sebepleri arasında siyasi, iktisadi ve dinî mücadeleler yer almaktadır. Fransa'da köylülerin isyan çıkarması, din ve mezhep fikrinin ana sebeplerini oluşturan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648)'na dayanmaktadır. Nitekim bu dönemde yoksulluğun sebep olduğu ve özellikle Fransa'da peş peşe yaşanan köylü isyanları, başta Fransa olmak üzere Portekiz, İspanya, İngiltere ve Hollanda arasında sömürge kazanma mücadelesi bazında, ağırlıklı olarak bu çalkantılı dönemin sebepleri arasında gösterilebilir. Merkantilist döneme pek çok farklı sınıftan ve meslekten fikir adamları katkıda bulunmuştur. Örneğin, Nicholas Barbon iş adamıyken Richard Cantillon bankerdir; John Law maliyeci iken John Locke filozoftur. Bir diğer katkıda bulunan düşünür ise iş adamı, matematikçi,

cerrah, mühendis ve aynı zamanda parlamento üyeside olan Sir Wliiam Petty'dir (Karta, 2015: 138).

Merkantilist fikir adamlarının ekonomik iç ve dış siyasi görüşleri detaylı bir araştırmaya dayalı olmamasına rağmen, bunlar tarafından ortaya atılan problemler ve bu problemlere gelişigüzel çözüm önerilerinin etkili ve yaygın olarak insanlar tarafından benimsenmiş olduğu göze çarpmaktadır. Çözüm olarak ortaya atılan fikirlerinin dayanağını ise güce dayalı düzen oluşturmuştur. “Güç” kavramı XVII. ve XVIII. asırlarda yalnız “saldırmak, fethetmek, sömürgelerde saygınlık oluşturmak” ile bağdaştırılmıyordu. Bunun yanı sıra ulusal güvenliği dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı sürdürmeyi de kapsamaktaydı. Sonuç olarak ticaret ehemmiyet kazanmaktaydı. Nitekim Jean Baptiste Colbert bir mektubunda, *“Ticaret finansal gücün kaynağıdır. Bu da savaş için önemlidir”* demektedir. Daimi ve verimli bir gelire sahip olma sisteminin oluşturulması ve işletilmesi güçlü devletin olmazsa olmazıdır. Bu mekanizma güç ve zenginlik kavramını birbiriyle bağdaştırmaktadır. Bu izahatlar doğrultusunda hemen hemen bütün merkantilistlerin ortaya attıkları zenginlik ve güç kavramlarına dair fikirleri özetlemek gerekirse (Karta, 2015: 138) :

- Zenginlik güçtür ve bu güç güvenlik veya saldırı için zaruridir.
- Güç, zenginliğin sürekliliğini de sağlar.
- Zenginlik ve güç birbirini tamamlayan iki kavramdır. Bu yüzden ulusal politikanın temel amaçları arasına girmişlerdir.

Zenginlik ve güç kavramları arasında bazı şartlarda başarı doğrultusunda uyum vardır. Mesela askeri güvenliği sağlamak adına bazı ekonomik fedakârlıklarda bulunulursa, hemen olmasa bile uzun vadede mutlaka başarı ile doğru orantılı bir uyum meydana gelecektir. Yani güç ve zenginlik birbirini oluşturan ve tamamlayan iki kavramdır. Nitekim Hobbes, *“Zenginlik güç, güç zenginlik”* söyleminde bulunmuştur (Karta, 2015: 138).

Sonuç olarak merkantilizmin son dönemlerinde Child, Davenant ve North gibi dış ticarete müdahaleciliğe muhalif olan ve liberal olarak adlandırılabilir fikirlerle

sahip düşünürler olsa bile dönemin geneli bakımından merkantilist fikre hâkim olan asıl savunular şu şekilde düşüncelerini ifade etmişlerdir (Özgüven, 1984: 50-51) :

- Moneter bir amaç söz konusudur; bütün ekonomik faaliyetin amacı altın ve gümüşün kazanılması olmalıdır. Zira maksat para miktarını arttırmaktır. Gün geçtikçe paraya olan ihtiyaçta artmaktadır. Bu şekilde Orta Çağ'ın M-P-M (Mal-Para-Mal) değişimi P-M-P (Para-Mal-Para) şeklini almıştır.
- Aynı şekilde merkantilizm, milliyetçi (milli) ya da devletçi bir amaca sahiptir; devletin çıkarı bireyin çıkarından daha ön plandadır ve amaç bütün ülkenin zenginleşmesidir. Üzerinde durulan fikir, iktisadi yapının ve faaliyetlerin genişlemesi için devletin kesinlikle güçlü olması gerektiği fikridir. Fakat ilke olarak özel girişimciliğe karşı bir politika izlenmemiştir.
- Yine merkantilizm, müdahaleci bir amaca sahiptir ve bu amacı şu şekilde izah etmek mümkündür: Devletin ön plana çıkarılması onun yapacağı müdahalelere meşru zemin hazırlar. Devlet ithalatı azaltmakta, sanayiye tarıma yeğlemekte ve müdahalesi ekonomik hayata dönük olmaktadır. Söz konusu müdahalelerin ekonomide koordinasyon maksadı taşıyor olması burada önemli olan husustur. Altın girişini çoğaltmak ve korumak maksadıyla yaygın hale getirilmekte olan müdahale, bilhassa parasal politikalarda uygulanmaktadır.

Netice itibariyle Avrupa'da XV. ve XVIII. asırlarda hâkim olmuş bir iktisadi akım olan merkantilizmde ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak olağan hale gelen anlayış, ekonomik olayların birbirleriyle olan bağlarının irdelenerek neden sonuç ilişkisi içinde ele alınmasıdır (Peker, 2015: 2).

Merkantilizm, altın külçesini para olarak görmüştür. Dış ticareti sadece altın külçesi elde etmek için bir araç olarak görmüştür. Bu madenlerin savaş zamanlarındaki önemi altın ve gümüş rezervlerine odaklanılmasının temel sebebidir. Gönüllülük esasına tabii olmayan askerlerden oluşan ordularda, askerlerin maaşları altın ile ödenmiş ve deniz kuvvetlerinin masrafları da kıymetli madenler ile karşılanmıştır. Yüksek miktarda altın transferlerini gerektiren bir diğer faktörün ise dönemin

oldukça karmaşık olan uluslararası ittifakları olduğu göze çarpmaktadır (Islahi, 2006 1).

Merkantilistler, ihracat şeklinde korumacı politikaları savunmuştur. Kalıcı bir ticaret dengesi artışı elde etmek için özendirme ve ithalat kısıtlama şemalarını kullanarak yurt dışından gelen türlerin kalıcı girdileri ile eşleştirilir. Bu politika reçetesi, merkantilistlerin iddia ettiği ana iddialar olarak görülmektedir. Fakat para doktrinleri tarihinde onlara sabit bir iniş sağlayan niteliksel işaret, onların karşıt ya da niceliğin karşıtı teorisidir. İddia etmiş oldukları şey bu teorinin, paranın fiyatlarını belirlediği ve para-hisse senedi genişlemesinin istihdam yararlarını ön plana çıkarmak için kullandıkları fikridir. Bu çerçevede ifade edilen düşünceler “Kontrat Miktarı Teorisi” şeklinde ve en az yedi önermeden oluşmuştur (Humphrey, 1999: 2):

- Ticareti para teşvik eder,
- Esas maliyet itme kuvvetleri fiyatların seviyesini ve enflasyon oranını belirler,
- Faiz oranı sadece parasaldır,
- Boşta kalan istif levhaları, sürüş ticaretinde istihdam edilmemiş nakitleri absorbe eder,
- Nedensellik fiyatlara ve gerçek faaliyete paralel hareket ederek para stokunun pasif olarak ticaret ihtiyaçlarına uyarlanmasını sağlar,
- Para stoku gerçek mülkün nominal değeri ile desteklendiğinde aşırı kaçınma imkânsızdır,
- Para politikasının yürütülmesindeki kurallardan daha iyi performans göstermekte olan şey takdir yetkisidir.

Bu açıklamalar dikkate alındığında merkantilizmin ana özelliklerini şu şekilde ifade etmek mümkündür (Bilgili, 2009: 19-21) :

- Zenginliğin Kaynağı Paradır: Bireyler nasıl ki para biriktirerek zenginleşiyorsa ülkeler de kıymetli maden biriktirerek zenginleşebilirler. Bir ülke zenginleşmek istiyorsa kıymetli madenler o ülke için olmazsa olmazdır (Bilgili, 2009: 19). Merkantilizm ülke menfaatlerine öncelik vermiştir. XVI.

asırda “Denemeler (Essais)” adlı eseriyle ön plana çıkmış olan, Fransız filozofu Montaigne’in öne sürdüğü “Ticarette bir ülke kaybetmeden diğeri kazanamaz” ilkesini benimsemiştir. Buna göre bir ülke zenginleşirse diğeri ülke fakirleşecektir (Özgüven, 1992: 49). Bu anlayışın bir sonucu olarak devlet bazı sektörlerde ihracatın ithalattan fazla olması yani dış ticaret fazlası vermesi maksadıyla tekeller oluşturmuştur. İhracatın, ithalattan fazla olmasını sağlayacak eylemlerde bulunmuştur (Çalçalı, 2013: 92).

- Dünya Zenginliği Belli Bir Zaman İçin Sabittir: Dünyanın zenginliği, merkantilist anlayışa göre sabittir. Dolayısıyla diğerrinin fakirleşmesi pahasına, birinin zenginleşmesi gerçekleşebilecektir. Daha fazla kıymetli maden biriktirmeye dayalı politikalar, bunu sağlamak için uygulanmalıdır. Güçlü, korumacı ve müdahaleci bir devlet ise bu politikaları uygulayacak olan kuvvettir (Bilgili, 2009: 19). Nitekim XVIII. asır İngiltere’sini yönetenlerin de değerli madenleri, zenginliğin kaynağı olarak gördüklerinden, ülkenin kalkınmasını sağlamak maksatlı mevzu bahis madenlerin fazlalaşmasını istediklerinden şüphe yoktu. Merkantilistlerde bir ülke fakirleşmeden diğeri ülkenin zenginleşmeyeceği inancı mevcuttu (Skousen, 2003: 17).
- İhracat İthalattan Fazla Olmalıdır: Dış ticaret fazlası, ihracatın ithalattan fazla olması halinde mevzu bahis olacaktır. Ülkeye giren değerli madenin ülkeden çıkan değerli madenden fazla olması, ihracatın ithalattan fazla olmasının göstergesi olduğundan ülkenin zenginliğinde artış olmuş olacaktır (Bilgili, 2009: 20). Merkantilist dönemin ilk yazarlarının üzerinde durdukları bir konu da, bir ülkenin daha çok ihracat yapıp bunun yanı sıra da daha az ithalatta bulunması durumunda yerli iş gücünün istihdam oluşturulabileceği fikridir. Bu fikir tüm XVII. ve XVIII. asırda sürekli olarak devamlılığı sağlamıştır. Merkantilist dönem denilince genelde ticaret; özelde ise dış ticaretin ne kadar mühim olduğu algısı bu tespitite, net bir şekilde ortaya konulmaktadır (Karta, 2015: 136).

- **İhracat Teşvik Edilmelidir:** İhracatın arttırılması, dış ticaret fazlası verebilmek amacıyla gereklidir. Bunu sağlamak maksadıyla ihracatı teşvik etmeye dönük politikaların uygulanması önerilmiştir. Mamül mal ihracatını teşvik ederken ham madde ihracatına karşı çıkmak merkantilistlerin bu doğrultuda izlediği temel anlayış olmuştur. Çünkü daha fazla gelir ancak ham maddelerin işlenmiş bir şekilde ihraç edilmeleri halinde elde edilecektir. Ayrıca ihracata konu olan malların, ihracatı arttırmak için, yurt içi tüketiminin engellenmesi gerekliliği de ortaya atılmıştır.
- **Üretim Tüketimden Fazla Olmalıdır:** Sadece yurt içi tüketim için üretilen mallar gereğinden fazla üretilirse mal fazlası dışarıya satılabilir. Yani ihraç edilebilir. İhraç olan mala karşılık kıymetli maden bu yolla kazanılmış olacaktır.
- **İthalat Yasaklanmalıdır:** Merkantilistlerin ithalata karşı çıkmalarının sebebi, ülkeden kıymetli maden çıkışına sebep olmasıdır. Dış ticarete korumacı politika benimsemişlerdir. Müsaade edilen kısım yalnızca ham madde ve nitelikli iş gücü ithalatına yöneliktir. Şöyle ki, bazı ülkelerin topraklarında ham madde bulunmaktadır ya da bulunmamaktadır. İthalatın yasaklanması halinde mevzu bahis ham madde ile yapılabilecek üretimden mahrum kalınacaktır. Kaldı ki ham madde dışarıdan alındığında karşılık olarak verilen kıymetli madenden daha fazlası ham maddenin mamül mala çevrilmesi durumunda yapılan satıştan kazanılacaktır. Verimliliği arttırmak için nitelikli iş gücüne sahip olmanın ehemmiyetini göz önünde bulundurarak ithalata müsaade edilmiştir.
- **Devlet Ekonomide Aktif Bir Şekilde Rol Almalıdır:** Merkantilistler devletin etkin müdahalesinden yana taraf olmuşlardır. İhracatı teşvik edici, ithalatı yasaklayıcı politikaları (gümrük vergileri vb kısıtlamalar ve yasaklamalar) uygulama gücü devletin kuvvetli olması durumunda mevcut bulunacaktır. Dolayısıyla etkin bir devlet merkantilistlere göre, dış ticaret fazlası vermeye dayalı politikalar uygulayacak devlet olarak öngörülmüştür. Devletin yapacağı müdahalelere meşru zemin oluşturulması, devletin öne çıkarılması

ile mümkündür. Devlet ithalatı sınırlamakta, tarımı ön plana çıkarmakta ve iktisadi hayata müdahale etmektedir. Ancak burada önemli olan nokta, ekonomide koordinasyon amacı taşıyan bir müdahalenin söz konusu olmasıdır. Altın girişini çoğaltmak ve korumak amacıyla gerçekleştirilen müdahaleler özellikle parasal politikalarda yaygınlaşmaktadır (Özgüven, 1992: 51). Bu çerçevede Fransa’da “Colbertizm”, Almanya’da “Kameralizm” adı altında merkantilist politikalar, uygulanmıştır (Bilgili, 2009: 21).

- Güçlü Bir Devletten Yana Olmuşlardır: Merkantilistler her daim güçlü bir devletten yana olmuşlardır. Merkantilistler devletin güçlü bir ordu ve donanması olmasını, güçlü bir devlete sahip olabilmek maksadıyla istemişlerdir. Güçlü bir ordu, coğrafi keşiflerin ve bunun yanı sıra ortaya çıkan sömürgecilik çalışmalarının ön planda olduğu bir dönemde hem sömürgeler elde etmek hem de var olan ticareti kontrol edebilmek için çok önemli hale gelmiştir. Korumacı, devletçi ve devletin görünen elini kullanan bir düşünce yapısı söz konusu olmuştur. Merkantilist politikaların zamanla işlemediği görülmüştür. Bu durumun iki nedeni vardır: Birincisi kıymetli maden rezervinin artması dış ticaret fazlasını devamlı aynı ülkelerde toplanmasıyla ortaya çıkan önemli bir olgu olmuştur. Farklı bir deyişle o ülkelerdeki para stoku artmıştır. Para stokunun artması ise paranın değerinin düşmesine sebep olmuştur. İkinci olarak tek taraflı dış ticaret fazlası vermeye yönelik bir iktisadi politika devamlılık arz etmez. Zenginliğin sürekli aynı tekellerde toplanması, ticaret ortaklarının yoksullaşması anlamına gelir. Ticari ortakların yoksullaşması ise bir süre sonra ticaret yapma olasılığının kaybolmasına neden olmaktadır (Bilgili, 2009: 21).

1.2. Merkantilist Düşünceyi Etkileyen Gelişmeler

Ticari kapitalizm, kapitalist sistemin ilk şeklidir. Bu şekli Batı Avrupa XV. asrın ortasından itibaren uygulamıştır. Merkantilist fikirler bu sistemin doktriner esaslarını hazırlamıştır. Merkantilist düşünceler zaman zaman evrilmiştir. Merkantilist düşüncenin gelişmesine zemin hazırlayan değişimler temel esaslarıyla şu şekildedir (Aydemir ve Güneş, 2006: 137):

1.2.1. Avrupa’da Siyasi Yapının Değişmesi

Orta Çağ’da, başta egemenliği sınırlı olan bir kral olmak üzere, ülke yönetiminde söz hakkı olan feodal beyleri ve kilise arasında Batı Avrupa yönetimi paylaşılmıştır. Gücü sınırlı olan krala rağmen, feodal beylerin kendi topraklarında çalışanlar üzerindeki hâkimiyetleri sınırsızdı. Bu topraklarda çalıştırılan köleler yani serfler feodal beylerinin izni olmaksızın diğer bir bölgelere geçiş yapamıyorlardı. Kilisenin güçlü olması, Batı Avrupa yönetimindeki yerinde güçlendirmiştir. Zira sahip olduğu geniş topraklar ve taşınmaz mallar kiliseyi oldukça güçlendirmişti. Feodalizm Orta Çağ’da Avrupa’nın en etkin yönetim biçimiydi. Ancak iki mühim gelişme feodalizmin yıkılmasına sebep olmuştur. Bu iki gelişme Haçlı Seferleri ve Norman istilalarıdır. Bu sebep olan gelişmeleri kısaca açıklamak yerinde olacaktır (Aydemir ve Güneş, 2006: 138)

1.2.1.1. *Haçlı seferleri*

Roma İmparatorluğu, Hristiyanlık dininin yayılmasına engel olmak için dinin takipçilerine şiddetli işkenceler uygulamış ve dinin yayılmasına engel olmuştur. Büyük Konstantin’in İmparatorluğu zamanında, yani M.S. IV. asırda, Hristiyanlık resmi din olarak edilmişti. Önceleri Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesi ve akabinde Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından ötürü oluşan otorite boşluğunun doldurulmasında kilise etkin bir rol üstlenmiştir. Orta Çağ’da toprakları genişleyen kiliseyle feodal yönetim arasında dönem dönem iktidar çatışması meydana gelmiştir. Kilise halk üzerinde tesirini arttırmak ve gücünü ortaya koymak amacıyla Haçlı Seferleri’nin başlatılmasında ve yönetilmesinde liderlik etmiştir. M.S. VII. asrın ilk yarısında Orta Doğu’yu tesiri altına alan Müslümanların, M.S. 638 tarihinde Hristiyanlarca kutsal kabul edilen Kudüs’ü almaları, Hristiyanlar’ı üzmüştü. Ancak o dönemde kilise güçsüz ve Müslümanlar güçlü idi. Bu durumda olmaları Kudüs’ün kurtarılmasına dönük bir savaşın olmasını olanaksızlaştırmıştı (Aydemir ve Güneş, 2006: 137-138)

Siyasal, sosyal ve ekonomik nedenler, Haçlı Seferleri’nin doğuşu esnasında Avrupa toplumunu zorlayan nedenler arasında olmuştur. Dinî motif Batılılarca en önemli

etmen olarak görülse de aslında sadece itici güç olmuştur. Açlık, yoksulluk, topraksızlık gibi sorunların baş gösterdiği esnada Haçlı Seferi düşüncesi ortaya atılmıştır. Kilise bu sorunlara bir çare bulmak istemiş, ayrıca gücünü Doğu'ya hâkim olmak isteği doğrultusunda kullanmak arzusunda bulunmuştur. Kilise Haçlı Seferleri'nin başlamasına öncülük etmesi sebebiyle doğal olarak da dinî motifi ön planda tutmak istemiştir (Demirkent, 2011: 66).

Kilisenin sahibi olduğu toprakların Orta Çağ boyunca genişlemesine bağlı ekonomik olarak güçlenen kilise Haçlı Seferleri'nin ortaya çıkmasında başı çekmiştir. Orta Doğu ve Filistin'e dönük, M.S. 1090-1290 tarihleri arasında sekiz sefer düzenlenmiştir. Bu seferlerin Avrupalılara zafer kazandırdığı söylenemez. Ancak kıtanın bazı yapılarının değişmesine neden olmuştur. Bu yapılara siyasi, iktisadi ve sosyal yapıları örnek verebiliriz. Avrupa'da Haçlı Seferleri üretimler için yeni tekniklerin bulunmasıyla tüccarların zenginleşmesine yol açıp ticareti canlandırmıştır. Geniş bir pazarın olması ve ticari faaliyetleri destekleyen devletin güçlü olması ticari faaliyetlerin kâr oranının arttırılması açısından önemlidir. Feodalizmin kuvvetleri sınırlı ve hâkimiyet alanı dar olduğundan bunun yıkılıp yerine merkezi idarelerin kurulması ticari faaliyetleri kolaylaştıracak ve ticaretin kapasitesini arttıracaktır. Şatolara yakın olan yerlerde ikamet edenler, feodalizmin baskıcı yapısına karşı olduklarından dolayı tüccarların yönetimine daha sıcak bakmışlardır. Bu şekilde Avrupa'da yerel yönetimlerin yerine merkezi devletler kurulmuştur. Norman istilaları da bunun diğer bir sebebi olmuştur (Aydemir ve Güneş, 2006: 137-138)

Özetle ifade etmek gerekirse Haçlı Seferleri XI. asırda Türklerin Batı'ya ilerlemeleri ve Anadolu'yu yurt edinmeye başlamaları üzerine, "kutsal toprakları kurtarmak" parolası ile Türkleri Ön Asya'dan atmak üzere buralara yerleşmek isteyen Avrupalıların başlatmış olduğu bu sefer yaklaşık iki yüz yıl boyunca Yakındoğu'yu ateş ve kan gölüne çevirmiştir (Demirkent, 2011: 67).

1.2.1.2. Norman akımı

XVIII. asırda Avrupa’da baş gösteren Norman istilasının sınırları, Avrupa ile sınırlı olmamıştır. I. Haçlı Seferi ile beraber Anadolu ve Yakın Doğu’yuda kapsamıştır. Normanlar VIII. ve IX. asırlarda kuzeyden güneye doğru istilaya başlamışlardır. İlk başlarda amaçları sadece yağma olan Normanlar daha sonraları amaçlarından saparak, istilalarına işgal etmek suretiyle devam etmişlerdir. Norman istilaları birkaç asır devam etmiştir ve istila alanları oldukça geniş olmuştur. Önce İskandinavya’nın dışına taşmış ardından İngiltere, İrlanda, Fransa, Endülüs İspanya’sı olmak üzere İtalya’nın güneyi ve Sicilya’ya kadar uzanmıştır. XI. asıra gelindiğinde ise neredeyse Avrupa’nın tamamına yayılmıştır (Şahin, 2013: 42-43).

Normanlar, northmen yani “kuzeyli adamlar” anlamına gelmektedir. Normanlar, önceleri tarımla ve denizcilikle geçimlerini sağlamışlardır. Ağaçlardan gemi yapma sanatında ilerlemişlerdir. Ancak nüfuslarının giderek fazlalaşması, Normanları uzak denizlere açılmaya itmiştir. Ancak bazı yerel direnişlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu direnişi püskürtmek için asker ve gemi sayılarını arttırma gereği hissetmişlerdir. Tabii ki bu durumun doğal bir sonucu olarak askeri gücün ihtiyaçları artmıştır. Bu ihtiyaçları karşılayabilmek için Avrupa’ya kadar akın düzenlemişlerdir. Normanların saldırıları, feodal beyler arasında iş birliği yapmayı zorunlu hale getirmiştir. Feodal beyler, bu akınlara karşı mücadele edebilmek amacıyla askeri ve iktisadi güçlerini birleştirmişler ve feodal beyler arasında en güçlü olan yönetimi ele almıştır. Bu şekilde merkezi gücü elinde bulundurmuş olan feodal bey, kral olmuştur. Daha sonraları herkes bu otoritenin gücünü zamanla kabul etmek zorunda kalmıştır (Aydemir ve Güneş, 2006: 138-139)

1.2.2. Milli Devletlerin Kurulması

Ticaret yaparak servet kazanan burjuva sınıfı, ilk olarak kentlerde yönetimi eline geçirmiştir. Kentler ve kırsal bölgeler arasındaki mübadelede ticaret hadleri tarımla alakalı ürünlerin aleyhine olurken, tarımla alakası olmayan ürünlerin lehine olmuştur.

Ekonomik ağırlık kentlere kaymıştır. Bu durum burjuvanın, yönetimdeki etkisinin artmasına yol açmıştır. Siyasal merkantilizm, burjuva sınıfının bir tür ideolojisi olduğu için güçlü milli devletlerin kurulmasına da temel oluşturmuştur. Güçlü milli devlet, pazarın sınırlarını genişletmek, pazarlarda ticaret yapanların hem ham madde alımlarında hem de ürünlerin pazarlamalarındaki menfaatlerini zora sokacak durumları engellemek için gerekli olmuştur. İç piyasada milli devlet, ticaretin serbest olmasını sağlayacak ve disiplinli bir gümrük politikası uygulamak suretiyle sanayiye koruma altına alacaktır. Tüccarlar piyasalardaki menfaatlerini koruyabilmek adına güçlü ve milliyetçi devletten yana olmuşlardır (Aydemir ve Güneş, 2006: 140)

1.2.3. Orta Çağ'ın Sonunda Meydana Gelen Bilimsel Değişmeler

Orta Çağ'da meydana gelen bilimsel ilerlemeler, Yakın Çağ'a daha dinamik bir görünüm kazandıran etmenlerin başında gelmektedir. Bu noktada asıl yararlı olan, bu gelişmelerin aşağıda olduğu gibi ana hatlarıyla özetlenmesi olacaktır (Aydemir ve Güneş, 2006: 140):

1.2.3.1. Büyük buluşlar

Dünyada uluslararası alanda mal hareketini canlandıran etmenlerin başında XIV. Asrın son yarısında ve XV. asrın ortalarında gerçekleşmiş olan pusulanın keşfi ve haritanın kullanımı gelmiştir. Yeni ülkeleri tanıma isteği ve değerli madenlere sahip olma dürtüsü, deniz ulaşımında gerçekleştirilen yeni imkânlar vesilesiyle vuku bulmuştur. Kolonist yayılmanın kolaylaşması, bu gelişmelerden hareketle servetin asıl kaynağı sayılan kıymetli madenlerin elde edilmesi maksadıyla gerçekleştirilmiştir. Amerika kıtasının keşfedilmiş olması bilhassa Avrupa'ya kaynak aktarımını hızlandıran bir husus olmuştur. Avrupalı üreticinin etki alanını arttırması ve Afrika dolaşarak Hindistan'a ulaşılmasıyla beraber ham madde ve yeni pazarlar elde edilerek gerçekleştirilmiştir (Aydemir ve Güneş, 2006: 141)

Bilhassa yeni buluşların ön plana çıktığı XVIII ve XIX. asırlarda, bu yeni buluşlara paralel olarak üretim biçimlerinde de değişimler görülmüştür. James Watt tarafından 1763 senesinde buhar makinesinin icat edilmesi, bu değişimlerin özellikle üretim kanadında görülmesine katkı sunmuştur. Akabinde büyük makinelerin yapılması

fabrikalar için uygun ortamlar doğurmuş, geçmişte evlerde küçük çapta yapılan üretimler makinelerin evlere sığmaması sebebiyle endüstrisinin geniş çapta gelişmesine olanak sağlamıştır. Arkwright eliyle yapılan pamuk eğirme makinesi dokuma endüstrisinin mihenk taşı olmuştur. Tüm bu gelişmelerle birlikte İngiltere’de vücut bulan sanayi devrimi Avrupa’ya yayılmış ve doğal olarak bu endüstri hamlelerine kaynak temin edebilmek için ham madde ihtiyacı doğmuş ve Avrupa bu süreç dâhilinde ham madde zengini Afrika ve Asya’ya gözünü dikmiştir (Dilek, 2017: 206).

1.2.3.2. Ticari yolların değişmesi

XIII. asırda doğu ülkelerinin baharatı ve ipeğine Avrupa piyasalarının ilgisi bulunmaktaydı. Orta Doğu’dan geçen baharat ve ipek yolları bu ürünlerin Avrupa’ya taşınmasını sağlamamıştır. Müslümanlar, Anadolu’da Türklerin Osmanlı Devleti’ni kurması ve 1453 senesinde İstanbul’u fethetmeleri sebebiyle bu yolların kontrolünü ele geçirmiştir. Baharat ve ipek gibi talebi yüksek olan ürünlerin Avrupa piyasalarına nakli, bu sebeple eskiye oranla daha güçleşmiştir. Yine aynı sebep dâhilinde, Avrupa piyasalarında fiyatlar artarak buna bağlı olarak kâr payı yükselmiştir. Var olan bu kâr sebebiyle, Avrupalı tüccarlar yeni yollar arama mecburiyeti hissetmişlerdir. Avrupalı tüccarları Afrika’nın etrafını dolaşmak zorunda bırakan temel faktör Akdeniz’in doğusunun ve Karadeniz’in denetiminin Osmanlılar eliyle yapılıyor olmasıdır. Atlantik’teki yeni deniz yollarında kurulan üstünlüğün oluşmasını sağlayan şey, Akdeniz limanlarındaki üstünlüğün kaybedilmiş olmasından doğan zaruriyettir. Gemicilik sanayisinin gelişmesi ve deniz ulaşım tekniğinin gelişmesi bu zaruriyetle beraber meydana gelmiştir. Ticaret hacmini arttıran ve ticaretten elde edilen gelirler bu zaruriyetin ortaya çıkardığı yeni ticari yolların bulunması etmenine bağlı olarak sermaye oluşumu sürecini de hızlandırmıştır. Bunun yanı sıra ticaret hacminin ve piyasada para ve dolaşım hızının artması, üretimin artmasına bağlı olarak gerçekletmiştir (Aydemir ve Güneş, 2006: 141)

1.2.3.3. Para kullanımının yaygınlaşması

Asıl konumuza girmeden önce, genel hatlarıyla kısaca paranın icadından bahsetmek yerinde olacaktır. Para konsepti, soyut bir kavram olan değer kavramından

somutlaştırılmıştır. Tarihteki ilk paralar kıymetli madenlerden meydana getirilmiştir. Anadolu’da yaşamış olan Lidyalılar, ilk olarak parayı yaratan ve kullanan uygarlık olmuştur Lidya Kralı Kroisos (Krezüs) döneminde ilk para “Elektron” adı verilen altın ve gümüş karışımı madenden basılmıştır. Lidyalıların parayı icat etmesi kendileri adına tarihe yaptıkları en büyük katkı olmuştur (Yükçü ve Atağan, 2011: 86 ve 97). Sikkenin icadından sonra, bu para birimi diğer memleketlerde hızla yayılmıştır (Yükçü ve Gönenç, 2014: 34).

Paranın kullanımını yaygınlaştıran husus, ticaretin geniş alanda ve büyük hacimde yapılmasıdır (Aydemir ve Güneş, 2006: 141). Mübadelenin bir üst aşaması olan ticaretin genişlemesi ve değerinin bir bölümünü kendilerine mal ettikleri sermayenin değişimiyle uğraşan yeni bir iş alanının ortaya çıkması, paranın yaygın kullanılışına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal iş bölümünün üçüncü seviyesine erişilmesi de tüccarların görülmesiyle ortaya çıkmıştır (Çavdar, 1976: 57). Aslına bakılırsa ticaret ve mübadele insanlık tarihi kadar eskidir. Mal ve hizmet edinmek her zaman insanlık için bir ihtiyaç olmuştur. İnsanların yaşam tarzlarıyla beraber ticaret yöntemleri de değişmiştir. Kısaca ticaretin bu değişimlerden bahsetmek yerinde olacaktır:

Tarih öncesi devirlerde ilk olarak avcılık ve toplayıcılık ardından sırasıyla ekip biçme ve yetiştirme, gasp etme ve çalma şeklinde mal edinme yöntemleri olarak kullanılmıştır. Mal değişimi ve mübadele ise hem tarih öncesi devirde hem de İlk Çağ’da görülmüştür. M.Ö. 600’lerde değerli külçe ve altın ile satın alma M.Ö. V. asır ve sonrasında para ile satın alma, XVIII. ve XIX. asırda para yerine geçen kağıtlarla satın alma, XX. asırda ise kredi kartı ve internetten satın alma şeklinde ticaret evrimleşmiştir (Yükçü ve Atağan, 2011: 94).

Enflasyon ve fiyatların artmasının nedeni paranın ve değerli madenlerin piyasada artışıyla kaynaklanmıştır. Ticaretle uğraş halinde olan kent burjuvazisi etkin hale gelmiştir. Toprak aristokrasisinin kazancı ise sabit gelire sahip olduklarından enflasyonla birlikte azalma eğilimi göstermiştir. Etkinliği artan burjuvazinin siyasi gücü bu gelişmeye bağlı olarak artarken, feodal beylerin politik ve kırsal yörelerdeki

etkinliklerini indirgemiştir. Değerli madenlerin artışı, kazançları artan tüccarları İngiltere ve Fransa'da yatırım yapmaya itmiştir. Bu da sanayileşme sürecinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Artan iç fiyatların İspanya'da ithalatı arttırması ülkenin değerli maden rezervlerinin erimesine yol açmıştır (Aydemir ve Güneş, 2006: 141-142).

1.2.3.4. Teknik gelişmeler ve bunların yaygınlaşması

Bilimsel gelişmenin hızlanmasında ve yeni teknik buluşların uygulama alanına konmasında tekstilin önemli bir yeri vardır. (Koloğlu, 1960: 22). Geleneksel yöntemlerin kullanıldığı XVI. asırda harf kalıpları kullanılarak kitaplar basım yoluyla çoğaltılmaktaydı. Yine XVI. asırda, bu metotla okuma-yazma alışkanlığının hızlı artışı okur-yazar sayısında artışları beraberinde getirmiştir. Kitap yazma ve kitap okuma ayrıcalığı Orta Çağ'da sadece kilise mensuplarının ve prenslerin elindeyken avam tabakasına kadar bu alışkanlığın yayıldığı görülmüştür. Matbaa harf kalıplarının kullanılmasının kitap maliyetini ve fiyatlarını düşürmüş olması bunun başlıca sebebidir. Daha önce el yazmasıyla çıkan bir kitap, ortalama bir kişinin on sekiz aylık bir geçim masrafına eşitken kitaplara rağbeti sadece kilise ve saray göstermekteydi. Buna paralel olarak kitap fiyatları ucuzladığında orta halli aydınların da kitaplara erişimi kaçınılmaz olmuştur (Savaş, 2000: 145).

Lonca sisteminin çökmesi sanayi kuruluşlarının kentsel yörelerde kurulmasından kaynaklanmıştır. Feodalitenin, bilhassa asıl etkinlik alanı olan kırsal yörelerde etkinliğini kaybetmesi ve kentsel yörelerde loncaların etkisizleşmesi, Orta Çağ'ın durağan görünüşünün değişmesine ve dinamik bir toplum yapısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kitle üretim yöntemlerinin uygulanışını gerekli kılan unsur ticari faaliyetlerin yer aldığı alanların genişlemesi ve bu faktöre bağlı olarak yeni üretim teknikleri bulunup uygulama alanına konulması gerekliliğidir. İlk önce tekstil sanayisinde olmak üzere bu buluşların önemli bir bölümü gerçekleştirilmiş ve uygulamaya konulmuştur. 1730'a gelindiğinde Whatt, eğirme işini hızlandıran mekanik bir teknik icat etmiştir (Koloğlu, 1960: 22).

1738 senesinde KayofBurg, “hareket eden mekiği” bulmuştur. E. Cartwright 1785 senesinde, mekanik dokuma tezgâhını işlemeyi başarmıştır. Daha fazla üretim yapılabilmesi adına insan gücünün yanı sıra bir de buhar enerjisinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. J. Watt’ın 1784 senesinde üretim miktarını artmasına sebep olan buhar makinesini icat etmesi ve bunun yaygın olarak kullanılması emeğin kalitesini de artırmıştır. Buna bağlı olarak ulaşım araçlarının geliştirilmesini gerektiren ana nedenler, üretimin artmasından dolayı hem bölgeler hem de ülkeler arası ticaretle dağıtımı ve üretimin sürdürülmesi için gerekli ham maddelerin sağlanması olarak görülmüştür. Daha önce üretimde kullanılan buhar enerjisi, bu amacı gerçekleştirmek için bu defa kara ve deniz ulaşım vasıtalarında hareket ettirici kuvvet olarak kullanılmış ve bu vasıtalara hız kazandırmıştır. İlk buharlı gemi 1803 senesinde ve buharla çalışan lokomotif 1820 senesinde ulaşımında kullanılmaya başlanmıştır (Aydemir ve Güneş, 2006: 142 ve 143).

Elbetteki XVII. asrın teknik ve endüstriyel değişimleri birdenbire hayata geçmemiştir. XVII. asır iktisat, savaş, tıp, sanat ve din gibi değişkenlere bağlı olarak ya da gerçeği bulma isteğiyle yenilikler peşinde koşan araştıran, sorgulayan, eleştiren beyinlerin bitip tükenmek bilmez azim, çaba ve gayretleri ile sonuca ulaştığı bir asır olmuştur (Heaton, 2005: 411). Tüm bu gelişmeler yeni fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1.2.3.5. İdeolojik yapıdaki değişmeler

Rönesans ve Reformasyon hareketleri merkantilist düşüncenin ortaya çıkmasına yol açan diğer değişmeler arasındadır. Rönesans hareketi, Bizanslı bazı bilim adamlarının Eski Yunan eserlerini İtalyancaya çevirmeleri, bilim ve sanat alanını hareketlendirmiştir (Aydemir ve Güneş, 2006: 143). Endülüs ve İstanbul’da bulunan bazı batılı entelektüel sınıf, İslam dünyasında yaşanan bilimsel gelişmelerin etkisinde kalarak ülkelerinde bilimsel çalışmaları kısıtlayan kurallara başkaldırmışlardır. Luther ve Calvin başta olmak üzere Hristiyan bilim adamlarının başkaldırımları ve yönetimin Hristiyanlığın temel öğretileriyle ters düşen bir tutum içinde bulunduğunu açıkça söylemeleri şeklinde de Reform başlamıştır. Bu tutumlar kilisenin toplum üzerindeki baskıcı, engelleyici ve durdurucu güçlerinin sarsılmasına hatta yok

olmasına neden olmuştur. Kilise yönetimi içerisinde Hristiyanlığın tahrif edilen öğretilerinde meydana gelen Reform, kilisenin politik gücünü zayıflatmış ve kilise topraklarının dağıtılmasına yol açmıştır. Bilhassa iktisadi farklılaşma sürecinin önündeki engellerin kalkmasında ve bu sürecin ivedi bir hale gelmesinde kilisenin elinde bulunan mülk ve malların zaman zaman imalathane ve fabrikalara çevrilmesi etkili olmuştur (Koyucuklu, 1982: 43-45).

Martin Luther Almanya’da yaşamıştır. Hristiyanlık inançlarına bağlı bir birey ve kilise öğretilerini bilen biri olarak, kilisenin tutarsızlığını düşünce ve iktisadi alandaki sınırlayıcı kurallarının perspektifinde ortaya koymuştur. Orta Çağ’da statik düşünce çerçevesinin aşılmasını Eflatun-Aristo felsefesiyle sentezleştirmiş, Hristiyanlık öğretileriyle oluşturmasını sağlamıştır. Martin Luther, ticari faaliyetleri sınırlayan Orta Çağ ekonomik yaklaşımlarının tutarsızlığını idrak etmiştir. Bu sebeple denilebilir ki Almanya’da merkantilizmin gelişmesine ortam hazırlayan unsur M. Luther’in iktisadi fikirleri olmuştur (Aydemir ve Güneş, 2006: 143-144).

Fransız kökenli olan John Calvin’in görüşleri daha geniş bir saha da etki alanı bulmuştur. Kısa bir zaman zarfında Calvin’in yaklaşımları Fransa, Hollanda, İskoçya, İsviçre, İngiltere ve Amerika’da yaygınlaşmaya başlamıştır. Çalışarak, emek vererek kazanmanın önemin vurgulayan Calvin, kazanç arttıkça bunun sermayeye dönüştürülmesi gerektiğini detaylıca ızhah etmiştir. Calvin’in bu yaklaşımının sonradan Kapitalizmin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı savı ortaya atılacaktır. M. Weber ve Tawney’e göre sanayileşme sürecini hızlandıran unsurlar Calvinizm ve Protestanlık akımı olmuştur. Bu yaklaşım günümüzde aslında yalnızca bir teori olarak karşılık bulmaktadır. Bileğinin hakkıyla çalışıp çok para kazanmanın dindarlar açısından bir sakıncasının olmadığını vurgulayan Calvin, kilisenin insanlara öğrettikleriyle kendi uyguladıklarının birbirini tutmadığını yani kısaca dünyevi işlere önem vermemesi konusundaki öğretilerindeki tutarsızlığını eleştirmiştir. Belli miktardaki faiz konusunda da kiliseyle ters düşmüştür. Eflatun’un Aristot ve Hristiyanlığın şekillendirdiği Orta Çağ anlayışının aşılmasında Calvin bu bakış açılarıyla aktif bir rol oynamıştır (Hamitoğulları, 1975: 3-7).

1.3. Merkantilist Doktrinin Gelişmesi

Merkantilizm dört ülkede (İspanya, Fransa, İngiltere ve Almanya’da) farklı zamanlarda farklı şekillere bürünmüştür. XVI. asırda İspanya’da merkantilizm “külçeci merkantilizm” olarak kendini göstermiştir. Diğer bir ifadeyle altın basımını yalnızca İspanyollar biliyordu. Böyle bir avantajı bulunmayan Fransa ve İngiltere dışarıdan altın çekmenin yollarını aramıştır. Bu amaçla XVII. asırda İngiltere’de ticaret merkantilizmi gelişmeye başlamıştır (Özgüven, 1992: 52).

1.3.1. İspanyol Merkantilizmi (Külçeci Merkantilizm)

Merkantilizmin ilk ve en basit biçimi İspanyol merkantilizmidir. Buna “metalist” veya “bülyonist” (külçeci) merkantilizm de denilir. Çünkü İspanya ve Portekiz ilk kez Yeni Dünya’nın kıymetli metallerine kapılarını açmıştır. Bu çerçevede sadece İspanyollar para basımını biliyor ve İspanyol merkantilizmi moneter bir biçim ifade ediyordu. İspanyol merkantilistlerin önde gelenlerinden Ortiz ve Mariana külçeci bir amaca hizmet eden himayeciliği tenkit etmişlerdir. Bilindiği üzere altın miktarının artması fiyatları çok arttırdığından dış ticaret bozulmuş ve yoksulluk artmıştır. Değerli metaller Amerika’daki, İspanya ve Portekiz’in sömürgelerinden geliyordu ve İspanya’dan başka devletler madenlerin işletilmesini bilmiyordu. Bu yönden İspanyollar üstün bir konumda bulunuyorlardı. İspanyol merkantilistlerine göre altın ve gümüş üç şekilde biriktirilebilirdi (Özgüven, 1992: 52):

- Kıymetli madenlerin çıkışını önlemek yani ithalatı kısıtlamak
- Ülkede faiz oranını yükseltip yabancı paraları çekmek sonra bu paraların çıkışını engellemek maksadıyla paraların ayarını bozmak
- Ticari sözleşmeler yapmak. İspanyol gemileri mallarını sattıktan sonra mal bedellerini İspanya’ya kesinlikle altın olarak aktarmalıdır. Buna karşılık İspanya’da mallarını boşaltan gemilerin yük bedelleri İspanya kaynaklı mallarla ödenmelidir. Böylece ticaret sözleşmeleri sonradan ticaret bilançosu şeklini alacaktır.

XVI. asrın başlarında İspanya, sömürgelerinden elde ettiği altınlar sayesinde dünyanın en güçlü devleti olmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiştir. Bu asrın sonlarına doğru askeri ve siyasi gücü zayıflamıştır. Zira altının dışarıya çıkarılmaması adına aldıkları önlemler, bu sonucu beraberinde getirmiştir. Bu durumu şu şekilde özetleyebiliriz: sömürgelerden altın elde etmeden önce paralar taşış yapılarak fiyatlarda artış meydana gelmiştir. Kolonilerden altın elde etmeye başlayınca doğal olarak fiyatlarda tekrar bir yükselme ortaya çıkmıştır. Durumu toparlayabilmek adına ülkeden dışarıya altın çıkarılmasına karşı yasaklar koyulmuştur. Ancak bu önlemler istenilen etkiyi vermeyip ters tepmiştir. Eşya fiyatları çok fazla yükselince de bunları ithal etme yoluna gidilmiştir Sonuç olarak İspanya altın ihraç etmeye mecbur kalmıştır. İspanya asrın başlarında en güçlü ülke iken, asrın sonlarında altın ihraç eden ülke haline dönüşmüştür. (Turanlı, 2001: 31).

1.3.2. Fransız Merkantilizmi (Sanayi Merkantilizmi)

Fransız merkantilizmine “Sanayi Merkantilizmi” de denilmektedir. Fransız merkantilizmi İspanyol merkantilizminden farklıdır. Öncelikle sanayici ve devletçidir. Devlet müdahalesi belirgin olmuştur. Fransız merkantilizminin amacı altın ve gümüş madenleri olmadığı için metal para stokunu arttırma yollarını aramaktır. Para stokunun artması ise sanayi kesiminin gelişmesine bağlıdır. Sanayi üretimi tarıma göre daha devamlı ve aynı zamanda daha garantilidir. Bu sebeple bu sanayi tarıma tercih edilmiştir. Ayrıca sanayi ürünlerinin ihracatı tarım ürünlerinin ihracından daha çok gelir sağlar. Sanayileşme en iyi zenginleşme yöntemidir. Diğer yandan devlet ihraç ürünlerinin maliyetlerini düşürecek şekilde faiz sınırını ayarlamaktadır. İhracatın arttırılması için iç piyasalarda tüketim daraltılmıştır (Özgüven, 1992: 53). Fransa anavatanında ya da sömürgelerinde değerli madenlere sahip olmamasına rağmen merkantilizmin uygulandığı klasik ülke olmuştur (Turanlı, 2011: 32).

Fransa XV. asrın ikinci yarısında bazı sanayilerin doğmuş olmasına rağmen bir tarım ülkesiydi. Fakat İtalyan savaşları ve lükse düşkünlük yeni sanayilerin oluşturulmasını kolaylaştırmıştır. Fransız merkantilistleri farklı fikirlere sahiptiler. Jean Bodin serbest

mübadeleye ve himayeye; Antoine De Montchretien otarşiye ve fazla nüfusa; Colbert sanayiye; Sully tarıma (lüksün aleyhinde) taraftar idiler (Özgüven,1992: 53).

Diğer ülkelere satışı arttırabilmek adına fabrikalar ve ticari şirketlere özendirme politikası benimsenmiştir. Deniz ticareti için gerekli alt yapı çalışmaları hazırlanarak Fransa içindeki bölgeler arası gümrük tarifeleri ortadan kaldırılmış, su kanalları ve yol gibi bayındırlık faaliyetleri başlatılmış ve sanayi alanında da dokuma ve lüks mamüllere dönük çalışmalar yapılarak bu iş sahaları devlet kontrolü ve güvencesine dahil edilmiştir. Bilhassa bu endüstriyel ürünler ihraç edilerek karşılığında ülkeye altın sokulacak ve sonuç olarak değerli maden rezervi arttırılacaktır (Turanlı, 2011: 32).

Jean Bodin (1530-1596): 1530 senesinde Angers'te doğan Bodin, 1596 senesinde çağın hastalığı olan vebaya yakalanarak vefat etmiştir. XVI. asrın hümanist düşünürlerindendir. Çeşitli yazarlar onun Orta Çağ'a mı yoksa modern çağa mı ait olduğu konusunda hemfikir olamamışlardır. Hatta bazı yazarlar onu doğrudan merkantilist çağ içinde kabul etmektedir. Tarih sahnesinde politik çıkışlarıyla, öne sürdüğü düşüncelerle popülarite kazanmasına rağmen, Protestan ve Katolik kiliselerin yakınlaşmasında da önemli payı vardır (Turanlı, 2011: 35).

Bu Fransız merkantilisti ilk olarak dış ticaretin serbest bırakılmasını talep etmiştir. Çünkü ülkeler arasında üretim maliyetleri birbirinden farklıdır. Bu ayrım Tanrı'nın iradesinden doğmaktadır (Neumark, 1943: 62). Bodin, daha sonraları “*Cumhuriyetin Altı Kitabı-Les Six Livres De La Republique, 1577*” adlı eserinde dış ticarete müdahale edilmesi fikrine katılmıştır. Bodin'in dış ticaret anlayışı şöyle özetlenebilir (Özgüven, 1992: 54):

- Ham madde ihracını yasaklamak veya ham madde ihracından yüksek vergi almak,
- İthal edilen ham maddelerle ihraç edilen mamüllere düşük bir vergi uygulamak,
- Sanayi ürünlerinin ithalinde vergileri yükseltmek,
- Sanayi ürünlerinin ihracında cüzi bir vergi almak.

Burada önemli bir hususun irdelenmesi gerekir. O da altın akışının sebep olduğu baş döndürücü fiyat yükselişi yüzünden iki Fransız iktisatçısı (Malestroit ve Bodin) arasındaki tartışmadır. Malestroit'e göre fiyatların yükselmesi iç faktörlerin yani devlet siyasetinin ve para ayarının bozulmasından kaynaklanmıştır. “*Malestroit'in Paradokslarına Cevap, Reponce aux paradoxes de Malestroit, 1568*” adlı eseriyle iktisadi doktrinler tarihi sahnesine çıkan Jean Bodin ise istatistiklere ve olaylara dayanarak Malestroit'nin tezini kabul etmez. Paranın taşıdığı fiyatları arttırmaz. Bodin'e göre fiyat artışının nedeni metal para stokunun yükselmesidir. Böylece para miktarı ile fiyatlar arasında direkt bir ilişki kuran Bodin, miktar teorisinin ve enflasyon olayının habercisi sayılabilir olduğu düşüncesindedir (Özgüven, 1992: 54).

Antoine de Monthchretien (1576-1621): 1576 senesinde dünyaya gelen Antoine de Monthchretien iktisadi fikirlere sahip bir düşünür ve tiyatro yazarıdır. Kılıç kullanma alanında var olan mahareti bir düelloda Bayeux yöresinin dükünü öldürmesine sebep olunca bir müddet İngiltere'de kaçak hayatı yaşamış daha sonra ülkesine dönerek bir dökümhane açmıştır. İktisadi fikirlerini anlatan eserleri Bodin'in bir özeti olarak değerlendirilebilse de merkantilist fikirlere tâbiyeti Bodin'den daha baskındır (Turanlı, 2011: 37)

Devletin sanayi kesimine müdahalesini tarım kesiminin ise serbest bırakılabileceğini önermiştir. Kendi kendine tarım gelişebilir ancak tarım ile sanayi arasında karşılıklı dayanışma olmalı ve bu iki taraf birbirlerini tamamlamalıdır. Ülkenin kendi kendine yeterli olması ve daha güçlenmesi için sanayinin gelişmesi mecburdur. Ona göre bir ülke başka bir ülkeye ekonomik açıdan bağlıysa siyasal açıdan da bağlı kalacaktır (Neumark, 1943: 83).

Aynı şekilde bu Fransız merkantilisti aşırı nüfusa da taraftarıdır. Aşırı nüfus, emek arzını arttırdığından dolayı sanayinin gelişmesini kolaylaştıracaktır. Emek arzının artması işçilerin aralarında yapacağı rekabetten ötürü ücretleri düşürecektir. Bu vesileyle hem ihracat hemde kâr artacaktır. Bunun yanı sıra düşük ücretler işçilerin daha fazla çalışmalarını mecbur kılacaktır. Birde para bolluğu nasıl savaş masraflarını kolaylaştırırsa aynı şekilde aşırı nüfusta büyük bir askeri güç ortaya çıkarabilecektir. Bunun yanında ücretlerin düşük tutulması için buğday fiyatları

dondurulmuştur. Buğday fiyatları dondurulunca da köylü sınıfının reel gelirleri azalmıştır. Ardından köylü sınıfı başka ürünlerin üretimine yönelmiş fakat devlet aç kalmak endişesiyle buğday üretimine ve satışına müdahale etmeye başlamıştır (Özgüven, 1992: 55).

Monthchretien'e göre uluslararası mübadeleler katı bir korumacılık fikri çerçevesinde gerçekleşmelidir. Fakat Monthchretien lüks mamüllerin üretilmesini de desteklemiştir. Bunu desteklerken lüks ürünlerin ithalatına kesinlikle karşı çıkmıştır. Lüksü ülkenin kendi içinden doğan ve ekonomik bir kavram olarak değerlendirmiş ve bu şekilde olmasını desteklemiştir. Ayrıca savaşlarla ülke sınırları genişletilerek ekonomide canlanma sağlanmalıdır (Turanlı, 2011: 37)

En sonunda Antoine de Monthchretien, “eqonomiqoe” kelimesine “politique” kelimesini de ekleyerek ilk kez 1615 tarihinde “*Traite De L'economie Politique*” isimli eserini yayımlamıştır. Economie Politique kelimesi siyasal iktisat anlamına değil bundan böyle “İktisat Bilimi” anlamına gelecektir. Gerçekte siyasi iktisat denmez. Nasıl ki siyasi matematik, siyasi kimya söylenmezse aynı şekilde siyasi iktisat ifadesinden de söz edilemez. Bu noktadaki politik kelimesi siyaset adamlarında iktisat bilmeleri gerekliliğini belirtmek maksadıyla kullanılmıştır (Özgüven, 1992: 55).

Colbert (1616-1683): Colbert'in merkantilizm anlayışına “Colbertisme” adı da verilmiştir. Colbertisme sanayileşmektir. Sanayileşmek içinde ham maddeye gereksinim vardır. Ham maddelerin sürekli ithali ve işlenmiş ürünlerin ihracı büyük ölçüde sömürgeciliğe bağlıydı. Bu sebeple Colbert dışta sömürgecilik, içte yeni bir sanayi politikası uygulamıştır. İç ekonomide kurulacak sanayilere sübvansiyonlar verilecek ve yabancı iş gücü ithal edilecektir. Fakat ihracatı arttırmak amacıyla ücretlerin düşük tutulması ve yabancı işçilerin getirilmesi çatışmalara ayol açmış bu sebeple de çalışmayı mecbur kılan maksimum ücret yasaları çıkarılmıştır. Sanayi üretimi devamlıdır. Sanayi ürünlerinin satışı garantilidir (Özgüven, 1992: 55).

Fransız merkantilizmi üzerinde Colbert'in tesiri büyük olmuştur. Fransa'yı güçlü bir merkeziyetçi devlet ve fabrikalarla dolu bir ülke haline getirmek istemiştir.

Sanayileşmenin amacı ihracatı arttırıp altın stoklayabilmektir. Bunun için de ucuz ve kaliteli Fransız mallarına gereksinim vardır. Ancak bu koşullarda dış piyasalar ele geçirilebilecektir. Böylece VXII. asırda güçlü bir iktisadi yapıya kavuşan Fransa'nın aynı zamanda güçlü bir siyasi ve sömürgeci devlet olmasında Colbert'in etkisi büyüktür. Merkantilizmin en yüksek noktasına varan Colbert'in sanayileşme anlayışı üç aşama geçirmiştir. Birincisi, iktisadi liberalizm aşamasıdır. Bu ilk aşamada ticaret için hürriyet ve güven ihtiyacı vardır. İkincisi, himayeci merkantilizm aşamasıdır. Bu aşamada da himayecilik tekrar göze çarpar. Üçüncüsü ise liberalizme dönüş aşamasıdır. Bunda gaye, ticaretin tamamen serbest bırakılmasıdır (Özgüven,1992: 55-56).

Sully (1539-1641): Kral IV. Henry'nin bakanlarından olan Maxmilien de Betnune Sully Fransa'nın sanayileşmesi için Colbert ile el ele vermiştir. Din savaşları nüfusun azalmasına neden olmuş, tarımı geriletmenin yanı sıra halkın ağır vergiler altında ezilmesine neden olmuştur. Sully ilk hamlede halkı ağır vergi yükünden kurtarmış ve tarıma önem vermiştir. İkinci olarak Sully Fransız halkının psikolojik yapısını dikkate alarak genel itibariyle sömürgeciliğe karşı çıkmıştır. Ona göre sömürgecilik gerçekte Fransızların karakterine de uygun değildir. Bununla birlikte IV. Henry Kanada'da bir ticaret kumpanyası kurmuş ve oraya doğru bir göç siyaseti uygulamıştır. Tarım ve el sanatlarının gelişmeye başladığı esnada (1610), IV. Henry öldürülmüş ve başarılı olan bu faaliyetlerde sona ermiştir (Özgüven, 1992: 56).

Jean Babtiste Colbert'in Fransız merkantilizm anlayışı ve bu doğrultuda gerçekleştirilen uygulamalarla özdeş bir isim olmasının nedeni kendisinin maliye bakanlığı görevinde de bulunmuş olması sebebiyle bu anlayış ve uygulamaları hayata geçirebilecek bir konumda olmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta bu nedenle Colbertizm olarak da anılmaktadır. Dönem içerisinde bulunan şartlar dâhilinde milliyetçi bir anlayışın ağır bastığı bir politika Fransız merkantilist politikalarında bariz olarak öne çıkmıştır. Temel amaç olarak ise bu anlayış dâhilinde milletin gereksinimleri olan tüketim maddelerinin tedarik edilerek halkın zenginleşmesi ilke olarak benimsenmiştir. Fransız merkantilist anlayışı bu döneme müdahalenin baskın olduğu bazı yapısal değişiklik ve düzenlemeler ile başlamıştır (Küçükkalay, 2008: 160).

Üretimi düzenlemek maksadıyla merkantilist anlayışa göre müdahalede bulunan Fransızlar sistematik bir yaklaşımla ustalar yetiştirmiş, loncaları düzenlemiş, endüstriyel bir atılım göstererek kraliyet atölyeleri kurmuş yanı sıra ehil zanaatkârları Fransa'ya getirmek suretiyle de korumacılık ve müdahaleciliğe bir nebze daha katkı sunmuştur. Üretimi sistematikleştiren ve yeniden yapılandıran bir anlayış dâhilinde ciltlerce kuralın yazılmış olması müdahaleciliğin ne kadar büyük çapta tesiri olduğunu gözler önüne sermektedir. En basit örnek olarak Fransa içerisinde üretilecek olan bir çorabın ipliğinin dahi hangi usul ve esaslara göre yapılması gerektiğini içeren kurallar bulunmaktadır. Ekonomiye yapılacak herhangi bir müdahalede serbest olan devlet bu maksadı gerçekleştirmek için çalışmayanların gerekirse zorla çalıştırılarak istihdam edilmesini bile bir anlayış olarak kabul etmiş bu vesileyle de işsizliğin tamamen ortadan kaldırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Yeni sektörlerin oluşturulması için gereken izinlerin devletten alınması, üretim ve sanayinin bazı alanlarda sadece devlet tekelinde bulundurulması tamamen devlet kontrolünde bir ekonomi silüeti çizmiş fakat bu aşırı kontrol özgürlük ve liberalizm gibi kavramların ve anlayışların tepkisel olarak doğuş süreçlerini hızlandırmıştır (Küçükkalay, 2008: 160).

1.3.3. İngiliz Merkantilizmi (Ticari Merkantilizm)

İngiltere'deki merkantilizm biçimi ise “Ticari Merkantilizm” adını alır. İngiltere’de merkantilist düşünceler en fazla iş adamları ve tüccarlar tarafından savunulmuştur (Ölmezogulları, 1999: 50). İngiliz merkantilizmiyle Colbertizm arasındaki farkın, terzinin diktiği elbiseyle hazır elbise arasındaki fark kadar olduğuna işaret edilmiştir (Wallerstein, 2015: 175). İngiltere altını ticaret vasıtasıyla elde etmek istiyordu. Bu maksatla da İngiltere’nin bir taraftan deniz üstünlüğüne bir taraftan da üretimi arttırmak için büyük ölçüde ham madde ve besin maddelerine ihtiyacı vardı. Denizde hâkimiyet oluşturan İngilizler sömürgeciliği geliştirmişlerdir ve bunun sonucu olarak büyük avantajlar kazanmışlardır. Çünkü kolonilerden ham madde alıyorlar ve bu ülkelere mamüller satıyorlardı. Yani ithalatı ihracat ile karşılıyorlardı. İngiliz tacirler devletten, altınların serbest ithalini ve ihracatını istemişlerdir. Değerli madenlerin ihracı İngiliz tüccarlarına kâr sağlayacak, ithali ise ülkenin menfaatine fayda oluşturacaktır. Çünkü ülkeye bu vesileyle para girmiş olacaktır. Sonuç itibarıyla

tüccarların teklifi kabul edilerek kıymetli metallerin ihraç yasağı tüccarlar için kaldırılmıştır. Fakat dış ticaret bilançosunun lehe dönmesi maksadıyla değerli madenlerin ithali, ihracatından çok olmalıdır. İngiliz ticari merkantilizmin başlıca dört maksadı vardır (Özgüven, 1992: 56-57):

- Sömürgeciliği devam ettirmek ve bu maksatla deniz gücünü arttırmak, sömürgeciliği geliştirmek ve İspanya ile Hollanda deniz ticaretine ket vurmak.
- İthalatın ihracattan fazla olması yani sanayi ürünlerinin ithalatını kısıtlamak, ihracatını arttırmak ve bu yolla para çıkışını engellemek.
- Ticarete daha fazla ehemmiyet vermek, sanayiye ikinci planda tutmaktır. Çünkü ticaret büyürse sanayi de gelişecektir. Ticaret hacmi büyümeyeceği yani ürünler satılmazsa sanayi de büyüyemez. Bu bakımdan sanayinin büyümesi ticaretin durumuna bağlıdır. Gerçekte sanayi bir araç, ticaret itici bir kuvvettir.
- Tarımsal ürünlerin ithalini uyarmak, ihracatını daraltmak. Çünkü İngiltere bir tarım ülkesi değildir.

Başlıca İngiliz Merkantilistleri Olivier Cromwell (1599-1658), Thomas Gresham (1519-1579), Thomas Mun (1571-1641) ve William Petty (1623-1687), Sir Josiah Child (1630-1699), Charles Devenant (1656-1714) ve James Steuart (1712-1780)'tır (Kumbaracıbaşı, 1976: 33 ; Özgüven, 1992: 57).

Thomas Mun, özellikle ticaret bilançosunun nasıl fazlalık yaratacağı üzerinde çalışma yapmış ve ticaret bilançosu görüşünü ortaya atmıştır (Neumark, 1943: 109). Ticaret bilançosunu lehe döndürmek için Mun, ilk olarak üretimin arttırılmasını ister. Tarım kesinlikle görmezden gelinmeyecektir. Zira savaş esnasında besin maddeleri problemi ortaya çıkabilir. Merkantilistlere göre savaş daima olasıdır. Hakikaten savaş yılları barış yıllarından daha fazla sürmüştür (Özgüven, 1992: 57).

Öte yandan Mun, ham madde fazlalığının ihraç edilebileceğini ifade eder. İç tüketimi karşılamak için olabildiğince ithalatı kısımalı, lüksten kaçınmalıdır. Mun, müdahaleciliği reddeder. Tüccarlar ve yabancı gemiler serbestçe diğer bir ifadeyle

gümrük ödemedi kabul edilmelidir. Netice itibari ile “serbestçe” sözcüğü merkantilist devrede bir parça eksik kalmış, iyi idrak edilememiştir. İhracat tamamen serbesttir. İthalat ise birkaç şekilde olabilir (Özgüven, 1992: 57 ve 58):

- Tekrar ihraç edilmek maksadıyla yapılan ithalattan cüzi bir vergi alınmalıdır.
- İngiltere’de tüketilmek maksadıyla yapılan ithalat yüksek vergiye tutulmalıdır. Müdahaleciliği ithalata vergi koymakla tanımlayan Mun, sonunda faiz haddinin yükseltilmesinde taraftardı. Ticaret faaliyetlerine bağlı olarak faizde artmalı ya da azalmalıdır. Thomas Mun, milli servetle para arasında da bir ayırım yapmıştır. Para miktarının artışı düşünüldüğü kadar önem arz etmez. Ülkeden altın çıkışını önlemek için İspanyolların yaptığı gibi artık taşıyış (altın ayarını düşürme) yolunu tercih etmek gerekli değildir. Çünkü ülkeden para çıkışı yoksullaşma anlamına gelmektedir. 1651’de Oliver Cromwell İngiliz denizcilik kanunlarını (navigation act) çıkarmıştır. Bu kanuna göre İngiltere’ye dış ülkeden gelen malları yalnız İngiliz gemileri taşıyacaktır. Böylece Cromwell dünya pazarlarını ele geçirmek amacıyla otarşi, yani kendi kendine yeterli olma, politikasını uygulamak istemiştir. Sömürgecilik politikası içinde Doğu Hindistan adlı birlikler kurmuştur (Neumark, 1943: 108).

1.3.4. Alman Merkantilizmi (Kameralizm)

Alman merkantilizmi, kameralizm ismini de almaktadır. Kameralizmin başlıca temsilcileri Von Hornick (1638-1712) ve Joachim Becker (1625-1682)’dir. Almanya’da devlet maliyesi ve yönetimi öncelikli olmuştur. Kameralistler, politikadan çok teoriye önem veren bir yaklaşım ile devlet mallarının en iyi şekilde nasıl yönetileceğini üzerinde çalışmışlardır (Özgüven, 1992: 58 ; Ölmezoğulları, 1999: 51).

Almanya’nın Kıta Avrupa’sının göbeğinde bulunması merkantilist anlayış açısından onun diğer merkantilist ülkelerden ayrılmasına sebep olmuştur. Diğer ülkelerde merkantilizm anlayışı sofistike bir şekilde, fikir adamlarından menşeli gelişmesine rağmen Alman merkantilizmi asıl gücünü devlet adamlarından almaktadır. Yani

Alman merkantilizminin suretini devlet adamları şekillendirmiştir. Bu bağlamda, manası “prensın hazinesi” olan Cammer ya da Kamera’dan türetilerek kameralizm ifadesi kullanılmış olup bu merkantilist sistemde prensın hazinesini güçlü kılmak temel ilke olarak kabul edilmiştir. Diğer devletlerin aksine dış ticareti tabulaştıran bir algıya sahip olmayan Alman merkantilizmi, bütün sisteminin içerisinde sadece iktisadi politikaları baz almamış yanı sıra hukuk, idare ve maliye alanlarındaki uygulamalarla da anlayışına destek çıkmıştır (Küçükkalay, 2008: 160). Ayrıca nüfusu arttırmanın yollarını aramışlar ve göçmenlerin nitelikli olmasına önem vermişlerdir (Turanlı, 2011: 34).

Almanların merkantilizmi kendilerine göre bir uyuma tabi tutarak geliştirdikleri ifade edilebilir. Alman merkantilizminde dış ticaret değerli maden ve aktif ticaret bilançosu ehemmiyetli bir yer tutarken beşeri faktörlere de itina gösterilmiştir. Milli sanayinin oluşturulmasını desteklemişler, nüfus artışını benimsemişler ve iç gümrüklerin kaldırılması gerektiği fikrini ortaya atmışlardır. Kameralizm, İngiltere ve Fransa'daki merkantilist görüşlerin aksine dış ekonomik ilişkilerde ticaretle ve ticaret dengesiyle daha az ilgilenirken yerli ve ulusal sanayileri ile daha fazla ilgilenmiştir. Bu sebeple tarımsal, teknolojik, madencilik, ormancılık ve manifaktür üretimin değişik dallarının geliştirilmesine yönelik fikirler ortaya atmışlardır. Bir başka ifadeyle Alman merkantilizminin ilgi alanı, dış ticari ilişkileri sahiplenmeleriyle birlikte ülke içi ekonomik kalkınma olmuştur (Küçükkalay, 2008: 160).

1.3.5. Merkantilizme Yapılan Eleştiriler

Orta Çağ'da para ekonomisindeki gelişmeler büyük ölçüde durdurulmuştur. Romalılar devrinde yüksek düzeyde gelişmiş olan paralı takas, zamanla yerini mal takasına çevirmiştir. Ticaretin hızla gelişmesi, yeni keşifler, Avrupa'da var olan değerli madenlerin aktarımının yanı sıra bunların sonucu olarak sanayi ve ihracatın gelişmesi, para ekonomisinin yeniden canlanmasına neden olmuştur. Merkantilizm paranın ekonomik değerini görmüş ve buna bağlı ekonomi politikalarını geliştirmiştir. Alınan tedbirlerin sonucunda satın alma gücünde ve ekonomide gelişme yaşanmıştır (Kumbaracıbaşı, 1976: 35).

Bütün bu etmenlerin yanında merkantilizm döneminde “devlet müdahaleciliği”nin de alt yapısı oluşturulmuştur. Gümrük uygulamaları, ihracattaki yasak ve kısıtlamalar, ihracat primleri, devletin iktisadi oluşumlar kurması, devlet monopolleri gibi değerli katkılar merkantilizm tarafından sunulmuştur. “Modern Milli Ekonomi” bu dönemde gelişme evrelerini geçirmiştir. Ticari kapitalizmin doğuşuna sebep olmakla birlikte bu etkinliğini de üç yüz yıla yakın bir süre boyunca devam ettirmiştir (Kazgan, 1980: 26).

Yapılan bu olumlu eleştirilerin yanı sıra merkantilizme olumsuz anlamda da eleştiriler yapılmıştır. Bu olumsuz eleştiriler şunlardır (Kumbaracıbaşı, 1976: 36):

- Merkantilizmin ilk dönemlerinde paraya gereğinden fazla değer verilmiştir. Kişiler açısından doğru olabilen bu ifade ekonominin tümü baz alındığında geçerli değildir. Önemli olan paranın çokluğu değil satın alabilme gücüdür. Diğer bir ifadeyle “paranın değeri ekonomik fonksiyonundan doğar” aslında kendisi bir değer ifade etmez. Ekonomide para miktarı artar, buna rağmen satın alınabilecek ürün ve hizmet miktarı farklılık göstermezse fiyatlar yükselir ve paranın satın alma gücü düşer. Merkantilizm bu konuda yanılgıya düşmüştür. Değerli madenlerin ülkeye girmesinin önünü açmış ve ülkede kalması adına önlemler almıştır.
- “Ticaret Bilançosu” kavramını merkantilistler meydana getirmiştir. Ancak merkantilistler bu bilançoya gereğinden fazla ehemmiyet vermişlerdir. Bu kavram ödemeler bilançosu kavramından farklıdır. Aslında iktisadi ilişkilerde önemli olan ödemeler bilançosudur. Ticaret bilançosu ödemeler bilançosunun bir parçasıdır sadece. Yalnız ödemeler bilançosunun aktif olduğu zaman ekonomiye giren para, çıkan paradan fazla olacaktır. Buna ilaveten ödemeler bilançosunun aktif olması da her durumda iyi değildir. Asıl olan bu bilançonun dengede kalabilmesidir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SÖMÜRGEÇİLİĞİN TEORİK DİLİ MERKANTİLİZM

XI. asırdan XV. asra kadar Batı Avrupa’da feodallere karşı özgürlüğünü elde eden ve ekonomik gelişmelerin sonucu loncalar halinde örgütlenen bir şehir ekonomileri sistemi hâkimiyeti kurulmuştur. Aynı dönemde gücünü kaybeden feodal beyler yerini güçlenen krallara bırakmıştır. Fakat bütün bu gelişmeler XVI. asırda oluşmaya başlayan kapitalizmin tam anlamıyla ortaya çıkartmaya yetmemiştir. Kralları daha güçlü kılmak için daha çok altın arzu etmişlerdir. Daha çok altına ulaşmak içinde coğrafi keşiflere destek vermişlerdir. Bu durumda aslında kapitalizmin ilk basamağına zemin hazırlamıştır. Sömürgelerden gelen altınlar, uluslar arası ticaretin canlanmasını, tüccarların zenginleşmesini ve Hollanda, İspanya, İngiltere ve Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinin zenginleşmesinde rol oynamıştır. Sömürgeciliğe dayalı ticari kapitalizmi izah etmeye yönelik teorik sistemler, ilk olarak, merkantilizm tarafından yapılmıştır. Kapitalizmin temelini zenginlik ve yüksek kâr oluşturmuştur. Merkantilist fikirler de buna uygun politikaları barındırdığından kapitalizm için uygun ortamı hazırlamıştır (Gençoğlu, 2013: 84-85).

Denis (1997: 94 ve 119)’a göre, XV. asrın sonlarından itibaren savaş, ulusal devletler arasında normal bir olgu haline gelmiştir. Avrupa’da 1494’ten 1559’a kadar neredeyse hemen her yıl savaş yapılmıştır. Savaş sebebi olarak ticaret monopollerine saldırı ya da sömürgeleri ele geçirme girişimi gösterilebilmektedir.

Devletin gücü ile ortaya konulan uygulamalarda zenginlik ve ticari kâr hedefini kaynak gösteren bir düşünceyi beraberinde getirmiş olan merkantilizm, XVII. asırda gerçek içeriği ile politikalarda uygulamaya konulan bir kavramdır. Aslında ticari kapitalizmin varlık sebebi olan sömürgecilik, merkantilizmin de gizli gündemini oluşturmuştur. Merkantilist politikalar daha fazla zenginleşme gayesi açısından üç ana tez üzerinden geliştirilen politikaları içermektedir: ulus devletin yüceltilerek ulusun zenginliğini zaruri olarak ulaşılması gereken bir hedef olarak benimsenmesi bunlardan birincisi ve asıl olanı olmasının yanında sömürgecilik ancak devletin verdiği askeri güvence ile olandır. İkincisi bununla ilişkili sömürgecilik rekabetinde

bir ülke zenginleşirken diğer ülke fakirleşmektedir, savıdır. Sonuncusu ise ulus devletin mevcudiyeti için, kıymetli madenlerin zenginliğin tek kaynağı olarak kabul edilmesidir. Bu üç temel politika coğrafi keşiflerin ardından ortaya çıkan sömürgecilikle doğrudan ilişkili olarak daha fazla zenginleşmeyi hedeflemiştir. Zenginleşen tüccarların sağladığı finansmana, ulus devlet ve otoritesini devamlı hale getirmek ve diğer devletlerle mücadele etmek için ihtiyaç duyulmaktadır. Ulus devletin askeri güvencesi ve ticaret tekelleri tüccarların kârlı ticari faaliyetlerini sürdürebilmeleri için zorunludur. Sömürgecilik bu çıkar birliğinin temelini oluşturmaktadır (Gençoğlu, 2013: 81).

Nettels bir makalesinde, merkantilizm ile İngiltere'nin on üç kolonisinin gelişmesi arasındaki bağı incelemiştir. Bu makalede merkantilizmi direkt olarak ulus devlete dayandırmıştır. Buna göre merkantilizm, milliyetçiliğin iktisadi anlamda dışa vurumudur. Ayrıca merkantilizm, ulus devletin mevcudiyetini devam ettirebilmesi adına ihtiyaç duyduğu, ham madde ve gücün devamlılığını sağlayabilmesi için gerekli olan uygulamalara sahiptir. Bunun için devletin kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurması zaruridir. Kendisine bağlı olan sömürgeleri, bağımsız devletlere tercih etmesi de ulus devletin bu arzusunun bir sonucu olmuştur (Nettels, 1952: 105).

Merkantilizm-sömürgecilik ilişkisi Nettles'in bu çalışmasında açık bir biçimde açıklanmakta ve merkantilizm-sömürgecilik arasındaki korelasyon tersten ifade edilmektedir. Merkantilist politikalar bu çalışma dâhilinde sömürgeci ticaret faaliyetlerinin tesiri ile oluşa gelen ulus devlet yapılarının etki alanını ve kuvvetini arttırmakla birlikte, ulus devletin askeri gücüne gereksinim duyan sömürgeci ticaretin en muazzam biçimde süregelmesine imkân sağlayacak uygulamalar ve buna kaynaklık edecek fikirlerin zeminini de içermektedir. Bu çalışmaya göre merkantilizm ve ulus devlet için sömürgecilik kavramı “bir var oluş problemi ya da zaruriyetin kendisi” biçiminde dönem içinde tanımlanmıştır. Nettles tarafından izah edilen bu argüman farklı perspektifler doğrultusunda genelin benimsemiş olduğu argümandır. Bir başka ifade ile Nettles sömürgeciliğin Avrupa'nın iktisadi olarak kalkınmasındaki ehemmiyetini bilmesine karşın kapitalizmin gelişimini işleyen birçok çalışmada da olduğu gibi bu kavram üzerinde kapsamlı bir inceleme yapma

kaygısına sahip olmamıştır (Gençoğlu, 2013: 82). Mevzu bahis hususu Galbraight şu şekilde ifade etmektedir:

“Sömürgecilik, içinde yaşadığımız dünyada bu kadar geniş bir hayat sahası bulmasına rağmen bu kavramla ilgili tarihin farklı devirlerinde yaşamış ehil iktisatçıların geniş kapsamlı irdeleme ve analizlerde bulunmaları, sömürgeciliğin gayelerini doğruymuş gibi gösteren delilleri değil gerçekleri insanlara sunmaları ve yöntemlerini de kapsamlı olarak araştırmaları beklenirdi. Ne yazık ki böyle bir teşebbüste bulunulmamıştır. Klasik kapitalizmin önemli düşünürleri, sömürgeciliği doğal bir durummuş gibi ifade edip bu bilgileri insanlara dayatmış, hatta gelişmiş ülkeler açısından ortaya çıkaracağı olumlu sonuçlarla ilgilenmişlerdir. Ne var ki sömürge coğrafyasına gösterilen ilgi de sadece sömürgecilere sunduğu katkı doğrultusunda artmış ya da azalmıştır” (Galbraith, 1980: 112-114).

XV. asırda Batı Avrupa’da görülen “kent ekonomileri” ismi verilen sistem, lonca sistemine bağlı olarak örgütlenmiş bir sistemdir. Ticaret kısmında uluslararası çalışmalar gerçekleştiren tüccarlar ise önemli ket vurmalarla karşılaşmışlardır. “*Her altı-yedi milde bir ...gümrük muayenelerinden geçmek, her feodale ayrı vergiler ödemek...loncaların sıkı yasakları, kuralları ve kontrolleri ile başa çıkmak mecburiyetinde idiler*” (Ulutun, 1978: 168). Feodal beyler kent tüccarlarını engellemek istediklerinde, tüccarlar krallara maddi olarak destek vermişlerdir. Gittikçe feodal beyler karşısında güçlenen kralların, orduların masrafları için para gereksinimleri artmıştır. Bu durum da onları, coğrafi keşifleri destekleme durumuna itmiştir (Gençoğlu, 2013: 82). Para gereksinimlerini karşılayacak en garanti olan yolun endüstri ve ticaret faaliyetleri olduğu da krallar tarafından fark edilmiştir. Ancak krallarla kent tüccarları arasında kurulan ittifakın sona ermesine neden olan başlıca etken, küçük tekellerin oluşturulduğu kent loncalarının onlar için yeterli kaynağı oluşturacak güce sahip olmamaları olmuştur. Bu süreçte ticaret ve endüstrinin gelişmesine bir ayak bağı oluşturan unsurun, şehir ekonomileri ve lonca örgütlenmeleri olduğunun farkına varılmıştır. İngiltere, Fransa, Hollanda ve İspanya zaman içinde ekonomik hayatın birimleri olarak şehirlerin yerine geçmiştir (Huberman, 1995: 88-90).

Merkantilizmden önce üretim ve üretici ön plandayken merkantilistlerle beraber ulusal ekonominin bütün bileşenleri iktisadî kalkınma için aynı derece de önemli görülmüştür. Korumacılık ithalatın en temel hususu olarak görülmektedir. Bu anlayış doğrultusunda birçok ürünün ülkeye girişi yasaklanmış, yanı sıra bu ürünlerin dolaşımını engellemek maksadıyla yüksek gümrük tarifeleri uygulanmıştır. Fakat

ham madde ithalatında bu durumun tam tersi görülmüştür. Merkantilizmde ekonominin korumacı ve devletçi olması hususu göze çarpmaktadır. Devlet bürokratları vasıtasıyla emir ve kararnameler çıkararak endüstri ve ticari faaliyetleri detaylı bir şekilde kontrol altında tutmaktadır. Ulusal sanayi ve ticareti teşvik etmek ülke içi ekonomik siyasetin ana hususlarındandır. Yanı sıra işsizliği engellemek ve ülkenin siyasi gücünü arttırmak için himaye önlemleri, enflasyoncu para ve kredi politikaları doğrultusunda uygulanmaya çalışılmıştır (Turanlı, 2011: 30).

Ticari kapitalizmin kurucuları ve taşıyıcıları olan uluslararası ticaret tekelleri, sömürgeciliğin gerçek aktörleridir. Para babaları tarafından yönetilen bu tekeller daha çok anonim şirketler olarak örgütlenmiştir. Bu para babaları ulus devletlere de finans sağlamıştır. Sömürgelerde tam bir siyasi hâkimiyetin varlığı, ticari faaliyetlerini ve kârlarının garantisi olan tekellerini devam ettirebilmelerini sağlamıştır. Bu ittifak, ticari kapitalizmin ortaya çıkmasını sağlamış ve devamının da garantisi olmuştur. Yine bu çıkar birliği merkantilist anlayışta devletin ekonomik faaliyetlerin tümünde tam bir kontrole sahip olması ile gerçekleşmiştir. Ham maddeyi sömürgelerden ucuza elde etmişler ve işleyerek gerek sömürgelerde gerekse ulusal ve diğer uluslararası pazarlarda bunları mümkün olan en yüksek fiyatlarla satmaları ticari kapitalizmin para babalarının kârları ve zenginleşmelerinin temelini oluşturmuştur. Bu durum da yalnız devletin verdiği tekeller çerçevesinde üretim ve ticaret faaliyetlerinin, yine devletin denetim ve kontrolü altında gerçekleştirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Başka ulus devletlerle savaş halinde olan ulus devletlerin ihtiyacı olan finansmanın sağlanmasının en garanti yolu, para babalarının zenginleşmesidir. Sömürgecilikte bir ulus zenginleşirken bu durum diğer ulusun aleyhine gerçekleşmektedir. İhracat merkantilist düşünceye göre, uluslararası ticarete kazanç elde etmenin tek yolu olarak görülmüştür. Uluslararası ticaretin sıfır toplamlı bir oyun olduğu, bu kârların doğası gereği savunulmuştur. Devletin kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmesi ise sıfır toplamlı bir oyunda hayatta kalmasını sağlayacak tek yol olarak kabul edilmektedir. Bu yolla sömürgecilik de meşrulaştırılmıştır. Bir ulusun zenginleşmesi ve kalkınması, yalnız diğerlerinin aleyhine gerçekleşiyorsa, bu durumda her devlet kendi ulusunun zenginleşmesi için mümkün olduğunca yeni sömürgeler elde etmelidir. Aksi halde diğerleri ile olan mücadelesinde zayıf düşecek olan ulus devlet, kendi halkının refahını da tehlikeye

atmış olacaktır. Kâr etmenin tek yolu ihracat olduğuna göre uluslararası ticarete mümkün olduğunca en yüksek kazancı elde edebilmek için, sömürgelerin hem ucuz ham madde kaynağı hem de ülke içinde üretilen mallar için pazar olarak ele geçirilmesi gerekmektedir. İngiltere bu sebepten ötürü, sömürgelerinde sadece kendi ürettiği malların kullanılmasını istemiştir (Gençoğlu, 2013: 83-84).

Tarımsal faaliyetlerin merkezinin sömürgeler olmasından dolayı köle ticareti meşru hale getirilmiştir. Şeker kamışı, kauçuk, kahve ve kakao gibi sanayide kullanılan kimi bitkilerin geniş ölçüde yetiştirildiği tarımsal işletmelerde kölelerin çalıştırılması ile tarımsal faaliyetlerin en ucuz biçimde yapılabilmesi mümkün hale gelmiştir. Böylece ulusun çıkarına olan bir durum, sömürgelerin bağlı olduğu devlete köle temin edilmesi, sömürge sahiplerinin zenginleşmesinde büyük rol oynamıştır. İhracatın, uluslararası ticarete kazançlı çıkmanın tek bir yolun olduğu savı, merkantilizmin argümanlarından olan zenginliğin tek ölçüsünün para diğer bir ifadeyle kıymetli madenler olması ile direkt alakalıdır (Gençoğlu, 2013: 84).

Değerli madenlerin tek zenginlik ölçütü olarak kabul edilmesi, devletin savaş masraflarını karşılayabilmesi adına tek garanti yolun kıymetli maden stokları olmasındandır. İthalatın kısıtlanması buna karşılık ihracatın arttırılmasını değerli madenleri ülke içinde tutulabilmek için zorunluluktur. Ticareti kolaylaştırmak ve büyük çapta kâr sağlamak para bolluğunu da zorunlu kılmaktadır. Sürümdeki para miktarının gelişmesini ön koşul olarak belirlerken diğer yandan da paranın bol olması devlet için de vazgeçilmez bir amaçtır. Dolayısıyla devletin gücünü ve olanaklarını arttırmak için ülkeye değerli maden aktarımını sağlamak isteyen merkantilistler bu konuda haksız değillerdir (Denis, 1997: 117-118).

2.1. Sömürgecilik Nedir?

Sömürgecilik, güçlü milletlerin, kendi egemenlikleri altındaki daha zayıf milletlere uyguladıkları, uluslararası bir iktisadi sömürü sistemidir. Diğer bir deyişle, ele geçirdiği ülkenin tüm olanaklarıyla insanların emeğinden faydalananarak kendine her anlamda menfaatler sağlamasıdır. Sömürgecilik sisteminde sadece maddi menfaatler değil aynı zamanda manevi menfaatlerde söz konusudur. Zira sömürgeciler, bu

menfaatlerle tarih boyunca üstünlük sağlamış ve herkesin gözünde yüceltmıştır. Sömürgeciyi ise bu durumun tam tersi olarak hep aşağılamıştır. Dolayısıyla bu durum sömürgeciye aşağılık duygusunun gelişmesine yol açmıştır (Akdeniz, 1988: 3).

Sömürgecilik ve sömürü tarihimizin ve lisanımızın yabancı olduğu kavramlar arasındadır. Bu kavramlar Batı kaynaklı meydana gelmiş ve bugünlere çeşitli şekilleriyle ulaşmıştır. Sömürgecilik, kolonyalizm ve koloni kavramlarının doğrudan karşılığı olarak kullanılmış olduğumuz kavramlardır. Sömürgeciliğe eş değer olarak kullanılan kolonyalizm, esasında “çiftlik” demek olan “colonie” kökünden oluşturulan “çiftlikleştirme” anlamına gelmektedir. “Vatan” kavramından bir hayli uzak olan bu tabir aslında “Ana vatan-koloni” ayırımına dayanmaktadır. Vatan, dünyada sömürgelerin dışında kalan toprakların tamamında üstün olan gerektiğinde uğrunda can verilebilen kutlu toprak, olarak tanımlanabilmesine rağmen aynı tanım koloni bölgeleri için geçerli olmamıştır. Bu kolonyal sebepten ötürü koloni bölgeleri vatan olarak değil ticari işletme olarak görülür. Kolonilere tek bir bakış açısı vardır. Bir kaplanın ceylanı ancak yenebilecek bir nesne olarak görmesi gibi, bir sömürgeci de bu toprak parçasını talan ve istilâk edilecek bir alan olarak görür. Kaynakları bitene kadar sömürür ve kârlı olmaktan çıktığında orayı kaderine bırakır. Çünkü buraya ilişkin düşüncesi vatanlaştırmak değildir (Hocaoğlu, 2003: 284).

Sömürgecilik ve emperyalizm kavramları direkt olarak birbirleri ile ilişkilidir. Fransızca bir kavram olan emperyalizm kelimesinin aslı, Latince olan “İmperium” yani imparatorluktan gelmiş ve bu biçimiyle literatürde yerini almıştır. İmperialisme, “sömürgeci politika” demektir (Gündüz, 2016: 765). Tarihte güçlü ve büyük devlet kurmanın şartı, sömürge kurmak ve büyük topraklara hâkim olmaktır. Sömürgeciliğe “emperyalizm” de denmektedir. Zaten bu noktadan bakıldığında, empire, imperial, emperyalizm gibi terimler toprak büyüklüğünü ve genişliğini ifade etmektedir (Armaoğlu, 2003: 416).

“Yerleşmek” ifadesi sömürgecilik tanımının ana unsurunu oluşturmaktadır. Zira ana yurtlarından bağıni koparmadan yeni bir ülkede ve yerleşkede topluluk oluşturan yani yerleşen bireyler, bu yerleşime öncülük edenlerin soyu ve ardılları tarafından yönetilmektedirler. İşte bu yapıya “colonia” denilmektedir (Loomba, 2000: 18-19).

Bir anlamda sermayenin aktığı yere “ana yurt” denir. Sermaye akışının takibi eski tip sömürgecilikte oldukça yaygındır. Günümüzde ise; aldatıcı bir mefhum olarak “çok uluslu” ya da “ulus ötesi” şeklinde ifade edilen şirketler bulunmaktadır. Dinin, lisanın, vatanın ve bayrağın bu tür şirketlerde olmadığı ifade edilir. Fakat şirketlerin elde ettiği kazançlar takip edildiğinde “ana vatanla olan bağlantının” sürdüğü görülür. Bundan böyle yabancı sermaye yatırımı “yeni yerleşkeler üzerine güç uygulayarak yerleşmek” olgusunun yerini almıştır. Sömürgelerden ham madde temin etmek, düşük bir maliyetle ana vatana nakletmek ve buradan mamül ürünler halinde tekrardan sömürgelerde pazarlamak, klasik dönemde görülen özellikler arasındadır. Günümüzde yatırımlar, direkt olarak ham madde ve ucuz iş gücü neredeyse oralara yapılmaktadır. Ham maddenin taşınması ve elde edilmesiyle ilgili problemler bu yolla yerinde giderilirken köle veya göçmenlerle karşılanmaya çalışılan iş gücü hem daha az maliyetle ve hem de daha az sorunla yerinde karşılanabilmektedir. Nüfusun bahsi geçen bölgelerde daha çok oluşu emek arzını da artırmakta, bu da maliyeti oldukça azaltmaktadır. Maliyeti daha da düşüren diğer etmenler ise sosyal hakların ve hareketlerin gelişmemiş olması ve yasal düzenlemelerin olmamasıdır. Ham maddeyi ve ucuz iş gücünü kendi topraklarına getirmektense oraya gitmek, bu bakımdan daha kârlı olmaktadır. Bu ana unsurlar yeni sömürgelere yön vermektedirler (Tatar, 2011: 197)

Sömürgecilerin üretimlerinin düşük maliyetli olabilmesi için ona ham madde sağlamak sömürgecinin vazifesidir. Sömürgeyi de kapsayan dünya pazarında üretilen mallar satılır. Bu durumda sömürge, ham maddelerini sömürgecisinden başkasına asla satamaz ve işlenmiş ürünleri de sadece sömürgecisinden satın almak mecburiyetindedir. Bu durum, sömürgeci devlet için ucuz ham maddenin yanı sıra esir alınmış pazar da demektir (Tatar, 2011: 198).

2.2. Dünya Sömürgeciliğinde Tarihi Dönemler

Sömürgeciliği Batı tarihçilik geleneği “büyük keşifler” dönemiyle başlatmıştır. 1991 senesinde yayımlanan *L’Histoire de la France Coloniale* (Sömürgeci Fransa’nın Tarihi) adlı eserde, esas sömürgeciliğin XV. asırda kâşiflerle başladığı belirtilir. Yine bu eserde Amerika’nın keşfi, IV. Henri zamanında Champlain’in vesilesiyle

Fransa'nın ilgisi Kanada'ya yönelmeden önce, XVI. asrın ortalarına doğru Rio de Janeiro Körfezi ve Florida kıyılarının işgal edilmesiyle başladığı da ifade edilmiştir. Bu ifade İspanya, Portekiz ve İngiltere için de aynı şekilde geçerlidir. Tarihçilik geleneği bu ülkelerin daha geniş alanlara yayılmalarını, Batı Hint Adaları'ndaki uzak toprakların keşfine ve akabinde, Hindistan, Afrika ve Asya'nın ana yolları üzerinde ticaret yerlerinin kurulmasına bağlamaktadır (Ferro, 2017: 19-20).

Liberal bir kapitalist anlayışın ortaya çıkmasından önceki bir dönem olarak adlandırılan merkantilizm, İspanyolcada tüccar anlamına gelen “mercator” kelimesinden türetilmiştir. Burada merkantilizm, kıymetli madenlere ve ticarete dayalı ekonomi anlayışını ifade etmektedir. XVII. asra değin varlığını sürdüren merkantilizm, “altın ve gümüş cinsinden sermaye birikimini barındıran ticari kapitalizm ve tüccarlar dönemi” olarak da tanımlanabilmektedir. Fransa, İngiltere, Almanya ve Hollanda'nın da katılımlarıyla XVII. asrın ikinci yarısında Kuzey ve aynı zamanda Orta Avrupa'ya geçen sömürgecilik anlayışı, sanayi kapitalizminin İngiltere'de doğmasıyla birlikte İngiliz sömürgeciliğinin daha da geniş alanlara yayılmasına zemin hazırlamıştır (İrge, 2005: 60 ve 61).

İngiltere'de meydana gelen sanayi devrimi (1760-1850) ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa başta olmak üzere birçok ülkede yeni sermaye sahibi sınıflar meydana gelmiştir. Bu devrimin öncesinde sadece büyük toprak sahipleri asil sayılmakta ve nüfusun yüzde 90'ı köylerde yaşamaktaydı. Milli gelir oldukça düşük ve halkın büyük çoğunluğu da fakirlik içerisinde yaşamaktaydı. Sanayi devrimi gerçekleşikten sonra köyden kente göç artarak fabrika işçiliğine doğru artış yaşanmıştır. Bu dönüşümlerle birlikte orta sınıf zenginleşmeye başlamış ve dolayısıyla kent olgusu çekici güç halini almya başlamıştır (Arslan ve Ergün, 2012: 119).

İngiltere'de sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan kapitalizmin sosyal ve siyasal yönü olarak gelişmeye başlayan liberal düşünce, kapitalist sistemin işleyişine dışarıdan bir müdahaleye karşı çıkmıştır. Zira ekonomide karşılaşılabilecek sorunların ancak bu şekilde üstesinden gelebileceği görüşündedir. Bu sebeple, asgari

düzeyde devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahale hakkının verilmesi tezini savunmaktadır (İrge, 2005: 61).

Doğal savaş durumunun kargaşa durumu olup, medeniyetten ve onun faydalarından yoksun olduğu savı, liberal düşüncenin kurucusu Hobbes tarafından ifade edilmiştir. Hobbes, hâkim bir güçten yoksun olan devletin ayakta kalamayacağı ve Tanrı'nın koyduğu yasalara aykırı olmamak koşuluyla, tebaaların egemenlerine kesin boyun eğmekle mükellef oldukları savını da ortaya atmaktadır. Anlaşmalar hâkim bir güç olmadan sözcüklerden başka bir şey ifade etmemektedir. Bu durumda, cezalandırabilecek güçte olan bir hâkim gücün ya da hükümetin olması gerekmektedir. Bu da şu anlama geliyor ki, sadece tek bir meclise ya da tek bir kişiye bırakılması gereken, “bireylerin güç ve kuvvetlerinin tamamı” dır (İrge, 2005: 62).

Kapitalizmin normal işleyişinin yanında, kapitalizmi üreten tarihsel şartları “Ulusların Zenginliği”nde açıklayan Smith, merkantilizmi eleştirmekte ve devletin her bir müdahalesinin bir sınıfın menfaati için olduğunu iddia etmektedir. Smith tüccarları, ulusu zenginleştiren, fakat daima kendi menfaatleri peşinde koşan ve katiyen yönetimde olmamaları gereken bir sınıf olarak tanımlamaktadır. İş gücünün niceliği ve üretkenliğin zenginliğin kaynağını belirlediğini, pazarın çapı ile buna bağlı olarak artan iş bölümünün, serveti arttıran esas faktör olduğunu savunmuştur. Böylece tüm merkantilist yasaların ve de aynı şekilde tekellerin pazarı kısıtladıkları gerekçesiyle kaldırılması gerekliliğini müdafaa etmiştir (Smith, 2002: 7).

Dünyanın bugünkü kutuplaşmasının geri planında belli başlı dört aşamadan veya tarihten söz edilebilir: Birincisi Kristof Kolomb'un Amerikan adalarına çıktığı 1492 senesidir. Bu hareket başlangıçta “keşif” olarak ifade edilse bile daha sonra “fetih” şeklinde kabul görmeye başlanmıştır. Fakat 1492 ve sonrası, ne “keşif” ne de “fetih” olarak ifade edilebilir. Zira bu tarih ve sonrası Avrupa'nın, diğer medeniyetleri tahrip edişi ve bu medeniyetlerin yaratıcılarını tarih sahnesinden silmesidir (Başkaya, 2015: 31).

İkincisi, sanayi devrimidir. Sanayi devrimiyle dünyanın bugünkü kutuplaşması büyük ölçüde tamamlanmıştır. Üçüncüsü, XIX. asrın sonu, XX. asrın başında büyük

imparatorlukların ortaya çıkıp nüfuz yarışına girmeleridir. Dördüncüsü de İkinci Dünya Savaşı sonrası “Yeni Sömürgecilik” adı verilen dönemdir. Bu sömürgecilik türüne doğrudan sömürgelerin bulunmadığı “dönemin emperyalizmi” de denilmektedir. Mesela Kara Afrika’nın birçok bölgesi doğrudan sömürge kabul edilmemektedir (Başkaya, 2015: 31).

Sanayi devrimi geleceği etkileyen en önemli olaylardan biri olmakla beraber modern sömürgecilik çağının başlamasına da neden olmuştur (Küçükkalay, 1997: 52). Bu önemli gelişmenin çıkış noktası Avrupa’dır. Gallner’in uluslaşma aşamasındaki süreçte toplumlara kesin bir ayırım getirdiği tarım ve sanayi toplumu bölünmesin anlayışı kapsamında sanayi toplumuna dönüşen Avrupa devletlerinin bir anda tarım toplumu evresini yaşayan dünyanın yüzde yetmişinde egemen olabilmesi yolunu açmıştır (Gallner, 2009: 67).

Avrupalı devletler orta vadede endüstriyel toplumlara dönüşmelerinden dolayı iktisadi olarak gelişmişlik piramidinde zirvelere hızlı bir şekilde tırmanmışlardır. Fakat bu endüstriyel toplumun ihtiyaçları, bir müddet sonra kendi kıtalarından tedarik edilemez düzeyde yetersiz hale geldiğinde Avrupa devletleri bir arayışa girilerek ihtiyaçların kısıtlanmadan temin edilmesi için sömürgecilik çağının doğmasına sebep olmuşlardır. Dört önemli çıkış noktası sömürgecilik kavramının temelini oluşturur: Ekonomik çıkar sahalarının belirlenmesi birincisi, bu sahalar üzerinde egemenlik oluşturulması ikincisi, kolonilerin tesis edilmesi üçüncüsü, yerel toplumların etkilenmesi ise bunlardan dördüncüsüdür (Sander, 2007: 225-230 ; Armaoğlu, 2003: 100).

Avrupalı devletler, amaçlarına uygun, asıl hareket tarzlarından ödün vermeden stratejilerini belirlemeleriyle birlikte hem Asya, hem de aynı zamanda Afrika Kıtası’nda toprakların paylaşımı çabasına girmişlerdir. İki aşamalı olarak yürütülen bu mücadelede birinci aşamada toprakların ele geçirilmesi, ikinci aşamada ise bu topraklarda egemenlik oluşturulması gerçekleşmiştir. Bu stratejiler bu sebeplerden ötürü yeni bir süreci de başlatmıştır. “*Emperyalizm*” olarak ifade edilen bu yeni süreç elde edilen yerlere hâkim olmayı hedeflemektedir (Birsell, 2013: 45).

Sanayi devrimi akabinde gerçekleşen sömürgeciliğe “modern sömürgecilik” denilmiştir. “Modern sömürgecilik” olarak adlandırılmasının sebebi 1492 senesi sonrasının merkantilist döneminde uygulanan sömürgecilikten ayırmak içindir. Klasik, modern ve yeni sömürgecilik dışında bir diğer sömürgecilik tipi de yarı sömürgeciliktir. Bu sömürgeciliğe “mali-diplomati sömürgecilik” de denilmiştir (Başkaya, 2015: 31).

2.3. Dünyada Uygulanan Sömürgecilik Yöntemleri

Sömürgecilik yapan devletler tarafından, bir devlet veya bir bölge ele geçirilmek istendiğinde bu devletler direkt olarak askeri güç kullanarak hedeflerini ele geçirebildikleri gibi değişik şekillerde de istedikleri yerleri ele geçirebilmişlerdir. Sömürgecilik faaliyetlerinin araçları arasında sermaye ihraç etme, iktisadi yardım, ticaret, uluslararası kuruluşlar ve ideoloji aşılama gibi unsurlar vardır. Sömürge yapan devletlere bakıldığında birçok sömürü çeşidinin olduğu açıkça görülmektedir (Armaoğlu, 2003: 634). Bu sömürgelerin tam sömürge, yarı sömürge ve özerk/yarı bağımsız devletler biçiminde uygulandığı görülmektedir. Bu sömürgelerden bahsedecek olursak bu sömürge türlerinden en çok kullanılanı tam sömürgecilik yöntemidir. Hatta bu yöntemin en eski çağlarda bile kullanıldığı bilinmektedir. Tam sömürgecilik yöntemi aslında kısaca, sömürgeci devletin direkt olarak bir bölgeyi askeri güçlerle elde ederek o bölgenin tüm kaynaklarını sömürmesidir. Örnek verecek olursak, Fransa’nın Cezayir’i, Hollanda’nın Endonezya’yı, İngilizlerin Hindistan’ı sömürmesi, Rusya’nın Türkistan adı verilen geniş coğrafi bölgenin tamamını elinde tutarak sömürmesi, aynı şekilde Çin’in Doğu Türkistan’ı elinde tutması ve sömürmesi, İran’ın Güney Azerbaycan’ı elinde tutması ve bir zamanlar İspanya’nın Güney Amerika’da topraklar elde etmesi tam sömürgecilik yöntemleridir (Gündüz, 2016: 768).

Yarı sömürgecilik yöntemine baktığımızda ise aslında bu tip bir sömürgeye mandaterlik adının verildiğini görmekteyiz. Mandaterlikte sömürgeci devletler, bir ülkedeki insanların kendi kendilerini yönetemedikleri için onları yönettiklerini iddia etmektedir. Manda altında bulunan devlet, milletlerarası hukuka göre bağımsızlığı kısıtlı devletlerden sayılır. Mandaterlik sömürgeci yaklaşımli bir tanımla, manda

altına konulacak ülkelerin kendilerini henüz yönetecek kadar gelişmediklerinden hareketle bu toplumların refah ve gelişmesinin sağlanmasıdır (Kasalak, 2013: 59).

İçinde bulundakları dönemin şartlarıyla değişebilmekle beraber, Avrupalı devletlerin psikolojik özelliği de sömürgecilikte önemli paya sahiptir. Örnek verecek olursak, bir Avrupalı devlet ne kadar çok sömürgeye sahipse o kadar itibar görmüştür. Sanayi inkılâbıyla Avrupa, kendi iç pazarı açısından doyuma ulaştıktan sonra, denizaşırı olan bölgelerde kendisine açık pazarlar aramaya başlamıştır. Aynı zamanda yöneticileri de baskı altına almıştır. Kendi amaçlarına hizmet edecek yakın bölgeler açısından, dönem itibarıyla Asya ve Afrika bulunmaktadır. Ayrıca yatırımcı şirketlerin daha rahat çalışabilmeleri açısından sömürge bölgelerinin güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla bu durumda en güvenli yol, sömürge bölgelerinin askeri denetim altına alınmasıdır. Sonuç olarak, bu şekilde ekonomik yayılma gerçekleştirilirken diğer yandan siyasi olarak yayılma da kendiliğinden ortaya çıkmıştır (Sander, 2007: 202).

Sömürgecilik yöntemlerine göz atıldığında, çağın temsilcileri her ne kadar Avrupalı devletler gibi görünse de, bu yöntemlerin insanlık tarihinin oldukça uzun bir dönemi boyunca Avrupa, Kuzey/Batı Afrika, Orta Doğu ve Asya topraklarında etkin olarak uygulandığı gözlenmektedir. Avrupa, Ortodoks Hristiyanlığın temsilcisi Rus İmparatorluğu ve Arap toplumlarında karşımıza çıkan bu uygulamanın yerel halkların yaşamlarını etkilemesi nedeniyle büyük önem taşıdığı görülmektedir (Birsell, 2013:47). Rus İmparatorluğu, kısa sürede izlediği politikalar çerçevesinde kıtasal kültür asimilasyonu yapan bir güç haline gelmiştir. Tataristan'ın başkenti olan Kazan'ın XVI. asrın yarısında ele geçirilmesi, Orta Asya'da yaşayan Türkler açısından negatif anlamda bir dönüm noktası olmuştur (Raşid, 2006: 100). Rus bir bilim adamı olan İlminsky'nin "Milliyetler Politikası" olarak ortaya attığı kültür asimilasyonu politikasıyla birlikte kendileri için tehdit halindeki Türk toplumuna; farklı kültürel kimlikler, dil ve de sınır edindiren birbirinden koparmak, akabinde de Ruslaştırmak ve Ortodokslaştırmak olarak ifade edilebilecek politikayla yerli toplumlara baskılar yapılmış, farklı farklı sınırlar çizilmiş, tehcir uygulamalarına tabi tutulmuş ve XX. asrın ilk çeyreğine kadar Orta Asya ve Kafkaslarda yaşayan toplumlar için yeni milliyetler oluşturulmuştur (Roy, 2001: 38).

Avrupa’da ise sanayi devriminin hemen sonrasında başlayan kültürel ve ekonomik olarak hareketlenme kısa süre içinde genişleme tabanlı siyasi değişimin içinde kendine yer edinmiştir. Yayılmacılık ve sömürgelerin kazanılması fikrini bu değişim ortaya koymuştur (Birsal, 2013: 48). Lenin, bu konuya “*Emperyalizm, Kapitalizmin En yüksek Aşaması*” adlı kitabında değinerek;

“1876 tarihinden sonra sömürge elde etmek dev ölçüler içinde kırk milyon km kareden atmış beş milyon km kareye, yani bir buçuk katına yükselmiştir. Arasındaki artış yirmi beş milyon kilometrekare olmakla birlikte ülkelerin ana yurtlarının yüzölçümlerinin bir buçuk katıdır. 1878’de Fransa’nın sömürgesi neredeyse yok denecek kadar azdı. 1914 tarihinde milyon nüfusu barındırmakta olan bu sömürgelerin yüzölçümü Avrupa’nın yüz ölçümünden bir buçuk kat daha büyüktü. Eşitsizlikler sahip olunan bütün sömürgeler arasında mevcuttu. Örneğin Almanya ve Japonya’nın sömürgelerinin toplamı Fransa’nın sömürgelerinin büyüklüğü kadardı”

demekte ve sömürge sahibi olma konusundaki dengesizliğe vurgu yapmaktadır (Lenin, 2003: 86).

2.4. Sömürgecilik ve Ulusal Çıkar İlişkisi

Ulusal çıkar kavramı ulus devlet olgusu ile birlikte karşımıza çıkmakta ve anlaşılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda ilk olarak Eski Yunan’da ve İtalyan şehir devletleri düzeninde kavramın uygulamalarını görmek mümkündür. Thucydides ve Machiavelli’nin bu uygulamalarla ilgili öne attıkları çeşitli argümanlar mevcuttur. Thucydides (İ.Ö. 471-400?) Atinalı hatiplerin ağzından, hedeflerini ele geçirmek için çatışmaya taraf olan büyük şehir devletlerinin davranışlarını izah etmeye çaba göstermiştir (Çelikkpala, 2005: 441). Thucydides’e göre toprak sahibi olmak ve zenginlik devletin güç durumunu belirleyici olan etmenlerdendir. Devletin görevi kendi gücünü doğru bir şekilde kullanarak menfaatini saptamak ve buna göre akılcı adımlar atmaktır. Thucydides burada modern devletler sisteminin başka bir olgusuna vurgu yaparak diplomasiyi farklı bir açıdan değerlendirmiştir. Bu değerlendirme adalet ile ilişkilendirilmiş ve uluslararası bir model olarak sunulmuştur (Şenel, 1995: 139 ; Ağaoğulları, 2000: 111-112 ; Aydın, 2004: 43-44).

XV. asrın sonlarında ve XVI. asrın başlarında Machiavelli (1469-1527), iktidardaki Medici ailesine takdim ettiği ünlü klasiği “Prens”te kendi sözleriyle “prenslik tam

olarak nedir, çeşitleri nelerdir, prenslik ünvanı nasıl kazanılır, elde nasıl tutulur ve neden prenslik kaybedilir”i sorgular. Devletin nasıl kurulması ve yönetilmesi gerektiğini, kendi tecrübelerinden yola çıkarak “Prens”te kaleme alan Machiavelli, güç ve çıkar kavramlarını devletin devamlılığı ve bütünlüğü bakımından önemli bulmuştur. Machiavelli’ye göre düşmanlık gerekli olan bir durumdur. Buna göre bir devlet gelişirken öbürü zayıflamak zorundadır. Çıkarlarının gelişmesi için ustalık ya da kuvvet kullanarak bir başkasının yükselmesine neden olan ve sonradan bu yolla güçlenmiş olana artık karşı koyamaz hale gelerek kendi sonunu hazırlar. Bu çerçevede Machiavelli’ye göre devletler arasında oluşabilecek çatışmayı önleyici unsur iyi yasalar ve kendi halkından oluşan “öz ordu” sudur (Çelikpala, 2005: 443-445).

Ulus devletlerin meydana gelmesiyle beraber ulusal sınırlar içinde yaşayanlar için dinî kimlik ve hanedanı kimlik önemini yitirmiştir. Zira ulusal kimlik, diğer kimliklerin önüne geçmiştir. Devlet bundan böyle vatandaşlarını tek bir kimlik altında toplamaya yönelik politika gütmüştür. Araç olarak ise ulusal dil ve kültür kullanılmıştır. Fransız Devrimi’nin etkileri içeriden dışarıya doğru olmuş, başta Avrupalı devletler olmak üzere tüm devletler uluslaşma sürecine girmişlerdir (Poyraz ve Arıkan, 2004: 3)

Ulus devlet olgusunun ortaya çıkması, çıkar kavramının başına “ulusal” sıfatının eklenerek günümüzde kullanılan biçimine ve anlamına benzer bir hal almasıyla vuku bulmuştur. Ancak bu gelişme öncesinde, ulusal olmayan merkeziyetçi monarşik ve “modern” bağımsız devletler, Kıta Avrupası’nda XI. ve XIII. asırlar arası dönemde, egemenliğini devam ettiren Res Publica Christiana’nın yerini almaya başlamıştır. Günümüzde “kamu çıkarı” olarak nitelenen “ortak çıkar” kavramı, tüm kıtayı kapsayan daimi diplomatik ilişkilerin şekillenmeye başladığı XVI. asırda, feodalizmin menfaatlerinin ötesinde kendine tarih sahnesinde yer bulmuştur (Çelikpala, 2005: 446).

Fransız Devrimi’nden sonra hem ulusal siyasette hem de uluslararası siyasette değişimler yaşanmaya başlanmıştır. “Ulus”a derin bir mâna yüklenerek monarkaların kişisel menfaatlerinden ziyade ulusal menfaatler ön planda tutulmuştur. Ayrıca insan

hakları kavramı önem kazanmaya başlamış ve bunu takiben ulusal haklar kavramı da aynı şekilde önemini arttırmıştır (Poyraz ve Arıkan, 2004: 3).

Avrupa’da ulus devletin yerleştiği, hem güç hem de güç dengesi kavramlarının en aktif şekilde kullanıldığı dönem, 1648 Westphalia sonrası bu tür düşüncelerin tartışılıp geliştirildiği, 1815 Viyana Kongresi’ne kadar uzanan dönemdir. Ticaretin hızla ilerlemesi, 1789 Fransız Devrimi’yle gelişmeye başlayan ulus kavramına bağlı ulusal çıkar kavramının, siyasi olarak önem kazanmasına yol açmıştır. Yalnızca birey ya da monark menfaatlerin ötesinde yeni bir kavram olarak ulusal çıkarın kullanımına doğru bir dönüşüm, ulus-devlet, ulusal ordu ve ulusçuluk kavramlarının yerini almıştır (Çelikpala, 2005: 451 ve 452).

Fransız Devrimi kapitalist ekonominin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Zira bu devrim ulus devletin gelişmesine ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur ki bunlar da kapitalist ekonomiye paralel olan durumlardır. Kapitalist ekonominin gelişmesine kaynaklık eden şey ise İngiliz endüstri devrimidir. Endüstri devrimi diğer devletlere de model olmuştur. Teknolojik devrim bütün dünyayı etkisi altına almış ve bu dönüşümlere ayak uydurabilmek adına devletler birbirleriyle rekabete girmişlerdir (Poyraz ve Arıkan, 2004: 4)

Dük Henri de Rohan (1579-1638), çıkar kavramı üzerinde duran bir başka isimdir. Rohan’ın, 1638’de yayımlanan monografisi “*De l’interest des Princes et des estats de la Christiente*” eseriyle ilk defa çıkar kavramı bir kitabın başlığında yer almıştır. Rohan “...bize yanlış tasarlanmış endişeler veren düzensiz isteklerin, şiddetli arzuların ve batıl fikirlerin karşısındaki güç, sadece akıl tarafından idare edilen çıkarlarımız” söyleminde bulunmuştur. Rohan’ın kitabını adadığı Kardinal Richelieu’nun (1585-1642) öneminden bahsedilmesi yerinde olacaktır. Richelieu dönemin Fransa’sında bir nevi başbakanlık görevini üstlenmiştir. Ayrıca iç ve dış politikanın özünde yer alan esas etmen olarak Fransa’nın, içeride ve dışarıda gerçek egemenlik ve bağımsızlığın elde edildiği noktaya kadar büyütülmesi gerektiği fikrini benimsemiştir. Monarşinin gücünün bu bağlamda içeride ve dışarıda bulunan rakiplere karşı artırılması amacını gütmüş, Fransız politikasına da bu doğrultuda şekil vermiştir. İzlediği politikalar sebebiyle Richelieu’yu Fransız Devrimi’ni ortaya

çıkaran koşulların baş sorumlusu; uluslararası politikanın idealizmden uzaklaşmasının, Avrupa'daki evrenselliğin kaybedilmesinin nedeni ve ilkel kaba realistliğin zirvesi olarak bazı tarihçiler tarafından hedef gösterilse de Richelieu'nun bıraktığı izin idrak edilmesi günümüz uluslararası politikasının anlaşılmasında asli ehemmiyete sahiptir (Çelikpala, 2005: 448-449).

Ulus devlet, merkantilizm ve sömürgeciliğin meydana getirdiği ve kapitalizmle birlikte gelişmeye başlayan bir olgudur. Post-kolonyalizm öncelikle küreselleşmenin bazı devletler açısından adil olmayan bir süreç olduğu ve özellikle Batılı devletlerin lehine olan bir durum olduğu varsayılmıştır. Post-kolonyal kuramın savunucuları, küreselleşmenin tarihinin XV. asra dayandığını ifade etmişlerdir (Eken, 2006: 246).

1795-1815 dönemi Napolyon Savaşları'nı takiben Avrupa'da toplanan 1815 Viyana Kongresi'nde, Avrupa'da devam eden savaşların ve menfaat çatışmalarının nasıl sonlandırılacağı irdelenmiş ve bu çatışmaların savaşlar yerine diplomatik görüşmelerle sonlandırılması fikri önem kazanmıştır. Bu eğilim, beraberinde ulusal çıkar kavramına yeni bir bakış açısı getirmiştir. "Avrupa Uyumu" olarak bilinen sistem içerisinde yer alan hiçbir büyük gücün ortaklarının yaşamsal çıkarını, yani güvenliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit edememesi ilkesi Viyana Kongresi'nin oluşturduğu anlayışla karşımıza çıkmaktadır (Çelikpala, 2005:453-454).

"Ulus" tanımlanırken hangi unsura ağırlık verildiyse, o unsura göre değişiklik gösterebilen bir olgudur. Ulus kavramı, Alman romantizminin kaynağını oluşturduğu etnik köken kavramı çerçevesinde ulus tanımlamalarından, Fransız milliyetçiliğinin benimsendiği coğrafi sınırları ön planda tutan, teritoryal ulus tanımlamalarına kadar geniş bir perspektifte incelenmesi gereken bir kavramdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, aynı coğrafi sınırdaki yaşamak ve aynı dili konuşmak gibi unsurlara önem vererek aynı zamanda ortak soy ya da ortak kader gibi duyguları yansıtan yani bireylerin duygusal alanlarına yönelik ulus tanımlamaları da mevcuttur. Bu yüzden ulus ve millet kavramlarının aynı anlama geldiği dikkate alınmalıdır (Eken, 2006: 249).

Başta Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler olmak üzere, dünya savaşları sonrası oluşturulan XX. asrın uluslararası örgütleri, dünya çapında ya da bölgesel olarak ulusal çıkar kavramından uluslararası çıkar kavramına bir geçiş gibi gözükse de, “ulusal çıkar” kavramının yine de günümüz uluslararası politika ve ilişkilerine yön verilmesinde hâlâ belirleyici kavram olduğu görülmektedir. Ulusal çıkar üzerine olan eserlerin büyük bir çoğunluğunun 1950-1960 döneminde yazılmış olmasına rağmen, dış politika uygulayıcıları ve bunun üzerine çalışanların bu kavramı günümüzde kullanıyor olmaları bu durumun yansıması olarak kabul edilebilir. Dış politikanın, amacıyla ilişkili herhangi bir söz ya da analiz günümüzde kaçınılmaz olarak ulusal çıkara dayandırılmaktadır. Her koşulda bu politikaların ulusal çıkar ile ilişkilendirilmesini önemli ve kabul edilebilir bir zaruriyet olarak karşımıza çıkartan unsurlar bu politikaların etkin ve yeterli geçmişi, bugünü ya da geleceği kapsamıdır. “Bazı küresel eğilimler, uluslararası davranışların ulusal çıkar kavramı ile izah edilmesi girişimlerinin faydalarını bariz bir şekilde indirgemektedir. Ancak yine de ulusal çıkardan bütünüyle vazgeçilemez” düşüncesi realist bakış açısıyla kabul edilecektir (Çelikpala, 2005: 458).

2.5. Fransız Sömürgeciliği

XVIII. asrın sonlarında ve XIX. asrın başlarında Fransa sömürgeci politikaların peşine düşmüştür. Ancak rakipleri de mevcuttur. Örneğin İngiltere mevcut bulunan deniz kuvveti vesilesiyle dünyada yeni bir güç merkezi oluşturmuştur. Öte yandan 1535 senesinde kazanmış olduğu kapitülasyonlar Fransa’yı Avrupa dâhilinde Osmanlı’nın tek destekçisi haline getirmiş, yanı sıra özellikle XVII. asrın ikinci yarısı itibarıyla Fransa Yakın Doğu’da İngiltere ile çekişmelere başlamıştır. Esasında bu tarih itibarıyla İngiltere’nin artan kuvvetinden çekinmeye başlayan Fransa, İngilizlerin ardılı haline gelmiş ve İngilizlerin yalnız bırakmama stratejisini zaruri olarak benimsemiştir. Özet olarak Fransa bu asırlarda dış politikasındaki keskin hareketlerin ve İngiltere ile olan mevzu bahis rekabetin sonuçlarına iç politikasında da katlanmak durumunda kalmıştır. Buna kanıt olarak 1789 Fransız İhtilali sonrası yıpranmaları, çaresizlikleri ve buna bağlı olarak oluşturulan politikalar gösterilebilir (Demir, 2013: 132 ve 133).

Fransız Batı Hindistan Şirketi 1664'te kurulmasıyla birlikte, yalnızca Amerika'da değil Batı Afrika topraklarında da ticareti olası hale getirmiştir. Bu dönemde Batı Afrika'da bu şirketin ticaret yollarında Senegal, Gine, Mali, Nijerya, Kongo gibi sömürgelerden bazıları oluşturulmuştur. XIX. asra gelindiğinde Fransa dünyanın farklı bölgelerinde sömürge sahibi olma yönünde önemli adımlar atmaya başlamıştır. Cezayir 1830'da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Fransız Hindin'i denediği bölge Laos ve Kwang-Chou-Won bölgesinin egemenlik altına alınmasıyla kurulmuştur. Şangay da 1849'da bu bölgeye dâhil edilmiştir. Madagaskar 1883'te işgal edilip kraliyet ailesi Cezayir'e sürgüne gönderilmiştir. Chanderagore, Pondicherry, Yanam, Mahe, Karikal ve Cochinchina'da Hindistan'da ve Hint Okyanusu'nda, Vietnam'ın kuzeyinde kalan Tonkin 1880'lerin sonuna doğru sömürgeleştirildi. Fas, Fransa egemenliğine 1912'de girdi. 1916'da Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı'nın yitirdiği Lübnan ve Suriye Fransız egemenliğine girdi. 1930'larda sömürgeleri ve merkeziyle birlikte Fransız İmparatorluğu 13 milyon kilometrekare toprağa hâkim olmuştu. Hyde De Neuville'in "Sömürgelerdekiler de Fransız değil mi? Onlar da bu ailenin bir parçası değil mi? Sömürgeler Fransa'dır" 24 Nisan 1833 tarihli sözleri üzerine sömürgelerde yaşamını sürdüren halklara her türlü medeni ve politik haklar tanınmıştır (Vardar, 2012: 20).

2.6. Fransa'nın Avrupa Üzerindeki Emelleri ve Avrupa Devletleriyle İlişkisi

2.6.1 Fransa –İngiltere İlişkileri

Fransa ve İngiltere'nin dünya sömürgecilik tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Fransa ve İngiltere tarih boyunca daima rakip ve mücadele hâlinde olmuşlardır. Koloniler kurmak veya sömürgeler oluşturmak için gittikleri topraklarda Avrupa'da sürdürdükleri savaş halini de devam ettirmişler, kimi zaman Fransa, kimi zaman da İngiltere bu çatışma ve savaşlardan galip çıkmış ve sömürgeci kimliklerini iyice pekiştirmişlerdir (Uygur ve Uygur, 2013: 274).

Fransa, İngiltere'yle giriştiği Yüz Yıl Savaşı'ndan kurtulduktan sonra, XV. asrın sonlarına doğru, Kral VIII. Charles (Şarl) döneminde harekât rotasını İtalya olarak

belirlemiştir. Fransız Kralları, 1494 senesindeki Birinci İtalya Seferi'nden, barışın sağlanabildiği 1559 senesine değin İtalya'daki egemenlik sahasını arttırabilmeyi şiar edinmiş ve bu doğrultuda çaba göstermişlerdir. Ancak, takvimler 1525 senesini gösterene değin Fransa'nın bu politikası başarılı olamayınca mevzu bahis hareket sahası Alman İmparatoru Şarlken'in (Charles-Quint) yayılmacılık amaçlarına hizmet eden bir sahaya dönüşmüştür. 1525 ile 1559 seneleri arasında I. François ve kendisinden sonra tahta çıkan II. Henri, gerek Şarlken'e direniş göstermek gerekse de İtalya'daki amaçlarını realize etmek maksadıyla Türklerden yardımı almak durumunda kalmışlardır. Türklerin yardımı Fransa için, kritik ve çok kırılgan bir dönemde yok olmaktan kurtulmak demektir. Ancak, İtalya'daki maksatlar sonuç vermeyince, 1559 senesinden itibaren Fransa, kendisini mezhepsel çatışmaların içerisinde bulmuştur (Ceran, 2014: 392).

Bir yandan Şarlken'le mücadele eden Fransa Kralı François, Pavia (Pavie)'ya doğru hareket ederek buradaki Milalo Dukalığı'nın doğusundaki kaleleri kuşatmıştır. I. François'in ordusu, dört ay gibi bir süre zarfında zorlu bir direnişle karşılaşmıştır. Bu zorlu savaş sonucunda Kral dahi kendini tutsak olarak bulmuştur. 24 Şubat 1525 tarihi sonrası Madrid'e götürülerek "Alcazar (al-Kasr)" şatosuna hapsedilmiştir. I. François başına gelenleri bir mektup yazarak annesine anlatmıştır. Bu mektupta "Her şey gitti, yalnız onurum ve hayatım kurtulmuştur." yazmaktaydı. Bu durumun ardından Fransa, yasa boğulmuştu. Daha sonra Kral I. François'in annesi olan Louise de Savoie, nâib olarak krallığın başına geçmiştir (Ceran, 2014: 401).

Fransa kralı I. François'in annesi Louise, François'in Madrid'te hapiste olduğu sürede, Fransa'ya dört bir yandan müttefikler aramaktaydı. Bu çabasının sonucu olarak fazla zaman geçmeden Osmanlı Sultanı'nı ve İngiliz Kralı'nı ittifakın tarafları haline getirmeyi başarmıştır. Kral VIII. Henry Londra'da İngiltere adına Pavia Zaferi'ni, müttefikinin büyük bir kazanımı olarak tebrik ederken, öte yandan Fransa sefirleri ile istişarelerde bulunmuştur. Şarlken'in Avrupa içindeki baskın durumu gelecekte İngilizler için de tehdit oluşturabilirdi. Avrupa'nın tamamında gücü tekelinde bulunduran bir kralın olmaması niyetiyle oluşturulan "İngiliz Denge Siyaseti"ni tarihte ilk önce VIII. Henry uygulamıştır. İngiltere bu niyetle, güçlenen Şarlken'in müttefikliğinden ayrılarak zayıf olanın safına geçmiştir. "Kimi

savunursam o hâkimdir” ifadesi ile uyumlu bir hareket sergilediği söylenebilir. Avrupa politikasında “denge siyaseti”, tüm bu ifadelerden anlaşılacağı üzere İngiltere’yi Avrupa’nın önemli devletlerinden biri haline getirmektedir (İnalçık, 2013: 200).

II. François esaretini sürdürmekte iken, annesi Louise de Savoie, Chancelier Duprat’nın uyarılarını dikkate alarak diğer bazı Avrupa krallarına ve Kanunî Sultan Süleyman nezdine sefirler tayin etmiştir. Sefirler Padişah’a, I.François ile müttefik olmasını telkin ederek, Avrupa’da Şarlken gibi bir hükümdarın herkes için tehdit oluşturduğunu ve bu tehdidin Osmanlı gücüyle kırılabileceği fikrini empoze etmeye çaba göstermişlerdir (Ceran, 2014: 401).

XVII. asırda azami vergi toplayabilme hacmi vesilesiyle kredi temin edebilme kabiliyeti bulunan devletler önemli askeri başarılarla da muvaffak olmuştur. Dolayısıyla devletlerin asıl rotalarını çizen unsur savaşmak için gerekli envanterleri belirli bir miktar dâhilinde kendisine sağlayan toplumdan maddi imkânları kendisine aktarabilme potansiyeli olmuştur. Örneğin İngiltere; faizlerin yüksek oranlara ulaşmaları sebebiyle bunun altında ezilen İspanyollar ve Fransızların aksine, vergi toplayabilme potansiyellerinin yüksek olması hasebiyle ucuz kredi temin edebilmekte ve Kıta Avrupası’ndaki devletler arası yarışta avantajlar kazanabilmekteydi. Avrupalı devletler arasında yaşanan Yedi Yıl Savaşı’nın asıl tetikleyicisi bu durum olmuştur. Bu durum Fransa’nın gerilemesine ve Fransa’da ihtilal kıvılcımının ateşlenmesine yanı sıra İngilizlerin kazançlı çıkarak topraklarını genişletmesine ve İngiliz çıkarları doğrultusunda menfi bir sonuç barındıran, on üç Amerika kolonisiyle İngiltere’nin ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur (R.Gökbunar, A.Gökbunar ve Uğur, 2010: 71).

Osmanlı Devleti Fransızların Mısır’a çıkışını öğrendiğinde, Fransa ile siyasi ilişkilerini sonlandırmıştı. İngilizler, Mısır’ı işgal etme maksadıyla harekete geçen Fransızları Akdeniz’de durdurmak amacıyla Amiral Nelson’u görevlendirmişlerdi. 1 Ağustos 1798 tarihinde Ebukır mevkiinde işgal amacı güden Fransız donanmasını yakan Nelson, Fransa-Napolyon deniz hattını kesmiştir. Bu başarı sayesinde İngilizler Akdeniz’de üstünlüğü ele geçirerek bir numaralı devlet haline gelmiştir.

İstanbul'a nakledilen bu gelişmeler Sultan III. Selim tarafından Osmanlı çıkarları dâhilinde ümit verici görülmüştür. Tek başına Fransızlara karşı sonuç alınamayacağını bilen Osmanlı Devleti için Nelson'un bu kazanımı, Türklerin mevzu bahis durumda kiminle müttefik olabileceğini tabii bir şekilde ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti önce İngilizlerin, ardından Rusların kendilerini destekleyeceğini belirtmeleri üzerine, Fransa'ya 2 Eylül 1798 tarihinde savaş ilan etmeyi kararlaştırdı ve bu durum İstanbul'daki yabancı diplomatlara 12 Eylül 1798 tarihinde beyannameyle duyurulmuştur (Çınar, 2008: 37).

Mısır üzerindeki Fransız etkisi her ne kadar mali anlam da İngiltere'ye göre daha gözle görülür olsa da, İngiltere'nin siyasi ve ticari gücü kesinlikle Fransa'dan daha büyüktü. Yanı sıra 1857'de Perim Adası'nın ve 1878'de Kıbrıs'ın fethedilmesiyle bu güç daha da belirgin bir hale gelmişti. Bölgede Osmanlı Sultanı'nın tesirinin azaldığı koşullara bağlı olarak görülmekteydi. Büyük bir hazırlığın ardından 1869'da son derece görkemli kutlamalarla gerçekleşen Süveyş Kanalı'nın açılış töreninde davetli devletlerin hükümdarları İsmail Paşa'ya Mısır'ın müstakil sultanı gibi davranmışlardı (Turan, 2017: 122)

2.6.2. Fransa-Almanya İlişkileri

Fransa için Şarlken'in imparator seçilmesi olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Fransa, en büyük rakibi tarafından çevrelenmiş durumdadır. İspanya ve Avusturya, İtalya Savaşları'nın ilk safhasında Fransa'nın karşısında bulunan iki önemli güç birleşmiş; bundan güç alan Şarklen, Bourbon dukalarının mirasçısı konumunda olması sebebiyle toprak talebini Fransızlara iletmiştir. İmparator olarak Avrupa'nın tamamında hâkimiyet oluşturup Fransa hükümdarını ikinci sınıf bir hükümdar haline getirmek istemiştir. Bu sebeplerden ötürü imparator olarak seçilen Şarlken'in Avrupa sahnesinde yer bulması Fransa için alışık olmadığı bir siyasi ortam ortaya çıkmıştır (Ceran, 2014: 400).

İmparatora karşı olan Fransa Kralı I. François öncelikle İspanya'da Navarre Kralı ile Ren üzerinde bulunan bir Alman prensini isyan ettirmiştir. Ancak bu isyan girişimlerini savuşturan Şarlken, Fransız sınırlarına dayanmıştır. Savaş, bu hareketler

neticesinde artık başlamıştır. Şarlken bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Kısa bir zamanda ya ben zavallı imparator olacağım ya da François zavallı bir kral olacaktır”. Şarlken’in kuvvetleri bir orduyla Milano’dan Fransızları çıkarırken başka bir orduyla da Fransa’nın kuzeyine saldırılmıştır (Bicoque yenilgisi, 1522). İngilizlerin bu esnada Şarlken’le birlikte net bir birleşim göstererek Fransa karşısında bir duruş sergilemesi, öte yandan Bourbon Dukasının düşman ile gizliden gizliye anlaşmaya varması, mevcut durumu Fransa açısından oldukça zor bir hale getirmiştir. Bourbon Dukası Fransa’nın son güçlü federal prensliğini himaye etmekteydi. Kral tarafından hak ettiği ölçüde ödüllendirilmediği fikri Duka’nın içini kemirmekteydi. Bilhassa, dukalık arazisi, Duka’nın karısının gerçek vâris olması sebebiyle, karısının ölümü halinde tekrar krallık topraklarına intikal edecektir. I. François’in Duka’ya güvenmemesi ve onu parlamentonun önüne çıkarması neticesinde, Duka Şarlken saflarına katılma kararı almıştır. Aynı zamanda Fransa’nın parçalanması üzerine Kral’ın tesirinin ortadan kaldırılmasını fırsat bilerek görüşmelere girişti. Fransa Kralı tacını İngiliz Kralı VIII. Henry, alacaktı; Doğu ve Güney Fransa bölgelerinde bulunan Arles Krallığı ise Bourbon Dukası’nın egemenliğine girecekti. Ancak Kral’ın bu durumu öğrenmesi üzerine Duka kaçarak kurtulmayı yeğledi (İnalcık, 2013: 198).

Dört bir yandan istilaya uğrayan Fransa’da; İngilizler, Kuzey Fransa’ya Picardie’den giriş yaparak ileri kuvvetlerini Paris’in 10-15 mil yakın çevrelerine değin hareket ettirdiler. İspanyol kuvvetleri Pireneler üzerinden de taarruzda bulundular. Kuzey İtalya’dan tamamiyle çıkarılan Fransa, Alpler yolu güzergâhından yıkıma uğrayacağının en sonunda farkına varmıştır. Bourbon Dukası buradaki esas büyük kuvveti, hâkimiyetine geçirmiştir. Provence eyaletini geçtikten sonra Duka’nın yanında bulunan İmparator’un ordusu, Marsilya’yı kuşatmaya almıştır. Bölgedeki Fransızların onun yanında olacağını sanan Bourbon Dukası büyük bir yanılgıya düşmüştür. Marsilya oldukça kuvvetli bir direnç gösterdiği gibi geri çekilmek zorunda kalan İmparatorluk ordusunu, Provence’de bulunan köylüler geri istikametten yıpratmaya başlamışlardır. Neye uğradığını şaşırان bu ordunun ardından hazırladığı başka bir ordu ile I.François, Kuzey İtalya’ya girmiştir. Floransa’yı yeni Papa VII. Clement, I.François’nın egemenliğine vermiştir. Fransız Kralı ile Venedik

birleşmiştir. Milano, kapılarını tekrar ona açmıştır. Milano Dukalığı'nın doğusunda bulunan kalelere İmparator'un kuvvetleri çekilmişti (İnalcık, 2013: 200)

Günümüze kadar çekişmeli bir şekilde gelmiş Almanya-Fransa ilişkileri son yüzyılda I. Dünya Savaşı içerisinde ve sonrasında da gergin bir şekilde devam etmiştir. Bilhassa Paris Barış Konferansı sonlandığında; Almanya ile 7 Mayıs 1919'da Versay, Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint-Germain, Bulgaristan'la 27 Kasım 1919'da Neully ve Macaristan'la 4 Haziran 1920'de Trianon Barış Antlaşmaları imzalanmıştır (Armaoğlu, 1986: 146-148).

“Tamirat Borçları” bu barış antlaşmalarının en ağır kısmını oluşturuyordu. Almanya, Versay Antlaşmasına göre ittifak dâhilinde bulunan devletlerle birlikte ortak devletlerin de sivil halklara vermiş olduğu kayıplar için tazminat ödemek zorunda bırakılmıştır. Özellikle Fransa, tamirat borçlarını, Almanya'yı ezebilmek maksadıyla bir koz olarak kullanmış ve bu maksatla da borçları oldukça azami seviyede gösterilmiştir. Öyle ki 1921 senesinin ocak ayında bu borç, 56 milyar dolar olarak saptanmıştır. Almanya'nın bu meblağ konusunda itiraz etmesi sebebiyle, komisyon mayıs ayında bu borcu 33 milyar dolara indirmiştir. Almanya'da bundan sonraki aylarda ekonomik kriz baş göstermiştir ve Almanya mevzu bahis tutarı hemen ödeyemeyeceğini, kendisine beş yıllık bir gecikme süresi sağlanmasını istemiştir. Buna Fransa itiraz etmiştir. Alman ekonomisinin bu yükü sırtlayamayacağını görmüş olan İngiltere, savaştan önce kendi malları için iyi bir pazar olan Almanya'nın satın alma potansiyelinin yeniden eski haine gelmesi taraftarı olmuş ancak tamirat borçlarının ne pahasına olursa olsun, kesinlikle karşılanması ise Fransa'nın arzusu olmuştur. Bu nedenle İngiltere ve Fransa arasında görüş ayrılığı çıkmıştır (Armaoğlu, 1986: 156-158).

2.6.3. Fransa-Rusya İlişkileri

Padişah III. Selim tahttan azledilmeden evvel Osmanlı Devleti, Fransa'ya dostluk gütmesi hasebiyle, öncelikle Rusya'ya sonra da İngiltere'ye harp ilan etmişti. Osmanlı devlet adamları Rusya'yı kat'i suretle yenmek, akabinde Eflak ve Boğdan'ı işgalden arındırmak, Kırım'ı topraklarına tekrar kazandırmak ve İstanbul ile

Boğazlar üzerindeki Rus baskısını kaldırmak arzusundaydı. İngiltere'yle savaşın nedeni ise Mısır meselesiydi. Napolyon, Osmanlı ve Rus ordularının çarpışmalarından faydalanmıştı. Çünkü Rusların büyük askeri güçleri, Türk cephesinde bırakmaları mecburiyeti doğmuştu. Friland'da Rusya ve Napolyon ordularının arasında geçen savaş Napolyon'un galibiyetiyle nihayet bulmuştu. Bunun üzerine 1807 yılında Ruslar Tilsit Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamışlardı (Duman, 2009: 532).

Dönemin yeni Fransız Sefiri Sebastiani'nin önerisi ile Bab-ı Âli kısmen de olsa harp durumunda bulunduğu Rusya'nın aleyhine, Fransa ile müttefik olup bir ittifak antlaşması yapılmasının zaruri olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple İmparator'u takip eden Fransız bürokratları ile Defter Emini Mehmed Emin Vahid Efendi istişareler yapma vazifesi ile Varşova'ya gönderildiyse de antlaşma hususları dâhilinde uzlaşa sağlanamadan Napolyon ile Çar I. Alexandre Tilsit antlaşmasını imzalamıştır (Kuran, 1968: 54). Bu antlaşmaya göre Fransa; Rusya'nın Avrupa'da kendi lehine ifa edeceği hizmete mukabil, Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında barış için arabuluculuk ederek antlaşma yapılmasına vesile olacaktır. Osmanlıları Eflak ile Boğdan'ı Ruslara bırakmaları için ikna etmeye çalışacak olan Napolyon, şayet bunda başarılı olamazsa Rusya'nın bu yerleri güç kullanarak ele geçirmesi için kendisine yardımda bulunacaktı. Napolyon, Lehistan Krallığını diriltmek projesinden vazgeçecek, buna karşılık olarak da Rusya Yedi Yunan adaları ile Dalmaçya ve Cattaro üzerine Fransız egemenliğini kabul edecekti (Duman, 2009: 532).

Napolyon'un Tilsit görüşmeleri esnasında ve daha sonra Doğu anlaşmazlığını çözümlmek için başlıca dört konu üzerinde yoğunlaştığı bilinmektedir. Fransa ile Rusya arasında Osmanlı Rumeli'sini paylaşmak, her iki imparatorun da şahsen devletlerinin ortak menfaatlerini sağlayacak araçları görüşmek üzere bir araya gelerek Osmanlı Devleti'nin tamamıyla paylaşılması, Silezya'yı Fransa'nın tasarrufuna bırakmak koşuluyla Osmanlı Eyaletlerini Rusya'ya terk etmek ve şayet her iki imparatorun Tilsit'te görüştükleri projelerini Çar kendiliğinden ortaya koyacak olursa, Eflak ve Boğdan dâhil bütün eyaletleri Bab-ı Âli'ye verecek bir barışın yapılmasıdır (Potyemkin, 1977: 396).

Osmanlı Devleti'nin Kuzey komşusu olan Rusya ile ilişkileri, çok çeşitli aşamalardan geçmiştir. Birçok savaşlar birbirlerini izlemiş, Avrupa'daki devletler de bu savaşlardan etkilenmişlerdir. Kuvvetler dengesi zaman zaman değişiklikler göstermiş ve nihayet bu dengeler, tarihin akışı içerisinde Osmanlı-Rusya ilişkilerine göre şekillenmiştir. Dünya politikasında, Karadeniz'in özellikle boğazların stratejik önemini ön plana çıkaran Osmanlı-Rusya ilişkileri ve bu ilişkilerin izlediği çizgi, yüzyıllar boyunca sadece Doğu ve Güneydoğu Avrupa'yı değil aynı zamanda Avrupa'nın bütününe ilgilendiren kapsamlı ve önemli bir tarih dilimini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin bulunduğu jeo-stratejik konum itibarı ile ticaret yollarının kesiştiği merkez durumunda bulunması, Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın siyasi ve ticari anlamda hep ilgisini çekmiştir (Fidan, 2002: 1).

1782 Ticaret Antlaşması'nda bulunan seksen üç maddelik detaylandırmalarla Rusya "en imtiyazlı devlet" haline gelmiştir. Bu maddelere göre Doğu Akdeniz'e Ruslar iktisadi anlamda inmiştir. İktisadi anlamda tek hâkim güç Ruslar olmuştur. Fransa bu dönemde Amerika Kıtası'nda İngiltere ile ticari rekabet bağlamında savaşmaktadır. Dolayısıyla Rusların Doğu Akdeniz'e inmesiyle gerektiği kadar ilgilenememişlerdir. Ayrıca Amerika'da İngilizleri yenmişlerdir. Ancak Fransa'nın akabinde mali krize girmesi iktisadi çöküşü de beraberinde getirmiştir. Ardından Fransa, yine yakın seneler içerisinde 1789 Fransız Devrimi'yle uğraşmak zorunda kalmıştır (Fidan, 2002).

2.6.4. Fransa'nın Amerika Politikası

Batı uygarlığının temsilcisi Amerika ile birlikte Kanada'dır. Ekonomik ve toplumsal bir sistematik olarak kapitalizmi, politik bir yönetim şekli olarak demokrasiyi benimsemesi Amerika'nın Avrupa ile eşdeğer paydasını oluşturmaktadır. Bilhassa Avrupa'dan göç edenler Amerika Birleşik Devletleri'ni kuran dinamikler olarak kabul görmektedir. Bu göçmenlerin en önemli özelliği, Avrupa'daki siyasal baskıdan ve ekonomik sıkıntılardan kaçmaları ve bu sebepten ötürü de Avrupa'ya karşı menfi bir hissiyat ve tepkileri barındırıyor olmalarıydı. Amerika onların nazarında kendilerini özgür hissedebilecekleri yegâne yerdi. Amerika'da özgür bir birey olarak yaşayabilecek olmalarının yanında zenginleşebilirlerdi. Kısa süre sonra Amerikalı

olan ve Avrupalılığa karşı çıkan bir kuşak oluştu. Amerikan kolonileri, çok geçmeden kalabalıklaştılar; ucuz olarak edinebilecekleri topraklar ve mülkler, ucuza temin edilebilen yiyecekler, işçi maaşlarının tatmin edici olması ve dinî inançtaki özgürlük ve kolaylık göçmenleri Amerika'ya getiren unsurlardı (Tanilli, 1996: 157-158, 377). Avrupalılar için Amerika'daki plantasyonların avantajlarına bakıldığında; geldikleri ülkeler için depo vazifesi üstlenmelerinin yanında yağ, şeker, tütün vs. gibi ham maddeleri ülkelere sağlamaları önem arz etmiştir (Birecikli, 2011: 83). Aynı güneşe gelenlerde olduğu gibi altın ve elmas benzeri değerli cevherler edinerek zenginleşerek ülkelere dönmek arzusunda olmayan Kuzey Amerika göçmenleri; dinî zorbalıklardan, kötü yaşam standartlarından, kendilerin özgür hissedebilecekleri farklı bir hayat kurabilecekleri bir yurt edinmek maksadıyla göç etmişlerdi. Göç etmelerinin sebebi burada kalıcı olmak olduğundan ailelerini de yanlarına alarak gelmişlerdi. Fransa'nın askeri ve iktisadi baskısına karşı hissedilen kızgınlık, sömürgeci İngilizlere karşı aşama aşama yükselen öfke ve Kızılderililere duyulan öfke göçmenlerde kader birliği yaptıran üç faktör olmuştur (Sander, 2007: 154-155).

Avrupa'dan yeni kıtaya yapılan göçlerin çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle Türkler, Haçlı Seferleri vasıtasıyla Doğu'nun mistik zenginliklerini ele geçirmek isteyen Avrupalıya set çekince, Avrupalılar tersi bir güzergâhta, Türklerden uzaklarda, adeta sömürülecek sahaları taramaya başlamışlardır. Diğer bir deyişle, Avrupa dâhilinde hapsolan Batılının bu durumdan kurtulmak için çözüm yolu edinme zaruriyeti doğmuştu. Hem Akdeniz'e egemen olması hem de önemli karayollarının Osmanlı'nın denetiminde olması, bu yollar haricinde bir yol bulmayı gerekli kılmıştır. Bu nedenden ötürü Ümit Burnu dolaşarak büyük bir muhtaçlıkla Amerika'ya tekrar ulaşılmıştır. Bu bölgeler denizaşırı olmalarına rağmen bu büyük açlıkla birlikte sömürünün zirvelerine ulaşılan bölgelerdi (Tatar, 2011: 201-202).

Avrupa'da XV. asrın ortalarından sonra altın miktarı epey azalmıştı. Para olarak basılmış olan altın külçeler artan ticaret gereksinimini gideremediğinden miktar olarak parada büyük sıkıntılar yaşanmıştı. Kapitalistler yatırım yapacak parayı bulamadıkları için yüksek faiz ödemek mecburiyetinde kalıyorlardı. Bu sebeple, altın açlığı söylemini gerektirecek kadar vahim bir şekilde, Avrupa'nın altın gereksinimi bulunmaktaydı. Böylece Avrupa kendisini zenginleştirebilecek bölgeler keşfetme

arayışlarına başladı. Kilise de bu mücadelede yer aldı. 1454'ten itibaren Papa, Afrika ve Hindistan'ın Portekizlilerin tekeline olmasını kabul etmişti. Afrika'da kötü günler bu şekilde başlamış ve sömürgeci devletler için ilk adım olarak kabul görmüştür. Bu kıtada Portekizliler bol miktarda fildişi, köle ve devekuşu tüyü bulmalarına karşın, baharat, gümüş ve altın yeterli seviyede değildi. Fakat kaynakların arzu ettiklerinden daha da az olması onların hırslarını perçinleyerek arttırmıştı. Altın Avrupalıların hayallerini süslemekteydi sanki. Avrupa, “Binbir Gece Masalları” gibi Cipangu’da som altından çatıları olan evlerin bulunduğu bahseden Marco Polo yazmalarını ezberden tekrarlamaktaydı; “Altın her şeyi sağlar.” söylemi Bernal Diaz’la beraber, “*İnsanı akıllı, sevilen ve saygı gösterilen hale sokar, suç işlerse onu kurtarır ve parayla insan her şeyi elde edebilir.*” söylemi Vergas Machuca ile beraber, yine “*Altın dostluk ve saygı kazanmak, ün ve nüfuz elde etmek için yeterlidir.*” sözleri Leon Battista Alberti’yle tekrarlanıyordu (Luraghi, 2016: 29-32).

Kolomb diğerlerinden farklı olarak altına kutsiyetler yüklemekteydi. Kolomb bu fikri desteklemek için 1492 yılında şöyle söylüyordu: “*Altın müthiş bir şey! İsteddiği her şeyin efendisi olan ona sahip olan kişidir! Ruhlara cennetin kapıları bile altın sayesinde açılabilir...*”Lakin Kolomb'un hayatı yaptıklarının bedelini ödeyerek son bulmuştur:

“Kolomb Yeni Dünya’nın kıyılarında hergün biraz daha çıldırarak gezip durdu. Gemisinin küpeşesi üzerinde asileri astığı bir darağacı vardı. O darağacını o kadar çok kullandı ki bir ara kendisini zincirleyip Cadiz’e geri götürmek zorunda kaldılar. Ganj Nehri’nin ağzını son seferinde tayfaları uçsuz bucaksız kıyılarda arayan,kaptanlarının eklem iltihabından iki büklüm olmuş bir bedenle ve darma dağınık saçlarının perdesi altından bakan çılgın gözlerle, güvertede topallayarak dolaşmasını dehşetle izlediler. Hindistan’da olduklarını inkâr edenleri asmakla tehdit etti. Köle ve altın eşyayı gemiler dolusu gönderdi. “Ey muhteşem altın” diye yazdı Kolomb. “Altını alan, her istediğini satın almasına sebep olan bir hazinenin de sahibidir. Dünyaya onunla istediklerini kabul ettirir, hatta ruhunun cennete girmesini bile sağlar”diyordu. En sonunda fakirlik içinde öldü”(Berry, 1996: 2).

Kolomb ve ardıları yeni kıtaya doğru ilerlerken, “sarı ilahlarına” kavuşmayı düşünüyorlardı. Amerika’nın Kolomb tarafından keşfedilmesi bir ilk olarak söylenilmiştir. Ancak ilk önce yapılması gereken, mevzu bahis kıtanın altın tepsiler içinde sarı ilaha kurban olarak sunulmasıdır. Açık denizi ilk kez onlar fethetmemişlerdir. Aslında, Firavun'un isteği üzerine Fenikeliler Vasco de Gama’dan

iki bin sene önce, Afrika çevresini dolaşmaya başlamışlardı. Kolomb'dan yüzyıllarca önce, İrlandalı denizciler, VII. asrın sonlarına doğru Faroe Adaları'nı keşfetmişler ve İrlandalı din adamları VIII. asrın son yıllarında İrlanda'da karaya çıkmışlardır ki, Vikingler bu bölgeye 860'a doğru tekrar keşfedeceklerdir. Müslümanlarda farklı bir bölgeyi keşif yapmışlardır. Müslüman coğrafyacılar, Afrika kıtasının denizden geçilme olasılığından bahsetmişlerdir. Bu keşfin Müslümanlar tarafından takip edilmemesinin sıradan bir nedeni vardır. Zira Müslümanlar zaten Süveyş Kanalı'na sahiptiler, neden Ümit Burnu yolunu arasınları ki? Fildişi, altın gibi şeyler Müslüman tüccarlar ve şehirler vasıtasıyla Zanzibar kıyılarından ve Sahra güzergâhından, Nijer Boynuzu taraflarından zaten temin edilebilmekteydi (Braudel, 1993: 352-363). Ayrıca Müslümanlar için altın, Avrupalılar için ifade ettiği aynı anlamı taşııyordu. Müslümanların dinî anlayışında kanaat etmek, yardımlaşmak, malını bölüşmek, ihtiyaç fazlasının mutlaka ihtiyaç sahiplerine verilmesi gibi anlayışlar hâkim olduğu için altına karşı mesafeli bir yaklaşım göstermişlerdir. Bu duruma örnek vermek gerekirse, Türk dünyasında iktisadi bir teşkilat olan Ahilik, Batı'nın tersine ahlâki usuller ortaya koymuştu. Buna göre, bir ahinin eli, sofrası ve kapısı açık olacaktı. Cömert davranıp aç geleni tok gönderecekti (Tatar, 2011: 205).

XVIII. asrın ikinci yarısı, dünya tarihi açısından değerlendirildiğinde üzerinde durulması gereken iki olaya şahit olmuştur: Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu ve Fransız İhtilâli. Fransız Devrimi Eski Dünya'da yirmi beş senelik bir güç karmaşası doğurmuşken Amerikan Devrimi; Yeni Dünya'da birleşme, güç kazanma ve toprakların genişlemesine yol açmıştır. ABD, Fransız İhtilali'nden birkaç yıl önce kurulmasına rağmen, XIX. asırda büyüyerek ve güçlü bir devlet haline gelmiş yanı sıra gücünü de kısa bir zamanda I.Dünya Savaşı'nda ispat etmiştir. Akabinde ABD II. Dünya Savaşı'nın baş ülkesi olarak günümüzün süper güçlerinden biri haline gelmiştir (Birecikli, 2011: 81).

ABD'nin bağımsızlık hareketi ile Fransız İhtilali arasında birçok alanda benzeşimlere rastlanmaktaydı. İki hareketin de net bir politik maksadı taşıdığı söylenemez. Vergi meselesi her iki ülkede de hareketin itici kuvveti haline gelmiştir (Eyicil, 2005: 104). Fransız mali yapısının üzerine çok ağır yükler getiren iki belli başlı savaş Yedi Yıl Savaşları ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'dır. Bu savaşlar sebebiyle Fransa Kralı

XVI. Louis vergilendirme ölçütleri ile usüllerinde yapılması gereken düzenlemeleri gündemine alma zaruriyetini hissetmişti (Lee, 2002: 17). Bu nedenle Amerikan Özgürlük Savaşı'nın Fransa'yı soktuğu menfi iktisadi durum ve parasal yükler, Amerikan bağımsızlık bildirisinin etkisi ile Fransız İhtilali'ni hızlandırmıştır, şeklinde bir çıkarımla izah edilebilir (Birecikli, 2011: 91).

Fransız Devrimi'ni siyasi tesir altında bırakan başlıca olaylardan biri Amerikan Bağımsızlık Savaşı olduğu gibi, bu savaş iktisadi açıdan da devrimin temelini oluşturmuştur. İngiltere ve Fransa arasında 1756-1763 seneleri arasında vuku bulan ve “Yedi Yıl Savaşları” olarak da bilinen sömürü yarışından kaynaklı savaş esnasında İngiltere Fransa'nın ehemmiyeti hat safhada bulunan sömürgelerini ele geçirmişti. İngiltere karşısında Fransa'nın, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Amerika'yı desteklemesinin asıl sebebi budur. Bu vesileyle bu savaşın hem bağımsızlık bildirisi yolunda hem de Fransa'da neden olduğu iktisadi krizin tesiriyle devrimi direkt etki altında bıraktığını ifade etmek olasıdır (Şen, 2004: 128-129).

Aydınlanma düşüncesinin sebep olduğu bazı değişiklikler ise bütün bunlara rağmen her iki olayın arkasında yatan esas nedendir. Bodin (1529-1596) ve Rousseau (1712-1778) gibi siyaset ve toplum düşünürlerinin siyasal alanda yol açtıkları dönüşüm, önemli tesirler oluşturmuştur. Halkın egemenliği, hukuk ve özgürlük kavramlarından söz eden Rousseau, bunları “Toplum Sözleşmesi” kuramıyla özetlemiştir. Rousseau'ya göre, öyle bir toplum biçimi edinmeliydi ki topluma tabi her bir birey can ve mal mefhumlarını büyük bir dirayetle muhafaza etmeli ve yanı sıra toplumda bulunan her birey hem topluma aidiyet duymalı, toplumsal fikirleri benimsemeli hemde öz kimliğini müdafaa ederek özgür olmalıdır. Toplum sözleşmesinin çözüm ürettiği ana husus budur (Tunçay, 1986: 334).

2.6.5. Fransa'nın Osmanlı Toprakları Dışındaki Afrika Politikası

Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılması, matbaanın icadı ya da İstanbul'un Fethi'nin Yeni Çağ'ın başlangıcını oluşturduğu kabul edilmektedir. Bütün bunlarla birlikte Haçlı Seferleri'yle başlayan süreç tamamlanarak bilimin Avrupa'ya geçiş aşaması tamamlanmış ve bu vuku bulan olaylar neticesinde Rönesans ve Reform

Hareketleri ortaya çıkarak Avrupa'nın ışığını yakalayıp aydınlanmasıyla birlikte bilimsel ve teknik dinamikler yükselen bir ivme kazanarak ilerlemiştir. Tüm bu faktörler, dünyanın çevresinin dolaşılabilmesine Avrupalıları inandırmış ve Osmanlı'nın denetimi olmadan Ümit Burnu'nun dolaşılabilceği inancı güçlenmiştir. Bu çevrede yeni yolların bulunması, Keşifler Çağı'nı da başlatmıştır. Yeni kıtaların keşfedilmesiyle kolonizasyon ve sömürgecilik faaliyetlerinin başlaması da eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Kısa sürede keşfe katılan devletlerin zenginleşmesi, sömürge imparatorlukları haline dönüşmelerini de beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu olarak artan iş gücü ihtiyaçlarını karşılamak için Avrupalı devletler özellikle Afrika'dan insanları zorla köleleştirerek ya da yerli liderlerden satın alarak karşılama yoluna gitmişlerdir. Yüzyıllar boyu devam etmiş bu uygulama, insanlık dışı muamelelerle yurtlarından koparılan milyonlarca insanın yine insanlık dışı muamelelerle önce Avrupa limanlarına buradan da Kuzey ve Güney Amerika'daki kolonilere gönderilmesini beraberinde getirmiştir (Tanrıkulu, 2017: 253-254).

Sömürgecilikte, siyahîlerin hayatta kalması onlara ne kadar ihtiyaçları olduğuyula doğru orantılıydı. Tersı durumlarda yaşam hakları ellerinden alınmıştır. Örneğın, avcılık gibi konularda siyahîlere ihtiyaç duymadıklarından siyahîleri öldürmüşlerdir. Böyle durumlarda genetik ya da kültürel durumları öne sürerek kendilerini aklamışlardır. Bu düzen devam ederken siyahîlerin yaşam hakları birilerinin insiyatifinde olmuştur. Siyahîler, bu insanlara göre adeta insan olarak değıl, bir oyun parkının eğlendiren ama tehdit oluşturmıyan tabii bir malzemesi olarak görölmüşlerdir (Adam, 1998: 211-213).

Siyahî köleler Amerika'ya getirilmeye başlanmış ve giderek “zenci köle ticareti” dehşet verici ölçölere ulaşmıştır. Üç buçuk asırda milyonlarca siyahî, Afrika'dan taşınmıştır. Bu miktarlara siyahî köleler taşınırken ölenler dâhil değıldır. Onlarda bu sayılara dâhil edildiğında ortaya dehşet verici oranlar çıkmaktadır (Luraghi, 2016: 213). XVI. ve XVIII. asırlar arasında Amerika'ya gemi vasıtasıyla gönderilen köle sayısının tahmini olarak 10 000 000 ila 15 000 000 arasında değıştiğı düşünölmektedir. Aynı şekilde Hristiyan Batı Afrikalıları köleleştirmede özellikle XVI. asırda dehşet verici boyutlara ulaşmıştır. XVII. asırda köle ticareti, altın ve fildişı ticaretini geride bırakmıştır (Woodruff, 2016: 74).

Resim : Boyunlarına geçirilmiş halka ve zincirlerle birbirlerine bağlanmış köleler
 Kaynak: <http://www.dunyabulteni.net/haber/334798/almanya-afrikadaki-katliamimizasoykirim-demeyin> (17.04.2017).

Afrika'nın içerisinde, daha kıyı şeridinde ulaşmadan önce katledilen insanların sayısı ise bilinmemektedir. En çok ticari kazanç sağlayan siyahî köleler, 15-25 yaş arası kadın ve erkeklerden oluşmuştur. Çoğu kez köylerin diğer sakinleri, bu yaş arasındaki insanları ele geçirmek için öldürülüyordu. Bunun yanında tarla ve sürülerinin devamlı tehdit altında kalması veya yok edilmesi nedeniyle açlıktan ölenlerin sayısı da çabasıydı. Bu sebeplere bağlı olarak 100 000 000 civarı insanın köle ticaretinin kurbanı haline gelmiş olma ihtimali oldukça yüksektir (Tatar, 2011: 213). Asırlarca devam eden bir yok etme çabasının görülmekte olmasından dolayı bu rakam son derece iyimser bir rakamdır. Zira bu soykırımın, Fanon (1984: 262)'un da ifade ettiği şekilde, bir buçuk milyar insana yönelik bir soykırım olduğu fikri söz konusudur.

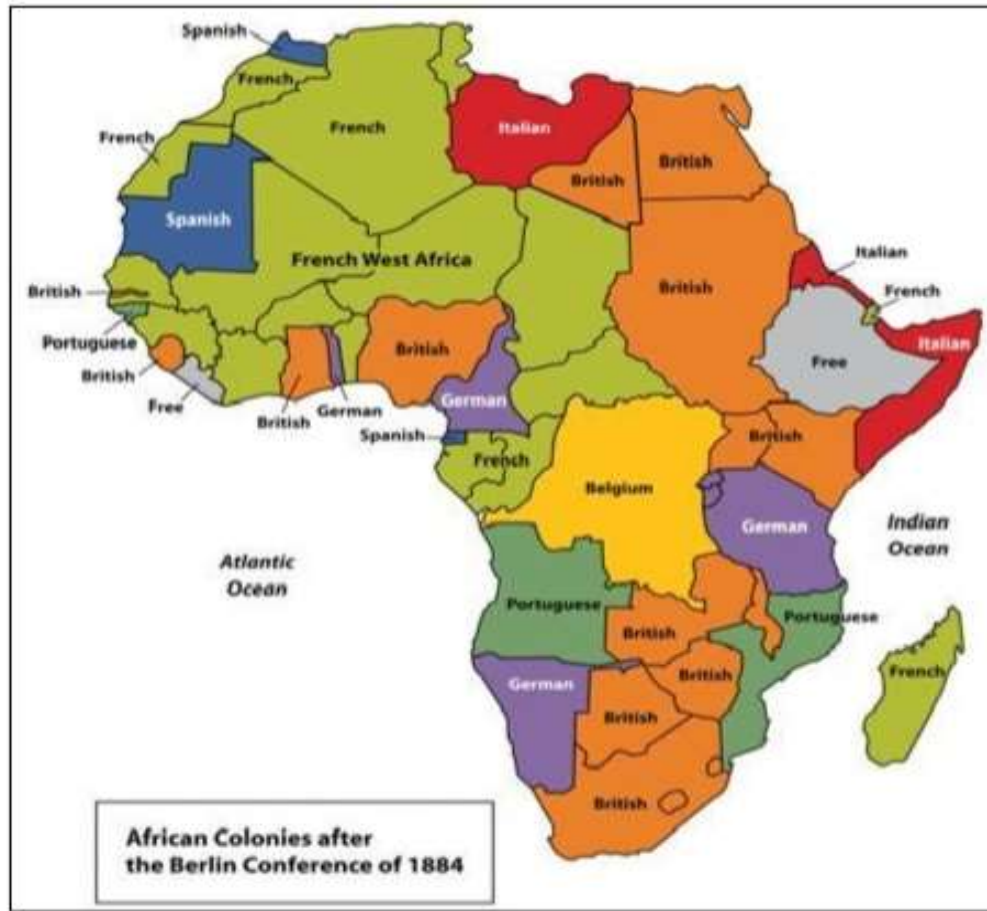
XVII. asırdan itibaren Fransa'nın sömürgeleri yönetme yöntem ve stratejisi kültürel ve ekonomik asimilasyondur. Sonraları Doğu'ya medeniyet götürme misyonu olarak anılacak bu hareket asimilasyon politikası şeklinde ifade edilmiştir. "Asimile olmayı becerebilmesi yolunda bir Afrikalının uyması gereken kurallar kültürel adaptasyonu

öne çıkarıyordu: Aynı bir Fransızinkine benzer bir eğitimi, dili, yaşam biçimi, mesleği ya da uğraşısı oldu ve bu süreç bir müddet geçince “Beyaz Fransızlar”ın arasında asimile olmuş elit bir “Siyah Fransız” topluluğunu doğurmuştur. Hristiyan öğretilerine biat, Fransızca okuma-yazma becerileri, aritmetik öğretimi, hukuk, Latince öğretimi gibi yenilikler Fransız asimilasyon politikasıyla getirilirken; yerli halkların dinî törenlerini, giyim-kuşam alışkanlıklarını, geleneksel festivallerini bütünüyle farklılaştırıyordu” (Vardar, 2012: 21).

1830 senesinde Cezayir’in Fransa tarafından işgal edilmesi Afrika’nın paylaşımının ilk anahtarı olmuştur. Tunus’u 1881 senesinde işgal edilmiştir. 1880’li senelerde Senegal merkezli bir işgal dalgasıyla Moritanya, Mali, Nijer, Çad ve Gabon’u, 1896 tarihinde Madagaskar’ı, 1911 senesinde Fas’ı ele geçirmiştir. Böylelikle Batı Afrika’da Fransızlar bir egemenlik tahsis etmişlerdir. Bölgedeki zencilerin birbirleriyle olan bağlarını koparmak Fransa’nın asıl maksadı olmuştur. Birçok zenci kabilesi bu vesileyle birbiriyle iletişim dahi kuramayacak duruma getirilmiştir. Yanı sıra Hristiyanlığın, misyonerler vasıtasıyla kabulü üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bütün bu çalışmaların bir sonucu olarak bugün Batı Afrika’daki birçok devletin resmi dili Fransızcadır. XIX. ve XX. asırlarda Fransız Sömürge İmparatorluğu, Britanya İmparatorluğu’nun fikri ardılı olarak ikinci büyük dünya sömürge merkezi haline gelmiştir. Mevzu bahis Sömürge İmparatorluğu’nun yüzölçümü, 1900 ile 1930 seneleri arasında ana vatan da dâhil olmak üzere 13 000 km²’ye ulaşmıştır. Bu büyüklüğü somut olarak ifade edecek olursak böylesine bir yüz ölçümü dünya karalarının yüzde 8,7’sine karşılık gelmektedir (Tanrıkulu, 2017: 261).

Mümkün olduğunca az bir zamanda Afrika, Batılı devletler tarafından paylaşılmış ve sömürgeleştirilmiştir. Sömürge oranı 1870 senesinde onda biri iken 1890 senesi itibariyle sömürü bölgelerine dâhil olmayan Afrika toprakları oranı onda bir haline gelmiştir. Denizcilik alanında ilerlemiş olan Avrupa ülkeleri, kıyı kesimlere yerleşmekle birlikte iklimin yanı sıra diğer tabii şartların zorluğu sebebiyle Afrika’nın iç kesimlerine ilerlemekten çekinmişlerdir. Nil Nehri Afrika’nın iç bölgelerinin tanınmasında mühim bir vazife üstlenmiştir. Afrika’nın iç bölgelerinin öğrenilmesinde Nil’in kaynağına yapılan gezilerin çok önemli etkisi vardır. Kıyı Afrika’dan içerilere doğru saldırıya geçilmesine Afrika’nın bahsi geçen keşifleri

sebepe olmuştur. Fransa, Belçika ve Portekiz'in Aşağı Kongo Nehri'nde bulunan faaliyetlerinin, Britanya Krallığı'nın Tropikal Afrika'ya sistemli bir biçimde yayılmasını zorlaştırması sebebiyle 1884-1885 senelerinde düzenlenen Berlin Konferansı, Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki "*Afrika Yarışı*" olarak ifade edilen durumu belirli kriterler dâhilinde gerçekleştirmek maksadıyla toplanmış olup mevzu bahis toprak üzerindeki iddiaların uluslararası toplum tarafından tanınması amacıyla fiili işgal mefhumunu çıkarlar doğrultusunda ölçüt olarak belirlemişlerdir. XIX. asrın sonlarında da devam bu yarış, Britanya'nın 1885 senesinde Sudan'dan çekilme kararını tekrardan değerlendirmesine sebep olmuş ve bu gelişen olaylar neticesinde Mısır ve Britanya askeri güçleri birlikte hareket ederek 1896 senesinde Mahdist Savaşı'nda, Madhist birliklerini yenmiş yanı sıra 1896 senesinde Faşo'da Fransızlarca gerçekleştirilen işgal denemesini de başarıyla püskürtmüşlerdir (Tanrıkulu, 2017: 259-260).

Resim 2: Berlin Konferansı'ndan Sonra Afrika.

Kaynak: <http://open.lib.umn.edu/worldgeography/chapter/7-1-introducing-the-realm/> (23.06.2016).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇIKAR ÇATIŞMALARI VE SÖMÜRGE BÖLGELERİ

Uluslararası çıkar çatışmalarının merkezine Fransa'nın Mısır'ı işgali yerleşmiştir. Bu gelişme üzerine Mısır kamuoyunda yer alan ciddi baskı devlet politikalarına da etki etmeye başlamıştır. Bu anlamda Fransız siyasetçi ve aydınlarının Mısır sorununa Doğu sorunu olarak bakmaları ve hatta bu durumu Osmanlı'nın akibetini çizecek bir mesele olarak görmeleri bir tarihi olguya dönüşmüştür. Fakat kadim Mısır Arapları bilhassa Fransa'da buna güçlü bir şekilde itiraz etmişler ve bağımsız bir Mısır görme arzusunda olduklarından Osmanlı ve Mısır sözcüklerini birlikte görmeyi bile reddettiklerini belirtmişlerdir. Bu çerçevede Cezayir'den evvel Mısır'da Osmanlı yönetimine isyan etmek arzusunda olan bir grubun mevcudiyetini de bu mevzu gün yüzüne çıkarmıştır. Mehmet Ali Paşa'yı destekleyen gruplar bilhassa yönetimden rahatsız olan kişilerden oluşmaktaydı (Demir, 2013: 141). Aslında Fransa sadece Mısır ile ilgilenmeyecek Asya da onun ilgi alanına girecektir.

3.1. Fransa'nın Asya Üzerindeki Emelleri

Vietnam 1853 senesinde Fransa tarafında sömürgeleştirilmiştir. Fransa, buradan tütün, çivit, çay ve kahve ticareti yaparak yerli halkın özgürlük ve yasal hak isteklerini uzun bir süre görmezden gelince ayaklanmalar başlamıştır. Vietnam'daki sömürge yönetimi Birinci Hindîçin (Indochina) Savaşı'nın akabinde Hindîçin Paktı'nın dağılması sebebiyle de sona ermiştir. “Vietnam'da Avrupa tarzı eğitim sistemi oturtulmuştu ve izlencelerde Asya kültürüne değinen fakat Fransız kültürünün daha gelişmiş ve modern olduğunun altını çizen eğitim materyalleri” ön plana çıkartılmıştır. Hindîçin bölgesi sömürgelerinde eğitimin içeriği dinle ilgili konuları kapsamamaktaydı. Ancak bu bölgede 1000'in üzerinde misyoner okulu açan Katolik kilisesinin buralarda Hristiyan inancını yaymak için büyük çabaları olmuştur. Buna rağmen günümüzde bu bölgelerde yerli halkın sömürgeci dönemden evvelki inançlarının yaygın olduğu görülmektedir (Vardar, 2012: 21).

3.2. Fransa-Osmanlı İlişkileri

Asırlar boyu süren, Doğu'nun Batı tarafından fethi, bir hayli uzun ve sancılı bir süreçtir. Beaudet'in de ifade ettiği gibi, "Bu fetih süreci, Batı felsefesi ve edebiyatınca oldukça uzun bir zaman idealize edilmiştir". Batı'nın fikirsel ve kültürel yapısını her anlamda etkileyecek bir "Doğu uzmanlığı" ideolojisi sonucu, ortaya bir "ideoloji" çıkmasını beraberinde getirmiştir (Mertcan, 2007: 17).

Batı literatüründe, Avrupa'nın üstün olduğuna dair Avrupa merkezci tezler işlenirken; diğer taraftan olumsuz Doğu kurgusu açık veya örtülü olarak oluşturulmuştur. Bu kurgu monolitik olarak meydana getirildiği için Doğu'yu "tarihsizleştirdiği" açıktır. "Hayali Doğu"nun senaryosu edebiyatçı, filozof, siyasetçi antropolog gibi daha birçok farklı alanlardan akademisyenler tarafından oluşturulmuştur. Bunların içinde İslam'a ve Doğu halklarına nefret besleyenler olduğu gibi, Doğu'ya romantik bir ilgi ve heyecan duyanlarda kendine yer bulmuştur. Genel bir bakış açısıyla ifade edecek olursak bunların hiçbirisi, Doğu'ya dair "metinsel tutumun" dışında değildir. Diğer bir ifadeyle Doğu hakkında yazan bu kişiler, Doğu'yu metinler vasıtasıyla aktarırken, "hayali Doğu" kurgusuna da dâhil olmuşlardır. Olumsuz bir Doğu temsili en masum yaklaşımlarda bile üretilmiştir (Mertcan, 2007: 17-18).

Batı Avrupa, Yüzyıl Savaşları'na bir dönem ara vermiştir. Bununla birlikte Frenk şövalyeleri oldukça güçlenmiş ve daha sonra Macarlarla ittifak yapmak için 1396'da bir Haçlı seferi düzenlemiştir. Bunun sebebi Türklere karşı saldırıda bulunmaktı. Birliklerini sağlamış olan Hristiyan orduları epey dehşetli bir görünüme sahipti. Türkleri hafife almış olan Frenkler hızla, Tuna'dan Niğbolu'ya kadar varmışlardı (Davison, 2004: 32). Türkleri Balkanlar'dan atmak ve hatta Anadolu'dan dahi çıkararak Kudüs'ü tekrardan fethedebilmek Macaristan Kralı Sigismund'un büyük Haçlı Seferi'nin nihai maksadıydı (Şahin, 2009: 279). Haçlılar- bilhassa İngiliz ve Fransız şövalyeleri- ve hükümetleri arasında Osmanlı tehdidiyle meydana gelen iş birliği sayesinde Yıldırım Bayezid komutasındaki Osmanlı kuvvetleri 25 Eylül 1396 tarihinde Niğbolu'da (Nicompolis) karşı karşıya gelmiştir. Hareket kabiliyeti yüksek Osmanlı

süvarileriyle mücadeleye girişen ve Türklerle savaşmak için büyük bir sabırsızlık gösteren Fransız şövalyeleri ve Batı orduları savaş arzularına ve hırslarına rağmen Osmanlı ordusu karşısında hantal kalarak savaşı kaybetmiştir. Bu vesileyle Tuna'nın güneyindeki Balkan bölgesi, Osmanlı Devleti'nin idare ve denetimine girmiştir (Finkel, 2007: 23). Ayrıca Bursa ve Mihaliç'e, sağ bırakılan Fransız Kralı'nın yeğeni ve yirminin üzerinde Fransız asilzâdesine belli bir süre sevk edilmişlerdir (Şahin, 2009: 279).

Avrupalılar tarafından XV. ve XVI. asırlarda daha önce keşfedilmeyen yeni ticaret yollarının ortaya çıkarılmasından sonra, daha önce dinî algı ve bilimsel maksatlar baz alınarak gerçekleştirilmek istenen dünyaya yayılma hareketleri XVI. asırla birlikte iktisadi maksatlara yönelik olarak ifa edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, paranın temeli olan değerli madenlere olan ihtiyacı artıran sebep Yeni Çağ Avrupa'sında ticaretin gelişmedir. Mevzu bahis durum dâhilinde Asya başta olmak üzere Afrika ve dünyanın diğer bölgeleri Avrupa'nın değerli maden hırsları sebebiyle talana uğramışlardır. Bilhassa Portekiz ve İspanya eliyle dünyanın birçok bölgesi sömürge haline getirilmiştir. XVIII. asrın ilk yarısından itibaren bu iki devletten sonra Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi devletler iktisadi kalkınmalarını oluşturmak maksadıyla sömürgecilik tutkularını ateşlemişlerdir. Bir önceki asırda birbirleriyle veraset ve din meselesinden dolayı harp durumunda bulunan bu devletler, şimdi iktisadi menfaatler için kavgaya tutuşmuşlardır. İhracatlarını artırmaya başlarken bu devletler, ithalatlarını da en aza indirmeye çalışmışlardır. Osmanlı ekonomisi mevzu bahis durumdan en menfi halde etkilenen ekonomi olmuştur (Pamuk, 1990: 130).

Avrupalılar Osmanlı Devleti'ni sahip olduğu imkânlar ile Doğu'nun cazibe merkezi olarak görmüşlerdir. Bu anlayışa sahip olan Avrupa devletleri Osmanlı Devleti ile ilişkiler kurmak istemişlerdir. Ancak II. Bayezid ve kardeşi Cem arasında taht kavgasının başlaması, Avrupa açısından yeni bir Haçlı ittifakının oluşabilmesi için şans olarak değerlendirilmek istenmiştir. Lâkin Şehzade Cem, bu girişiminden sonuç alamayıp mağlup olunca şövalyelerin elinde bulunan Rodos'a sığınmıştır. Cem, güvenlik kaygıları sebebiyle şövalyeler tarafından Ekim 1482 tarihinde Fransa'nın Nice şehrine götürülmüştür. Olayların bu şekilde

gelişmesiyle merkezini Cem Sultan'ın oluşturduğu bu olay bir taht kavgasından diğer bir ifadeyle bir iç sorundan bir dış sorun haline hızlı bir şekilde gelmiştir (Şahin, 2009: 280). Gittikçe gücünü arttıran ve zaman içinde büyük bir tehdide dönüşen Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa, Hristiyanlığın elinde bulunan Şehzade Cem'i bir politik piyon olarak kullanmaya çalışmıştır. Şehzade Cem, gerek büyük ve güçlü düşman olan Osmanlı Devleti'ne gerekse Avrupa Devletleri'nin iç rekabetindeki diplomasi sahnesinde Avrupa hükümdarlarına, Osmanlı hükümdarının kardeşi olması hasebiyle, bir koz olarak kullanılmıştır. Rodos Şövalyeleri tarafından tutsak edilerek Fransa'ya götürülen kardeşi Cem Sultan'ın tutsaklık şartlarını istişare etmek ve onun Fransa'da kalmasını sağlamak maksadıyla Sultan II. Beyazıt 1484 tarihinde, Lemnos adlı bir Rum'u Kral 14. Louis'ye elçi olarak göndermiştir (Öğüt, 2010: 1). Bu gelişmeler bağlamında Osmanlı Devleti ile Fransa arasında ilk diplomatik ilişkiler başlamıştır.

Habsburg Hanedanı üyelerinden V. Karl (Charles Quint) Fransa Devleti ile Avrupa'da giriştiği imparatorluk mücadelesinde başarılı olmuş, Alman - İspanyol tahtına geçerek Avrupa'nın yeni yükselen yıldızı haline gelmesiyle birlikte 1519'da imparatorluk tacını giymiştir. Fakat Fransa Kralı I.François'in bu durumu kabullenmeyerek savaş çanlarını çaldırması Osmanlılara, Avrupa siyasetine ağırlıklarını koymak için önemli bir imkân sunmuştur (Şahin, 2009: 280). Fransızlar, I. François'in V. Karl eliyle mağlup edilerek tutsak edilmesi, akabinde de İtalya ve İspanya'daki topraklarının işgal edilmesiyle başvurulabilecek son yardım kapısı olarak Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmeye mecbur kalmışlardır (Shaw, 1982: 137). V. Karl'a karşı Avrupa devletlerinin mevcudiyetini garantileyebilecek yegâne kuvvet François'e göre Osmanlı Devleti'ydi lâkin bunun yanında Osmanlı-Fransa ittifakı Osmanlılara göre Avrupa'ya tek bir kuvvetin hükmetmesini engelleyecek yegâne önlemdi (Şahin, 2009: 280).

Fransa Kralı I. François'nın annesi Kraliçe Louise de Savoie 24 Şubat 1525 tarihinde, şimdiki İtalya'nın kuzeyinde yer alan Pavi şehrinde düşmanlarına yenilerek esir düşen François için, Kanuni Sultan Süleyman'a (oğlunun özgürlüğüne kavuşmasında yardım etmesi istemiyle) yazdığı bir mektubu, elçi olarak

görevlendirdiği La Forest adlı bir soylu ile birlikte İstanbul'a göndermiştir. Saraybosna Paşası tarafından yakalanarak bu elçinin yolda öldürülmesi üzerine, yerine büyükelçi olarak Kont Jean de Frangipani adlı başka bir elçi görevlendirilmiştir. Büyükelçi Frangipani'yi oğlu ve kendi tarafından yazılan iki mektupla yardım istemek üzere Osmanlı hükümdarına gönderen Louise de Savoie mektubunda, esir olan oğlunun kurtarılması için Osmanlılar tarafından Macaristan'a bir sefer yapılmasını rica etmiştir. Elçinin getirdiği mektuba Kanuni Sultan Süleyman, "Fransa Kralı François, cesaretini kaybetme ve metin ol! Gece ve gündüz atımız eyerli, kılıcımız keskindir." şeklinde cevap vermiştir. Avrupa'daki hanedan savaşları ve iç karışıklıklardan yararlanarak siyasi dengeleri kendi lehine çevirmek isteyen Kanuni Sultan Süleyman, bu mektup üzerine Macaristan seferine çıkmıştır. Osmanlı ordusu, Macar ordusunu Mohaç Savaşı'yla (1526) büyük bir yenilgiye uğratarak, Viyana'yı kuşatmıştır. İlerleyen günlerde I. François serbest bırakılmış ve Habsburg Hanedanı'nın Fransa üzerindeki baskıları azalmıştır (Öğüt, 2010: 1).

Osmanlı Devleti, Macaristan ve Akdeniz sahalarında Habsburglar ile sürdürmüş olduğu mücadelelerde, diğer Avrupa Devletleri'nin yerine Fransa ile mümkün olduğunca samimi bir iş birliği içinde olmayı daha uygun bulmuştur (Kunt, 2000: 124). Avrupa'da oluşturulma ihtimali kuvvetli olan ittifakı parçalamak için Osmanlı yönetimi, Kıbrıs Seferi'nden önce, 18 Ekim 1569 tarihinde Fransa'yla yüksek hacimli bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Avrupa'da Hristiyan birliğinin tesisi yolunda 1529 senesinde vuku bulan, Kanunî'nin Viyana Seferi, önemli bir tesir göstermiştir; bu tesir o kadar mühim ve öylesine kuvvetliydi ki zamanında Osmanlı desteğini büyük bir acz içinde isteyen ve bu vesileyle Habsburg işgalinden kurtulma şansını elde eden Fransa dahi bu birliğe katılarak Osmanlı ile ilişkilerini görmezlikten gelmiştir (Şahin, 2009: 281).

1521 senesinde Belgrad'ın, 1522 senesinde de Rodos'un Osmanlılar tarafından fethi yeni bir heyecan dalgasının Avrupa'da yayılmasına sebep olmuştur. Bunu takiben 1525 senesinden itibaren Fransa'nın yardım isteğinde bulunması Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa güzergâhına ilerleyişini hızlandırmıştır. Osmanlı-Fransız ilişkilerinin asıl zemini, mevcut politik ortam içerisinde Kanuni Sultan Süleyman ve I. François'ın atmış olduğu adımlarla başlamıştır (Çınar, 2008: 18). Osmanlı

İmparatorluğu ile Fransa arasındaki ilişkiler, gerçek anlamda, I.Fransuva ve Kanunî Sultan Süleyman döneminde dostluk çerçevesinde başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da iktisadi ve politik ilişkileri en kâdim olan devlet Fransa'ydı. Osmanlı İmparatorluğu zamanının bir “*dünya devleti*” olarak, politik, askeri ve iktisadi sebeplerle zayıf bulunan Fransa'ya, iki devlet arasında yapılan bir kapitülasyon anlaşması (1569) ile birçok ayrıcalık vermişti. Verildiği an itibariyle kapitülasyonlar, Fransa'nın yararına, diğer bir ifadeyle tek taraflı işlemeye başlamıştır. Fransa'yı Osmanlı sınırları içinde çeşitli alanlarda birçok önemli menfaat sağlayan devlet durumuna bu ilişkiler getirmiştir. Fransa'nın ticari ve buna bağlı olarak diğer alanlardaki menfaatleri sebebiyle “Doğu” onlar için büyük bir ehemmiyete sahipti (Şahin, 2009: 310).

1535'ten 1797'ye kadar kapitülasyonlar ve Fransa'nın yardımı ile yapılan ıslahatlar sebebiyle Osmanlı- Fransa arasında süregelen dostluk, Akdeniz'de müttefik iki devlet olarak devam etmiştir (Çınar, 2008: 18). Osmanlı Devleti ile dost geçinmeyi arzu eden Fransa, aynı zamanda Osmanlı'nın Akdeniz sahasında, bu sahaya egemen olduğundan beri süregelen nüfuzundan duyduğu hoşnutsuzluğu da her daim çeşitli yollarla ifade etmiştir. “Hristiyan Birliği” ni kurarak, Osmanlı'nın Avrupa ve Akdeniz'deki ezici gücünü ortadan kaldırmanın mümkün olabileceğini düşünmüştür (Uzunçarşılı, 1982: 20).

Fransa işte bu iyi ilişkilere dayanarak 1604 tarihinde Osmanlı Sultanı I.Ahmed zamanında yapılan beşinci kapitülasyon antlaşması dâhilinde Kudüs'e intikal olacak papazların Fransa tarafından muhafaza edilerek (Şahin, 2009: 281), Fransızlar lehine, Katolikleri himaye edilmesiyle birlikte Hristiyanlık üzerinde nüfuz hakkını elde etmiştir. Ancak Fransa bu imtiyazları kötüye kullanmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı “Hristiyan Birliği” kurmayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti nazarında Fransa'nın sahip olduğu konum ve imtiyazları kendi içinde irdeleyen Papalık, Fransa'nın desteği neticesinde Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilebileceği gayesini dahi gütmüştür. Bu gayeyi gerçekleştirmek için Osmanlı egemenliği içerisinde hayatını sürdüren Hristiyanların tamamını Fransa'nın liderliğinde kendi anlayışları dâhilinde Katolik mezhebine katabilme uğraşına girmiştir. Mevzu bahis durum Fransa'ya tanınmış olan kapitülasyonlara menfi

tezahür edeceği ve kapitülasyonların ruhuna aykırı olmasına rağmen Fransızlar, Osmanlı'nın Hristiyan tebaasını Katolikleştirme ve onların savunuculuğunu yapma fikrinden vazgeçmemiştir (Özkan, 2009: 63).

XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı ülkelerinde ticaret alanında en iyi konumda olan Fransızlar, yaklaşık olarak 1625-1675 seneleri arasında ticarete bir geri çekilme yaşamışlardır. Bunun başlıca sebebi özellikle Fransızların Girit Savaşı esnasında, bazen doğrudan, bazen de dolaylı bir şekilde Venedik'e destek vermeleri olmuştur. Osmanlıların Fransız elçi ve tacirlerine bakış açılarını ve iyi niyetlerini tersine çevirmelerine yol açan bu yaklaşım sonrası Fransızlar doğal olarak büyük zorluklar yaşamaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde iki devlet arasındaki ticaret doğrudan olumsuz yönde etkilenmiştir (Uzunçarşılı, 1982: 413 ; Mantran, 1995: 117).

Fransa Başbakanı Mazarin (1602–1661) Girit'in Türklerin eline geçmesini istememiştir. Bunun için “Hristiyan Birliği” projesi dâhilinde çok büyük gayret göstermiştir. Ancak yine de buna mani olamamış, Osmanlı kuvvetlerince kuşatılan Girit Türklerin olmuştur. Fransız Elçisi François Savory'nin ileri sürdüğü Hristiyan birliği projesi tamamen gerçekleştirilememiştir (Uzunçarşılı, 1982: 209). Hristiyan Birliği projesi Savory döneminde hayata geçirilmemiş olmasına rağmen Fransızlar mevzu bahis yılların akabinde Osmanlı topraklarındaki Hristiyan tebaayı kışkırtarak Osmanlı Devleti'ni zayıflatma ve ortadan kaldırma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fransa, Osmanlılar ile dost görünüp ayrıcalıklar elde ederken, diğer taraftan devletin altını oymaya çalışarak gizli bir savaş ilan etmişlerdir (Özkan, 2009: 63). Bilhassa XIV. Louis'in 1664 Osmanlı-Avusturya Savaşı'nda, Avusturya'nın safında olması Fransa-Osmanlı ilişkilerinde güven ve samimiyet havasının zedelenmesinde hayli mühim bir rol oynamıştır (Uzunçarşılı, 1982: 120).

XVII. asrın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin durumu önceki dönemlere nazaran olumsuz anlamda bir ivme çizmiştir. Mevzu bahis dönem dâhilinde bazı dış kaynaklı olumsuzluklarla boğuşan Osmanlı yanı sıra içeride de, Anadolu ve farklı mecralarda, sosyal ve askeri problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bütün bunların sonucunda Osmanlı'nın eski güç ve hareket kabiliyetini kaybettiği

söylenebilir (Özkan, 2009: 62). Devletin işleyiş düzeninde kadınların, harem ağalarının ve yeniçerilerin etkin rol oynamaları bu durumun ortaya çıkmasında en büyük sebep olmuştur. Köprülüler Dönemi'nde az da olsa düzelme eğilimi gösteren bu sorunlar özellikle Köprülü Mehmet Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın 1661 senesinde baş vezir olması ile iç düzen açısından gözle görülür olumlu sonuçlar doğurmuştur. Devletin içinde yaşanan bu olumlu seyir uluslararası alanda da kendini göstermiştir. Bu düzelmelerin doğal bir neticesi olarak da Osmanlıların büyük gücünü hatırlama ve devam ettirme eğiliminde olduğunu gösteren hadiseler yaşanmış ve bu durum İkinci Viyana Kuşatması'na kadar tesir göstermiş olup, II. Viyana Kuşatması ardından imzalanan Karlofça Anlaşması ile Avrupa devletleri ile birebir diplomasi döneminin oluşmasıyla son bulmuştur (Özkan, 2009: 62).

Karlofça Antlaşması'nın Osmanlılar tarafından imzalanmaması maksadıyla Fransız büyükelçisi Ferriol (1699–1711) çok direnmiştir. Fransa Sefiri Ferriol, Osmanlı'nın kaybettiği toprakları tekrar kazanıncaya kadar Fransızlar tarafından askeri anlamda desteklenebileceğini Osmanlı Devleti'ne iletmış, yanı sıra Ren cephesinden Fransa'nın Avusturya'ya karşı saldırıda bulunmak için hazır bulunduğunu ifade etmiştir. Daha önceleri Fransa'nın benzeri söylem ve eylemleri arasında tutarsızlıklar bulunmasından ötürü dönemin sadrazamı Hüseyin Paşa bu ifadeleri pek güvenilir bulmamıştır. XVII. asrın ikinci yarısında Fransız ve Osmanlı ilişkilerinde önemli bozulmalar ve karşı karşıya gelmeler görülmekle birlikte II. Viyana Kuşatması tekrar bir yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. İki devletin de mevzu bahis dönemde Avusturya ile savaşmaları sebebiyle müttefik arayışında bulunmaları bunun başlıca sebebidir (Özkan, 2009: 61-66).

Mevcut imtiyazlar Kasım 1679 tarihinde imzalanan kapitülasyon anlaşması ile Fransa lehine genişletilmiş ve bilhassa kendi bayraklarıyla Türk limanlarında gemi işletme ayrıcalıkları bulunan İngiltere, Venedik, Felemenk gibi devletlerin bu hakları ortadan kaldırılmış, yanı sıra Fransa Kralı Doğu'da Hristiyanlığın yegâne koruyucusu olarak tanımlanmış, gümrük resmi de yüzde beş oranından yüzde üç oranına indirilmiştir (Hammer, 1998: 240-241).

Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti arasında siyasi ve askeri anlamda ilk ilişkiler Osmanlıların Balkan Bölgesi'nde hız kesmeden fetih hareketlerini sürdürmesi sonucunda başlamıştır. Günümüze kadar bu ilişkiler duraksamadan sürdürme eğilimi göstermiştir. Dostluk dâhilinde sürmekte olan Osmanlı-Fransız ilişkileri, Fransa'nın XVII. asrın sonları itibariyle Osmanlılara karşı dostane olmayan davranışları ve Osmanlı Devleti'nin düşmanları ile dostluk kurmaya başlamasıyla sekteye uğramıştır. Aynı dönemde Fransızlar'ın Osmanlı topraklarında ikamet eden Hristiyan tebaayı Katolikleştirme siyasetini izlemesi, Osmanlı-Fransız ilişkilerini biraz daha gerginleştirmiştir (Özkan, 2009: 62).

Rusya, Avusturya ve Venedik'le yapılan savaşlardan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun batı sınırlarında ve Batı Avrupa'da XVIII. asrın başlarında, barışın hâkim olduğu bir ortam bulunmaktaydı (Şahin, 2009: 285). Çelebi Mehmed Efendi bu barış ortamından faydalanmak ve Fransa ile dostluğu güçlendirmek amacıyla Osmanlı Hükümeti tarafından Fransa'ya gönderilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 205). Avrupa devletleriyle ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcının kanıtı sayılan bu durum artık Osmanlı padişahlarının, Avrupa hükümdarlarına yalnızca savaş sebebiyle değil farklı nedenlerle de elçiler gönderdiğinin ispatıydı. Fransa'ya Kudüs'teki Kutsal Lâhit Kilisesi'nin onarımı maksadıyla Padişah'ın müsaade ettiğini bildirmek Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Padişah tarafından 1720'de Paris'e gitmesinin sebebiydi (Şahin, 2009: 285).

XVIII. asırda Rusya ile Osmanlı Devleti arasında savaş tehdidinin belirmesinin sebebi Kafkasya'da Rusların Hazar Deniz'inin batı sahillerinde olduğu kadar Güney Kafkasya'da da tesir göstermeye çalışmaları olmuştur. Lakin devletler arası istişareler burada fayda göstermiş yanı sıra 1724 senesinde Fransız görüşmecilerin aracılık etmesi vesilesiyle Kuzey Batı İran, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında paylaşılarak ve bu vesileyle savaşın eşliğinden dönülmüştür (Şahin, 2009: 285).

Fransa'nın 1733 yılından Lehistan Krallığı mücadelesinde, Rusya ve Avusturya'ya karşı ısrarla Osmanlı Hükümeti'ni savaşa sokmaya çalışmasına ve

bu yönde tekliflerine rağmen, barışı muhafaza etmek maksadıyla Osmanlı bu teklife sıcak bakmamıştır (Yalçinkaya, 2008: 61-62). Süregelen zaman içinde, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında arabuluculuk vazifesi üstlenen Avusturya, Fransa'ya güvence vermesine rağmen Rusya'nın yanında savaşa dâhil olmuş Fransa'ya verilen güvenceye aldanan Osmanlı Devleti Fransa'nın da ittifak dâhilinde teminat vermesine karşılık yine yalnız kalmış, Fransa Başbakanı bu savaşta taraf tutmamıştır (Tukin, 1947: 46-47).

Rusya ve Avusturya ile Belgrat Barış Antlaşmaları'nın imzalanmasında oldukça başarılı bir aracılık rolü olan Fransız elçisi De Villneuve'un, Osmanlı Devleti açısından itibarı arttırmıştı. Türkiye için esasında nispeten daha uygun şartları barındıran bu anlaşmalar, sadece Vilneuve'nin aracılığı ile değil, aynı zamanda Fransa'nın garantörlüğünü de kapsamaktaydı. 28 Nisan 1740 tarihinde Osmanlı Devleti'yle Kapitülasyon Antlaşması'nı başarılı bir şekilde imzalaması esasında Fransız elçisinin en büyük başarısı olmakla birlikte, kendi şahsi başarısının yanında kendi ülkesinin politik ve ekonomik menfaatlerini de korumuş ve genişletmiştir (Yalçinkaya, 2008: 64).

İkili ilişkiler bağlamında Osmanlı-Fransız ilişkileri irdelendiğinde bilhassa XVIII. asrın ikinci yarısının son çeyreğine kadar atanan kuvvetli ve ehil elçiler döneminde, iki devletin ilişkileri belirli bir dostluk çerçevesinde ilerlemesine karşın, Fransa Türkiye'ye hatırı sayılır bir yardımda bulunmaktan sürekli kaçınmış, Türkiye'deki iktisadi çıkarları ve dinî alakalarının gereklilikleri oranında Türkiye'ye diplomatik anlamda yardımlar yapmayı yeğlemiştir (Soysal, 1987: 22).

XVIII. asrın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu, kuzey ve batıdan iki komşusunun yani Rusya ve Avusturya'nın gün geçtikçe fazlalaşan tehdidiyle zor durumlarla karşılaşmaya başlamıştı. Bu durum Fransa'yı endişelendiriyordu. Bu yüzden Fransa, dönem dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında görünüyordu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi iş birliği yapmaktan da kaçınıyordu. Osmanlı-Fransız ilişkileri Fransa İhtilâli döneminde herhangi bir anormallik göstermemiş ancak Mısır'ın 1798 senesinde Napolyon eliyle işgal edilmesi,

karşılıklı ilişkileri önemli ölçüde zedelemiştir. Osmanlı Hükümeti tarafından bu istila, köklü ilişkilere bir ihanet olarak değerlendirilmiştir (Şahin, 2009: 310).

Fransa Osmanlı'ya karşı Girit Kuşatması sırasında "Hristiyan "Birliği" projesini ortaya atmasına ve II. Viyana Muhasarası esnasında Avusturya'nın müttefiki olmasına rağmen Batı'daki konumunu perçinleyebilmek ve Avrupa rekabetinde kazanan devlet konumunda olmak için Osmanlı ile iyi geçinmeye çalışmıştır (Özkan, 2009: 66).

Fransa ile Osmanlı'nın yüzyıllardır aynı mecrada yürüyerek edinmiş oldukları dostluklarının devletler arası ilişkiler bazında nasıl bozulduğu mühim bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Avusturya ile barış yapan Fransa, Adriyatik'te bulunan yedi adayı işgal ederek 1797 senesinde Osmanlı ile doğrudan sınır komşusu olması toprak üzerinden de ilişkilerin yeni bir perspektifte değerlendirileceği bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Napolyon, bu tarih itibarıyla tarih sahnesinde rol edinerek çatışmacı bir siyaset izlemiş ve bu siyaset ikili ilişkileri temelden sarsacak gelişmelerin habercisi olmuştur (Demir, 2013: 135).

Osmanlı Devleti Rus askerlerinin Lehistan'a girmesiyle birlikte tampon devlet kabul ettikleri bir ülkede, Rus askeri gücünün ve nüfuzunun yayılmasından dolayı telâşlanmıştır. Bu esnada Osmanlı'nın müttefiki Fransa durumu yakından takip etmekle birlikte, Rus saldırganlığından endişe duymuş fakat ittifak içerisinde bulunduğu Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayı değil, onu savaşa tahrik etmeyi kendi çıkarlarına uygun bulmuştur (Madariaga, 1977: 35). Osmanlılar gerek Kırım Han'ı ile Fransa'nın tahrikleri gerekse Leh milliyetçilerinin Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmesi sebebiyle kendilerini savaşın içinde bulmuşlardır (4 Ekim 1768) (Shaw, 1982: 336). Rusya, Kaynarca Antlaşması'yla birlikte (1774) Kırım'ın bağımsızlığını, Kırım'ı kendi topraklarına dâhil edebilmek maksadıyla, anahtar olarak görmüş ve bu fikirle de müteakip olarak Şahin Giray'ı bir Rus ordusu ile Kırım'a göndererek onu han olarak Kırım'a atamıştır. Osmanlı'yı savaşa sürükleyen baş aktör olan Fransa ise gelişen olaylar çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmeye karar vermesi karşısında, 1778 senesinde "Aynalıkavak Tenkihnâmesi" nin

imzalanmasında arabuluculuk yapmış, ancak savaşı önlemeye çalışmakla yetinmiştir (Ünal, 1974: 94).

1783 senesinde Paris Barış Antlaşması, Amerika Savaşı'nı sonlandırdığından, Fransa'yla İngiltere arasında karşılıklı ilişkiler de düzelmişti. Bundan sonra bu iki ülkede de tepki oluşturmada Osmanlı Devleti'ni parçalamak söz konusu olamazdı (Pirene, 1972: 912). Fransa'nın bu projeye tepkisiz kalmasının gerekçesi ise, mevzu bahis dönemde Fransa hükümetinin Rusya ile bir ticaret anlaşması imzalayarak o döneme kadar İngilizlerin elinde bulunan Baltık ve Şimal denizleri ticaretine ortak olması ve yanı sıra *Grek Projesi*'ylede, Suriye ile Mısır'ın Fransa'ya peşkeş çekilmesi idi (Şahin, 2009: 289).

Osmanlı-Fransız ilişkileri Fransız General Bonaparte'ın Kuzey İtalya'da Habsburglara karşı yürüttüğü başarılı seferle beraber 1797 Ekim'inde, Ege adalarını işgal etmesi ile birlikte ağır bir darbe almıştır. Fakat Bonaparte Ege adalarıyla yetinmemiş asıl maksadı olan Mısır'ı işgal etme fikriyle vakit kaybetmeden Yunanistan'daki ayan ile ilişkiler kurmuş ve bu doğrultuda hareket ederek adımlarını atmaya başlamıştır. Osmanlı Hükümeti 1797 yazında, Doğu'da Fransız tüccarlarına imtiyaz hakkı verme ve Fransız gemilerinin Karadeniz'de rahatça dolaşabilmesi karşılığında Ege adalarının verilmesini içeren teklif karşısında büyük bir endişeye kapılmıştır (Anderson, 2001: 42).

XVIII. asırda, İspanya, Fransa, Lehistan, Avusturya Veraset Savaşı ve Yedi Yıl Savaşları ile yıpranmış, kıtadaki üstün konumunu artık kaybetmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1683 senesinde gerçekleşen Viyana Kuşatması'ndan beri gerilemesi buna karşılık kuzey komşusu Rusya'nın ise, Türkler karşısında durmaksızın ilerlemesi ise Osmanlı açısından bu dönemin özelliğidir. Böyle bir ortamda Osmanlı İmparatorluğu'nda en fazla ayrıcalığa sahip devlet olan ve bu durumdan oldukça büyük miktarlarda ticari ve ekonomik çıkarları bulunan Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun istikbali ile kendi imtiyazları için ilgilenmek zarureti hissetmeye başlamıştır (Çaycı, 1970: 7-8.) Napolyon'un beklenmedik bir anda Mısır'ı ilhak etmesi padişah III. Selim'in Fransa taraftarı siyaset izlenmesinden önemli ölçüde vazgeçmesine sebep olmuştur (Şahin, 2009: 291).

Batı'nın yardımı olmadan Devletin bekasının sağlanamayacağı fikri Mısır'ın Fransızlar eliyle işgal edilmesiyle birlikte Osmanlı yöneticileri tarafından fark edilmiştir (Işıksal, 1969: 41).

3.2.1. Fransa-Osmanlı İlişkilerinde Mısır Meselesi

Hem jeopolitik konumuyla hem de kadim imparatorlukların tahıl ambarı olmasıyla Mısır, Levant dünyasında anahtar bir konumda bulunmaktaydı. Öte yandan Mısır'ın jeopolitik konumu, Fransa'nın XVIII. asırdan itibaren Akdeniz ticaretindeki hareketlerinin ve aktivitelerinin artması bu pazardaki ticaret hacmini yükseltme çalışmaları ve Avrupalı devletlerin bölgede nüfuz mücadelesine girişmeleriyle daha da artmıştır. Bunun en büyük ispatı ise Fransa da henüz bir adım atılmamış olmasına rağmen Mısır'a yerleşmesi yönünde fikirlere rastlanıyor olmasıdır. Esasında Alman düşünür Leibnitz konuyla ilgili ilk fikirleri ortaya atan tarihi şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Turan, 2017: 120).

Leibnitz, Fransa ve Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğunu zayıflatabilmek için ortak hareket etmesi gerektiğini ifade ederken bu misyon içerisinde bir görev dağılımı yapmış ve bu görev dağılımına göre de Almanların Osmanlıları doğudan tehdit etmesi ve bu esnada Fransızlar'ın Osmanlılar Almanlarla oyalanırken Mısır'a saldırarak orayı işgal ederek yerleşmeleri fikrini ortaya atmıştır. Fakat Fransız tarihçiler bu planı yorumlarken Leibnitz'in Almanya lehine bir plan doğrultusunda bu söylemlerde bulunduğu ve Leibnitz'in esas amacının Fransa'nın doğusunda hazırlanan büyük Fransız ordusunun Almanya sınırlarından uzak bir yere yönlendirilmesi isteğini dile getirdiği ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda Leibnitz 1676'ya kadar Paris'te kalmış olmasına rağmen bu süre zarfında XIV. Louis'e fikirlerini söyleme imkânı bulamamış fakat bir şekilde Fransızların Mısır'la alakadar olmalarını sağlayabilmişti. Bu gelişmelerden sonra Fransa-Hindistan arasında uzanan, İskenderiye ve Süveyş yollarını içine alan kapsamlı bir ticaret yolunun oluşturulmasını sağlamak maksadıyla XIV. Louis ve bakanları Bab-ı Âli ile müzakerelere girişmiş fakat bir kazanım elde edememişlerdir (Turan, 2017: 120)

Mısır, Osmanlı Devleti için birkaç yönden önem taşımaktaydı. Osmanlı Devleti'ne Mısır'ın ele geçirilmesi büyük bir ekonomik ve finansal avantaj kazandırmıştır. Kent vergileri, arazi vergisi, nehir ve deniz limanlarından alınan gümrük vergileri gelirleri, vali ve ailesinin, ordunun ve denizaşırı operasyonlarının giderlerini karşılıyordu. Bunun yanı sıra, Mısır hazinesi, Hicaz'daki iki kutsal şehirde yaşayanlara tahıl ve finansal destek sağlıyor ve hac kafilesinin birçok giderini karşılıyordu. Mısır bütçesinin bakiyesi her yıl hazineye havale adı altında başkent İstanbul'a gönderilirdi. Osmanlı merkezine çeşitli ürünler, gıda maddeleri; ordu ve donanma için barut, sicim ve ip Mısır tarafından sağlanıyordu. Bu gelişmeler ışığında Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı sömürdüğü gibi bir fikri akla getirmemelidir. Zira Mısır'ın fetihten önceye göre daha büyük ekonomik kazanılar elde etmiştir. Mısır, artık uzun süreli bir refah ve günün standartlarına göre iyi bir yönetim dönemi yaşayan Osmanlı Devleti tarafından feth edildikten sonra bu refahtan istifade etmiştir. Mısır'ın iktisadi durumu Osmanlı Devleti'nin fethinden önce kötü bir haldeydi. İlk dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin idaresi, Mısır'a refah ve kalkınma getirmiştir. Her yıl Mekke'ye yapılan Hac yolculuğuyla canlanan ticaretten bu vesileyle Kahire de yararlanmıştır. Kuvvete ve prestije sahip olan Osmanlı Devleti, hac yolculuğunu eskisine göre daha güvenli ve daha düzenli bir hale getirmiştir. XVI. yüzyılda başlayan ve zamanla daha önce ipek ticaretinin elde ettiği konumu ele geçiren uluslararası kahve ticaretinden Mısırlı tüccarlar ve Mısır Hükümeti de bu sayede büyük kârlar elde etmişlerdir (Çınar, 2008: 15-16).

Mısır işgaline fikri anlamda bir hazırlık yapmış olan Napolyon, orada oluşturacağı yönetimin dayanak noktası olan ideoloji üzerine de sistematik hesaplarda bulunmuştur. Eski Ahit, Yeni Ahit, Kur'an-ı Kerim, Hadis kitapları, Mitoloji ile ilgili külliyatlar ve Montequieu'nun "*Kanun'un Ruhü*" isimli kitabını işgale giderken yanında alması enteresandır (Demir, 2013: 137). Yakoben bir kişi olarak Müslümanlık, Hristiyanlık ve mitolojinin de dâhil olduğu fikri altyapısı mevcut bulunmayan bir karma ideoloji oluşturmaya çabaladığını görmekteyiz. Mısır halkının büyük bir kısmının Müslüman olmasına rağmen Firavun mitolojisiyle keskin hatlarla ayrılmaya çalışmadıklarını düşünerek onları kadim Mısır'ın takipçisi olarak görmüştür. Bu yüzden işgalin akabinde arkeolojik araştırmalarda bulunması mevzu bahis savı güçlendirmektedir. Mısır hâkimi Napolyon pek çok arkeolog ve bilim

adamını Mısır'a getirerek şunu göstermiştir ki Mısır bir Fransa kolonisi olacaktır. Şüphesiz bu durum Fransa için ideal olacaktır (Demir, 2013: 137).

Osmanlı ordusunun sayıca fazla olmasına rağmen yeni silahların kullanılmasında zayıflık göstermesi ve yanı sıra gelişen ve değişen savaş taktiklerinden de bihaber bir yapılanma içerisinde bulunması, Napolyon ve Fransa'nın politik emellerini Mısır işgali üzerine oturtmasına sebep olmuştur. Ancak şüphesiz Payitaht'ın menfi bir politik ve askeri hal içinde olması Fransa'ya ayrı bir cesaret vermiştir (Çınar, 2008: 20). Fakat pragmatist bir yaklaşımda bulunan Fransa, Mısır'ın jeopolitik ve iktisadi kıymetinin gelecekte Fransız sömürgesi olması halinde kazandıracağı yararlılığa inancını da bütünüyle benimsemiştir ki gösterilen bu ehemmiyet Fransız politikacıların ifadelerinde de kendini tasdik etmiştir. Charles de Freycine “*Mısır'a dokunan Osmanlı'ya dokunur, 'Mısır Meselesi' ni ortaya koyan tüm genişliği ve sonuçlarıyla 'Doğu sorunu' nu ortaya koyar*” söylemleriyle Mısır'ın Fransa sömürge politikalarındaki yerini ve ehemmiyetini net bir biçimde dile getirmektedir (Demir, 2013: 139)

Mısır meselesinde kalıcılığı sağlamak isteyen Napolyon, işgalci değil zalim idarecilerden Mısır halkını kurtaran bir kahraman olarak algılamasını sağlama stratejisini benimsemiş ve bu algısal strateji çerçevesinde işgal sonrası bir bildirge yayımlayarak Osmanlı Devleti'nin büyük dostlarından birinin Fransa olduğu söyleminin kulaktan kulağa yayılmasını sağlamıştır (Demir, 2013: 140). Hatta bu algısal strateji öyle ileri gitmiştir ki Fransızların Müslüman oldukları dahi ifade edilmiştir (Shaw, 2002: 119).

Osmanlı Devleti'nin işgale karşı gösterdiği reflekslerde zayıflıklar bulunmaktadır. İstihbaratın yetersiz kalmasıyla, Mısır'a doğru harekete geçen Fransız kuvvetlerinin varlığı İstanbul'a aktarılmamış ve bunun yanında düzenli birliğin yetersiz olması ve uzun menzilli toplardan yoksun olunması Osmanlı ordusunun direnç gösterememesine ve düzensizlik göstererek dağılmasına neden olmuştur. İstihbarat ve askeri kaynaklı birçok yetersizlik bulunmaktadır. Bu sebepler ve neticeleri doğrultusunda Osmanlı Devleti 1798 senesinde Rusya ile, ardından 1799 senesinde İngiltere ile Fransa karşıtı ittifak anlaşmalara imzalamıştır. Bu dönemde, Devrim

sonrası Fransa’da, yayılmacı politikalara kat’i suretle karşı çıkılmasına rağmen, Devrim ruhuna aykırı olarak büyük bir çelişkiyle eski yayılmacı politikalara dönüş yapıldığı gözlemlenmiştir. Sömürgeci politikaları esas alan Taleyrand gibi bazı diplomatların elinde; özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi insanı esas almakta olan yeni fikirler diğer ifadeyle evrensel nitelikler, Avrupa’nın gözünde gelişmemiş, gelişemeyen milletler olarak görünen Doğu halklarına medeniyet götürülmesi diye maskelenen sömürü düzeninin oluşturulmasındaki esas manevi argümanlar haline getirilmiştir. Napolyon Mısır’ın işgaliyle, kendisinin özenti içinde olduğu Büyük İskender gibi, bölgeye medeniyet götürme isteği doğrultusunda hareket etmiş ve gerçekten de bu fikri ifa ettiğine inanmıştır (Demir, 2013: 140 ve 146).

Fakat bütün bunlar olurken iç siyasette Napolyon ve başarılarına karşı bir tutum gösterenler de bulunmaktadır. Aslında Mısır’ın işgali, mevzu bahis dönemin Direktuar’ının şöhretli Napolyon’dan, kurtulma stratejisi olarak ifade edilebilmektedir. Fakat bu hamle her iki tarafında kendi bakış açılarından bakıldığında mantıklı olmakla birlikte tek bir kazananı ortaya çıkaracaktır. Bir taraftan Direktuar, Napolyon’un başarısız olacağına inanarak planlarını buna göre oluşturmuş diğer taraftan Napolyon, Talleyrand tarafından yönlendirilerek olası bir başarı durumunda Fransa’ya dönüp yönetimi eline alma planlarını oluşturmaktadır. Bu sebeple Napolyon, Direktuar’ın suçlanarak kendisinin Fransa’da bulunmamasının ülkesinde bir güvenlik açığı doğuracağını hesaplamış ve yanı sıra bu sonuca bağlı olarak bir başarısızlık durumunda dâhi kendisine ihtiyaç duyulacağını, Fransa’nın kendisini bir kurtarıcı bir kahraman addedeceğini düşünmüştür. Olaylar tam da Napolyon’un düşündüğü gibi gerçekleşmiş, Napolyon’un Mısır’da yaşadığı mağlubiyete rağmen ülkesi içindeki karışıklıklar bu mağlubiyetin görmezden gelinmesine sebep olarak Direktuar’ın yerini almasını ve yanı sıra imparator olmasına yol açmıştır. Sonuç olarak Napolyon Mısır’a saldırmakla görevlendirilmiş olmasıyla birlikte, beraberinde birçok bilim adamıyla İskenderiye’ye çıkmıştır. Bir Fransız kolonisini bu coğrafya üzerine kurmayı tasarlamış ve kendisine hatta bu koloniyle birlikte Firavun çağlarındaki dönemlere benzer bir hayat yaşanacak bir yer olarak bölgeyi idealize etmiştir (Demir, 2013: 146).

Amacı sadece Sırbistan, Mora ve adalar olmayan Napolyon, Suriye'deki Katolik Marunîleri, Filistin'deki Yahudileri de isyan için kışkırtmıştır. Bu vesileyle, Suriye ve Filistin'de de ihtilal fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Tarihte ilk kez Yahudi devletinin ilk tohumu demek olan “Siyonizm” fikri de Napolyon tarafından aşılانmıştır. Osmanlı Devleti her ne kadar bu tarihe kadar Fransa ile dostane ilişkiler içerisinde bulunsa da bütün bu etmenleri göz ardı etmemiştir. Osmanlı, devlet teşkilatına, rejimine, çeşitli mezhep, dil ve ırktan olan Osmanlı camiasına verdiği zararların ihtilal fikirlerinden menşei olduğunu anlayarak endişelenmeye başlamış ve tabii bir netice olarak iki devlet arasında oluşan güvene dayalı ilişkiler, güvenin ortadan kalkmasıyla sarsılmaya başlamıştır. Napolyon’un Doğu ihtirasları engellenemez bir şekilde iki devlet arasındaki kadim dostluğa rağmen onu gün be gün kışkırtmıştır (Çınar, 2008: 20).

Evveliyetinde Türk ordusunu yetiştirmekte ve Osmanlı Devleti’ni sağlamlaştırmada başarılı olursa kendisini vatanına hizmet etmiş sayacak bir asker itibarında olan Napolyon’un, içsel çıtasını İtalya Muharebeleri’nden sonra değiştirdiği gelişen olaylar neticesinde görülmektedir. Napolyon’un, İtalya’dan dostlarına yazdığı bir mektup bu fikrin nasıl değiştiğini kanıtlar niteliktedir: “...*Ya Türkiye’yi tutmalıyız ya da payımızı almalıyız*” ifadesini kullanan Napolyon, daha önceki görüşlerinden tam da bu noktada vazgeçmeye başladığını göstermiştir. Osmanlı Devleti’ndeki zaafı daha önce sezinleyemeyen Napolyon, İtalya’ya geliş gidişler esnasında bu zaafı ve sebeplerini daha yakından araştırdıktan sonra tarihin ona sunduğu bizatihi ortaya çıkan fırsattan yararlanmak istemiş ve bu sebeple “Hissemizi almalıyız” söylemini benimsemiştir. İtalya’da bir süre daha kalıp, Türkiye’yi daha çok tetkik etme fırsatını bulunca, Osmanlı Devleti dâhilinde, ihtilal fikirlerini yaymak suretiyle Osmanlı Devleti’nin kolayca yıkılacağını düşünmeye başlamıştır. 1797 senesinin sonlarında Napolyon, İtalya’dan yazdığı bir mektupta: “*İnsana kâfi şerefi bu küçük Avrupa veremez. Şark’a gitmek gerek. Büyük şerefler orada bulunmaktadır. Örneğin, Mısır’ı, Suriye’yi ve Filistin’i ele geçirdikten sonra ya Hind’e doğru hareket etmeli ya da Anadolu, İstanbul, Balkanlar üzerinden Şarki Avrupa’ya yönelmeli. Fransa, Şark’tan bir güneş gibi girmeli*” demiştir. Bütün bu gelişmeler sonrasında Avrupa’yı istilas girişimlerinden sonra Napolyon’un Osmanlı Devleti hakkında oluşan kanaati ve 1798 senesinde giriştiği Mısır Seferi ile yayılcı bir politika takip etmek istediği

daha iyi anlaşılmaktadır. Napolyon'a göre, İngiltere'yi sömürgelerinde vurmak gerekmektedir. Zira denizlerde kuvvetli olan İngiltere'yi ana vatanında vurmak mümkün değildi. Bu yüzden de İngiliz sömürgelerine giden deniz yolunun kilit noktası olan Mısır'ı ele geçirmek gerekiyordu (Çınar, 2008: 21 ve 23).

Osmanlı Devleti açısından Napolyon'un Mısır'a asker çıkarması zararlıydı. Ancak Mısır'a asker çıkarılması sadece Osmanlı Devleti açısından değil, aynı zamanda Rus çıkarları açısından da zararlıydı. Bu durumda menfaatleri çakışan Osmanlı ve Rusya aralarında, 23 Aralık 1798 tarihinde sekiz senelik bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Böylece iki devlet birbirlerine toprak bütünlüklerini koruyacaklarına dair kefil olmuştur (Bağçeci, 2014 :70-71).

Direktuvar Hükümeti'ne 23 Şubat 1798 tarihinde sunduğu raporda Napolyon “İngiltere'ye çıkartma yapmanın deniz egemenliğine sahip olmadan, akıllıca bir iş olmadığını ve bunun karşısında durduğunu” belirterek hükümete şu öneride bulunmuştur: “*Ya Almanya'dan İngiltere tacına bağlı Honover Elektörlüğü'ne saldırmalı ya da İngiltere'yi Hindistan'da vurmali. Yakın Doğu'ya bir çıkartma yaparak, onun Hint ticaret yolu baltalanmalıdır*”. Yine Napolyon'a göre “*Mısır'ın zaptından sonra, Suriye alınmalı, oradan Hindistan'a yürünmeli veya Suriye'den Batı'ya dönüp İstanbul alınmalı ve dönüşte de Avusturya ortadan kaldırılmalıdır*”. Fransa'nın planına göre Mısır'da Fransız müdahalesine karşı Osmanlı direniş gösterirse Osmanlı'ya karşı savaş ilan edilir yanı sıra bütün “Şark Meselesi” mefhumu ortaya atılmak suretiyle Avrupa bu yeni avı paylaşımına davet edilirdi. Bu esnada Fransa bu paylaşımında ve var olacak, pazarlıklarda idareci görevini üstlenerek, bu görevi vesilesiyle aslan payını da kendine ayıracaktır. Bu mevzuda tatmin etmesi olası devletler Avusturya, Bosna, Sırbistan ve Arnavutluk'tur. Lakin Rusya bu pastadan pay alma peşine düştüğünde bu onu İngiltere'den ayırmayla sonuçlanacaktır. Diğer piyon Yunanlılar Fransa tarafından kışkırtılmak suretiyle bağımsızlığa kavuşturulacak, bu vesilesiyle Yunanlılar Rus tesirinden ve Osmanlı egemenliğinden sözde kurtarılmış olunacaktır. Diğer taraftan bu planın haricinde ihtimaller gerçekleşecek olursa, Osmanlı Mısır işgaline karşı sessiz kalırsa, Bonaparte Fransa'nın ihtiyaçlarını Mısır'dan karşılamak suretiyle Hindistan'a karşı büyük bir darbe hazırlayabilirdi. Fransa bu öngörülerden anlaşılacağı üzere, daha

büyük hedeflerini gerçekleştirebilmek maksadıyla Mısır Seferi'ni bir milat olarak kabul edip, bundan sonra da Osmanlı'nın bölüşülmesini planlayarak Hindistan'a kadar olan bölgeyi ele geçirmeyi amaçlıyordu. Klasik Avrupa fikriyle Mısır işgali için kendisine bir bahane bulması gerek Fransa, aynı zamanda bu bahane ile askeri harekâta halkın tepkisini de önlemeyi hedeflemiştir. Fransa, bahane olarak kendisine Mısır'daki kölemen beylerinin Fransız vatandaşlarına yaptıkları kötü muameleleri ve verdikleri sözde zararları gündeme getirerek kahraman edasıyla bunları cezalandıracağını iddia ederek Mısır'ı işgal etmeyi planlamıştır (Çınar, 2008: 24, 27 ve 28).

Fransa Akdeniz'de hâkimiyet sağlamak istemenin yanı sıra bir de İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgelerini de ele geçirmek istemiş ve bunun üzerine planlar yapmıştır. Bu durumda İngiltere Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır Fransızlar'ın Mısır'ı işgali Rusya'yı rahatsız etmiştir. Zira Rusya'da Akdeniz'de söz sahibi olmak istiyordu. Bu durumda Rusya'da Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Böylece İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasıyla birlikte Fransa'ya karşı bir koalisyon oluşturulmuştur. Tabii ki tüm bu gelişmeler Osmanlı Devleti açısından olumlu olmuş ve özellikle İngiltere desteği ile Fransızları Mısır'dan çıkarmıştır. Mısır'ın işgali Akdeniz ve Uzak Doğu'yu kapsayan büyük bir sömürge imparatorluğu mücadelesi olmuştur. Bu mücadelede Osmanlı Devleti ve Müslümanlar zarar gören taraf olmuşlardır (Çolak, 2008: 143).

Mısır Seferi'nin Fransa için belirli amaçları barındırdığı aşikârdır. Fakat sadece yukarıda ifade edilenler değil yanı sıra, Fransa'nın Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) neticesinde Kuzey Amerika ve okyanuslarda İngiltere'ye kaptırdığı sömürgeleri telafi etmek bunun yanında Fransa'nın ezeli rakibi, İngiltere'nin sömürge yollarını, özellikle de Hindistan Yolu'nu kontrol altına alarak onu barışa zorlamak amacıyla düşünüldüğü de söylenebilir (Yalçınkaya, 2002: 635 ; Çınar, 2008: 28). Fransa bu planları sayesinde bir kara devleti görünümünde olmasına rağmen Avrupa'da üstün bir duruma gelerek Doğu Akdeniz'de ciddi anlamda sömürgeler kazanmayı hedeflemektedir. Napolyon, Fransa'nın Doğu Ordusu Başkomutanı sıfatıyla ilk olarak Malta Adası'na yönelmiştir. Burayı tercihinde ilk sıraya koymasının temel nedeni Akdeniz'e açıldıktan sonra yoluna ilk çıkması ve Akdeniz'de önemli bir

stratejik üs olması sebebiyledir. Napolyon 12 Haziran 1798 tarihinde Malta'yı ele geçirmiştir. Bu vesileyle de Doğu- Batı Akdeniz geçişinde hâkim bir güç olma konumunu elde ederek böylesine önemli bir deniz üssüne yerleşmiştir. Ayrıca bu avantajlarını kullanarak Akdeniz hâkimiyeti bakımından önemli bir yer edinmiştir (Çınar, 2008: 28 ve 31). Ayrıca Napolyon Malta Adası'nı ele geçirdikten sonra 700 civarı Türk ve Arap esirleri serbest bırakmıştır (Çolak, 2008: 149).

İngiliz Amirali Nelson, Fransız donanmasını Akdeniz'de aramakla görevliydi. Nelson İskenderiye önlerine geldiğinde şehirdekilere haber göndererek Fransızların Mısır'ı işgal etmek üzere olduğu bilgisini iletmış ve yardım teklifinde bulunmuştur. Bu yardım teklifi İngiliz oyunu olduğu düşünülerek kabul edilmemiştir. Napolyon Mısır'a yaklaştığında, Mısır makamlarının tüm olanlardan haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Kısa zamanda Fransız donanması İskenderiye önlerine gelerek demir atmıştır (Çolak, 2008: 149).

Malta işgalinin ilk aşamalarında Napolyon, Müslümanlar arasında Fransa aleyhine gösterilen tutumu lehine çevirmek maksadıyla Müslüman esirleri serbest bırakarak memleketlerine gitmelerine müsaade etmesinin sebebi, olumsuz Fransa algısını daha ilk adımlarında yıkmaya çalışmaktır. Akabinde temel maksadına yönelerek 1 Temmuz 1798 tarihinde İskenderiye'ye vardığı görülmektedir (Karlı, 2003: 186).

Arapça olarak daha önceden hazırlattığı beyannamesini İskenderiye'ye girdikten sonra ilan eden Napolyon, bunu bütün Mısır'a dağıttırmıştır. Bu enteresan beyannamede kısaca: “ *...bu Memluk sürüsü uzun yıllardan beri Kafkas dağlarından ve Gürcistan'dan getirilmiş kimselerden kurulu ve dünyanın en güzel yerini çoktan beri zulüm içinde tutmuştur... Memlukler var olan bütün verimli bir toprakların sahibi olmuşlardır... Mısır'ı kendilerinin çiftliği gören bu sürü, eğer bu iddiayı ispatlamak istiyorsa Allah'ın bunu onlara verdiğiine dair tapusunu gösterebilir... Büyük şehir ve kanallar, çok büyük bir ticaret hayatı eskiden Mısır'ın gösterişini ve zenginliğini simgelerdi. Memlukler'in hırs ve zulmü bütün bunları yok etti ...Eğer dünyada gerçek Müslümanlar varsa Fransızlar bu gerçek Müslümanlardandır. Bunun ispatı da şudur: Hristiyanlar ve Müslümanları her zaman savaşa sürükleyen Papa'nın taht kurduğu Kızıl Elma'yı (Roma'yı) Fransızlar varıp tahrip etmişlerdir.*

Müslümanlarla savaşı yadsınamaz ve herkesin yapması gereken bir din görevi sayan şövalyeleri Malta Adası'nı alarak oradan def eden yine Fransızlardır. İslam Padişahı, Fransızların hakiki dostu olup bütün bunlardan dolayı düşmanına düşmandır..." denilmiştir. Bu seferden Osmanlı Devleti'nin haberinin olduğu yönünde propaganda yapılarak Osmanlı topraklarına karşı, Osmanlı Devleti'ne harp ilan edilmeden seferin idare edilmiş olması burada üzerinde durulması gereken temel ve ehemmiyetli husustur. Doğu Akdeniz ve çevresinde Fransa'yı hâkim kılmak ve daha kısa sürede daha sorunsuz olarak bu maksadın gerçekleşmesi için de Mısır'ın fethedilmesinden önce Mısır halkının beyninin fethedilmesi Fransa için önemli bir stratejik adım olmuştur. Napolyon'un maksadına ulaşmak için birçok kimliğe bürünebileceğini Paris'e döndüğünde söylediği şu sözler gözler önüne sermektedir: *"...Bir Katolik olarak Vandee ayaklanmasına son vermiştim, bir Müslüman olarak Mısır'da yerleştim, İtalya'da kamuoyunu olağanüstü asrî olarak kazandım. Eğer Yahudileri idare etseydim, Salaman'ın ibadethanesini kurardım"* söyleminde bulunmuştur (Çınar, 2008: 33-34).

Napolyon İskenderiye'nin işgalinden sonra Kahire'ye doğru yola çıkmıştır. Fransız ordusunun Mısır'a çıkarma yapması ve Napolyon'un İskenderiye'yi ele geçirmesi Kahire'de tepkiye neden olmuştur. Mısır Valisi Ebubekir Paşa ile Kölemen beylerinin önde gelenlerinden Murat Bey ve İbrahim Bey önderliğinde büyük bir divan kurularak durum değerlendirmesi yapılmıştır. Bu durum değerlendirmesi sonucunda düşmana karşı birlikte harekete geçilmesi kararı alınmıştır. Buna göre ordunun başında Murat Bey olacak, Ebubekir Paşa ise İbrahim Bey ile Kahire'de kalacaktı. 13 Temmuz 1798 tarihinde Murat Bey'in emrindeki ordu Rahmaniye civarlarında savaşı kaybederek ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. 20-21 Temmuz 1798 tarihinde "Piramitler Savaşı" adı verilen Fransızlar ile Murat Bey idaresindeki kuvvetler arasında Kahire yakınında Ehamlar mevkiinde bir savaş daha gerçekleşmiştir. Bu savaşta Napolyon galip gelmiş ve Kahire'ye girmiştir (Çolak, 2008: 150).

13 Temmuz 1798 tarihinde Rahmaniye civarında Murat Bey emrindeki Kölemen süvarileri Fransızlarla ilk defa karşılaşmıştır. Fakat Fransızlara yenilerek geri çekilmişlerdir. Napolyon, Fransız ordusu Kahire yakınlarına geldiğinde *"İşte,*

Mısır'ın yüce fatihleriyle yüz yüze savaşıacaksınız. Unutmayınız ki şu piramitlerin tepesinden kırk yüz yıl size bakıyor” diyerek ordusuna piramitleri işaret edip Murat Bey kuvvetlerinin üzerine taarruz emrini vermiş, akabinde Kahire fethedilmiş ve bu savaş tarihin tozlu sayfalarına “Piramitler Savaşı” olarak geçmiştir. 24 Temmuz 1798 tarihinde Piramitler Zaferi’nden sonra Napolyon Kahire’ye girmiştir ve idareyi eline alarak Mısır’ı kendisine göre teşkilatlandırmıştır. Doğu Meselesi de Mısır’ın işgaliyle başlamış ve popülaritesini kaybetmiş olan Doğu Akdeniz havzası tekrar gündeme gelmiştir. Bütün bu gelişmeler başta İngiltere olmak üzere büyük güçler tarafından yakın takibe alınmaya başlanmıştır. Tarihte ilk defa Osmanlı Devleti’nin Arap topraklarına karşı, bir Avrupalı devletin saldırısı olmuştur. Fransa Mısır’ı işgal etmesine rağmen ona, ivedilikle savaş ilan edilmemiş sulh için müzakerelere girilmiş ve bazı tedbirler alınmıştır. Bunlar (Çınar,2008: 34-36) :

- Bütün sahil şehirleri herhangi bir düşman çıkarılması halinde direnecek.
- Napolyon’un Fransa ile deniz ulaşım güzergâhını Garp Ocakları (Cezayir ve Tunus Beyleri) kapatacak.
- İngilizlere yardım edilerek İngiliz donanmasının geçeceği her limanda onlara iyi davranılacak ve iase desteği verilecek

Fransa Osmanlı ilişkilerinin kesilmesi ve dönemin padişahı III. Selim’in 1798 senesinde Rusya ile ardından 1799 senesinde ise İngiltere ile -Fransa’nın düşmanları ile- ittifak antlaşması imzalaması Mısır Seferi’nin en önemli sonucudur. İngiltere ile bu dönemde yapılan ittifak Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilk askeri ittifaktır. Bu asrın son çeyreğine kadar kendi menfaatleri doğrultusunda bazen arabulucu bazense müttefik olan İngiltere, Osmanlı ile ittifakı dâhilinde, Osmanlı Devleti’nin menfaatleri doğrultusunda hareket ediyor görünecektir. Bu olay Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumak için büyük devletlerin himayesine muhtaç olduğu çıkarımını net bir şekilde doğrulamış ve ortaya çıkarmıştır (Çınar, 2008: 39)

Mısır’ın Napolyon tarafından işgal etmesi bölgesel denge mekaniklerini değiştirmiş ve de İngiltere’nin Ruslarla olan ittifakının bozularak Osmanlı Devleti ile ittifak peşinde koşmasına neden olmuştur. Savaş gücü anlamında eski halinden oldukça uzak olan Osmanlı Devleti İngilizlerin iş birliği teklifini geri çevirememiştir. Askeri

anlamda eski gücünden oldukça uzak olan Babîâli İngiliz yardımını kabul etmiştir. Mevzu olan İngiliz yardımıyla birlikte Osmanlı askerinin asıl gücünü oluşturduğu ve Cezzar Ahmed Paşa yönetiminde bulunan ordu, Akka'ya hareket ederek Napolyon'a mağlubiyeti tattırmış ve Napolyon'un Mısır hayallerini sona erdirerek onu tatlı uykusundan uyandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarını dâhi tek başına savunamayacak bir hal içinde bulunduğunu kanıtlayan menfî bir sonuç İngiltere ile yapılan İttifak dâhilinde kazanılan zaferle birlikte kendini ispat etmeye ne yazık ki mazhar olmuştur (Demir, 2013: 146).

XIX. asrın ilk başlarından itibaren yani, Mısır'ın istilâsından sonra, Osmanlı Devleti “muvazene siyaseti” ni uygulamaya koyarken, diğer yandan Osmanlı'ya karşı Fransa da politikalarında değişikliğe gitmiştir. Uygulanan siyaseti şu şekilde özetlemek mümkündür: Osmanlı ülkesindeki menfaatlerini muhafaza etmek maksadıyla, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edenlere karşı, Osmanlı Devleti'ne yardım etmek ve onun yanında olmak -yalnızca askeri alanda-, Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan, devlet bütünlüğünü sarsan ya da muhtemel olan isyan girişimlerini desteklemek ve yanında yer almak -Yunan İsyanı'nda olduğu gibi-, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda bu paylaşımın taraftarları ve muhataplarıyla ilişkiler kurarak onlarla iş birliğinde bulunmak. Özetle, Fransa kendi menfaatlerini her zaman ön plana alarak, Osmanlı-Fransız dostluğunun sürekliliğini sağlamaya çalışmış olup, bu tutum da bu dostluğa uygun bir yaklaşım ve siyasi üslup olarak tezahür edememiştir (Şahin, 2009: 310).

Gerek Osmanlı-Fransız ilişkileri açısından bakıldığında gerekse Mısır'ın tarihi açısından bakıldığında Napoleon'un 1798 senesinde Mısır'a asker çıkarması önemli sonuçlar doğurmuştur (Karal, 1938: 54). Mısır Seferi sömürgeci bakış açısından değerlendirildiğinde Fransa için bazı kazanımlar sağlamış olsa da siyasal açıdan Fransa'nın beklentilerini tam anlamıyla karşılayamamıştır. Bunun yanı sıra İngiliz ve Rusya'nın desteğini alan Osmanlı İmparatorluğu da Fransa'yı buradan çıkarmıştır (Turan, 2017: 121). Fransa'nın Kuzey Afrika'da kuracağı sömürge imparatorluğunun ilk aşaması olarak değerlendirilebilecek Mısır'ın işgali sadece Mısır'ın ele geçirilmesi projesi değildir. Devam eden süre zarfında Cezayir, Tunus ve Fas birer

Fransız kolonisi haline gelirken Mısır bunun başarısız ilk aşaması olmuştur. Ayrıca dünya kültürel mirası açısından da önemli kazanımlar elde edilmesini sağlayan Mısır Seferi'yle birlikte Napolyon, yanında götürdüğü bilim adamlarının çalışmaları buranın jeolojisi, tarihi, coğrafyası, edebiyat ve musikisi hakkında tetkiklerin sonuçlarını içeren on ciltlik “*Description d’Egypte*” adlı külliyyatın hazırlanmasını sağlamıştır. “*Egyptologie*” biliminin ana hatlarının tespitinde özellikle hiyerogliflerin okunması mühim bir katkı sunmuştur (Kara, 1938: 53). Mısır’ın kaderini yeniden çizen yeni bir dönemin ilk adımlarının atılması şüphesiz seferin en önemli sonucu olmuştur (Turan, 2017: 121).

Akkâ Kalesi’ni fethederek daha ileride bulunan ve hedef görülen sahalarda işgal etmeyi arzulaması (5 Mayıs 1799), Cezzar Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu karşısında uğradığı mağlubiyet ve Fransa’daki değişen şartlar sebebiyle, Napolyon’un Mısır’daki faaliyetleri, Mısır’dan giderek kontrolünü komutanlarına bırakması neticesiyle sonuçlanmıştır. Fransızlar kendilerine karşı ittifak halinde bulunan devletlerin askeri operasyonları sebebiyle zor durumda kalmış ve nihayetinde barışa razı olmuşlardır (Beydilli, 1999: 77).

Fransa ile bozulan ilişkilerinde yeni bir sayfa açmaya çaba gösteren, bu doğrultuda adımlar atmak isteyen Osmanlı İmparatorluğu, bu amaçla 25 Haziran 1802 tarihinde Paris Barış Anlaşması’nı imzalamıştır. Burada üzerinde ehemmiyetle durulması gereken ve anlaşmayı özellikle Fransa için önemli yapan husus, Napolyon’un özel bir anlam yüklemesi sebebiyle anlaşmanın ilk maddelerinin Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransa’nın elde ettiği kapitülasyon menşei haklarının tamamının aynen devam ettirileceğinin belirtilmiş olmasıdır. Anlaşmayı iki devlet açısından özel kılan diğer bir husus ise, Osmanlı Devleti ve Fransa’nın bu anlaşma ile toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti ettiklerini ifade etmiş olmalarıdır (Şahin, 2009: 293).

Napolyon, Fransa’nın 14 Haziran 1807 tarihinde Friedland’da, Rusları yenmesiyle artık Osmanlı ittifakına ihtiyacı kalmadığını düşünmeye başlamıştır. Bu düşünce dâhilinde de Çar Aleksandr ile Tilsit’te görüşmelere başlamış ve akabinde 7 Temmuz 1807 tarihinde onunla bir anlaşma imzalamıştır (Shaw,

1982: 371). Fransa'nın aracılığı ile Fransız-Rus mutabakatı dâhilinde, Ağustos 1807 de Slabozia'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir mütareke imzalanmıştır. Savaş açarken dolaylı olarak Fransa'ya da güvenen Osmanlı Devleti, Fransa'nın bu görüşmelerde de kendisini yalnız bırakmasını net bir biçimde görmüş ve bunu da unutmamıştır (Armaoğlu, 2003: 94-95). Bunun yanında, Rusya'yı rakiplerine kaptırmak istemeyen ve onu kendi yanında tutmak isteyen Napolyon 27 Eylül 1808 tarihli Erfurt Görüşmeleri'nde, Fransa'nın İspanya ve diğer ülkelerde yaptığı ve yapacağı işleri onaylamak koşuluyla Eflak ve Boğdan'ın kontrolünün ve Rusya'ya verilmesi teklifini Çar'a sunmuştur (Şahin, 2009: 295).

Mısır Meselesi 27 Mart 1802 tarihinde yapılan Amiens Antlaşması (Arniens) ile çözümlenerek; İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki Mısır'ın eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne bırakılması kararlaştırılmıştır. Daha sonraları ise 25 Haziran 1802 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması ile Fransa ve Osmanlı Devleti arasında Mısır'ın işgaliyle zuhur eden düşmanlık resmen sona ermiştir. Fransa bahsedilen bu dostluktan her zaman istifade ederek kendi Doğu Siyaseti'nin esaslarını, Osmanlı Devleti ile dost geçinmek, doğu ticaretinde her zaman birinci mevkide olmak, menfaat ve ticaret sahasının diğer devletler tarafından sınırlandırılıp tehdit edilmesini engellemek için Osmanlı Devleti'ne yardım etmek oluşturmıştır (Çınar, 2008: 18 ve 40).

Dostluk temeline dayalı Osmanlı-Fransız ilişkileri, Osmanlı Devleti'nin çözülmeye başladığı yıllarda iki devlet açısından önemli olduğu kadar daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkileri bakımından da önemli olmuştur. Zira bu dostluk, Osmanlı ordularının Avusturya ve Rusya orduları karşısında sürekli yenilgilere uğradığı XVIII. asırda güçlü Fransa'nın yardım ve desteğine ihtiyaç duyma şeklinde devam etmiştir (Karal, 1988: 21).

1833 Şubat itibariyle Boğaz'ın üst tarafında bir us kuran Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi valilerinden birine karşı, müdahalesinde yetersiz kalması vesilesiyle, eski bir düşmandan yardım istemenmesi sonucu, donanmasıyla İstanbul'a demir atmıştır. Osmanlı İmparatorluğu açısından bu

durum, imparatorluğun ne derece zayıfladığını net bir göstergesi olmuştur. Osmanlı Başkenti'ne ivedilikle birer elçi gönderen İngiltere ve Fransa, Rus donanmasının İstanbul'a gelmesi üzerine telaşa düşmeleri hasebiyle mevcut durumun kendi aleyhlerine işlediğini fark etmiş ve Padişah ile valisi M. Ali Paşa arasında bir barış (Kütahya Barışı) imzalanmasını sağlamışlar ve bu anlaşma dâhilinde de Adana ve Suriye M. Ali Paşa'ya bırakılmıştır. (Şahin, 2009: 299).

İngiltere ve Fransa arasındaki fikir ayrılıkları, devletlerin ortak bir fikir birliğine varmış olmalarına rağmen, meselenin çözümünde, bir müddet sonra sorun çıkmasına sebep olmuştur. Fransa için Akdeniz'de İngiltere'ye karşı doğal bir müttefik olarak görülen Mehmet Ali Paşa, Fransa'nın çıkarları doğrultusunda Suriye'nin babadan oğula geçen yönetiminin başında kalmalıydı. Yalnız Doğu Akdeniz'deki İngiliz egemenliği için değil, yanı sıra Hind Deniz Yolu için de İngiltere'ye bir tehdit olan Suriye hakimi M. Ali Paşa'nın, Kızıl Denizi kontrol edebileceği düşüncesine sahip olan İngiltere'ye tehdit oluşturması, Suriye'nin idaresinin Paşa'da olduğu sürece, Sultan ile valisi arasında kalıcı bir barışın sağlanamayacağı savının İngilizler tarafından ortaya atılmasına sağladı. Gelişen bu görüşmeler dâhilinde, Osmanlı Hükümeti ile M. Ali Paşa arasında bir mutabakata varılması için ikna teşebbüslerinde bulunan Fransızların bu çabaları bir sonuca ulaşamamıştır (Şahin, 2009: 301). Aslında M. Ali Paşa'nın gerçek manada bağımsızlığa kavuşmasını kendileri de istemeyen Fransız hükümeti, Mısır Valisi'ninin gücünün Fransız subayları ve uzmanları tarafından oluşturulması sebebinin yanı sıra da ticari anlamda Vali'yi potansiyel müşteri olarak görmelerinden dolayı desteklerini esirgememekteydiler. Ayrıca kendilerine hedef olarak Mısır'daki Fransız ticari imtiyazlarının genişletilmesi ve ticari hacmin çoğaltılarak daha çok kazanılmasını koymuşlardır. Bütün bunlardan daha önemlisi İngiliz egemenliğinin Doğu Akdeniz'de mühim bir tehdit oluşturması sebebiyle Fransız tesirindeki kuvvet sahibi Mısır devletinin, Fransa tarafından ehemmiyetli bir tesir oluşturabilecek koz halini alacak olmasıydı. Ayrıca Fransa'nın Kuzey Afrika'da güçlenmesine ancak Mısır yardım edebilirdi. Tüm bu etmenlerle birlikte kendi çıkarları dâhilinde Fransa, M. Ali Paşa'ya karşı net ve keskin bir tavır izlemekte isteksiz kalmıştır (Anderson, 2001: 115).

3.2.2. Osmanlı-Fransa Ticari İlişkileri

Fransa ve Osmanlı Devleti'nin ticari münasebetleri 1530'lu yıllara dayanmaktadır. Jean de la Forest, Fransa tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen ilk daimi büyükelçidir. Bu büyükelçinin, Asya ve Kuzey Afrika'da Fransa'ya ticari olanaklar sağlamak görevleri arasında olmuştur. Osmanlı Devleti daha önceleri Venedik ve Ceneviz gibi Avrupa devletlerine bazı ticari olanaklar sağlamıştır. Osmanlı Devleti 1536 tarihinde buna benzer ancak bundan daha geniş kapsamlı imtiyazları Fransa'ya vererek geniş anlamda ilk ticari ve siyasi ahidnameyi imzalamıştır. Bu ahidnamenin tanıdığı imkâna göre Fransız tüccarlar, yalnızca yüzde beş gümrük ile her iki devlete de ait olan gemilerle istedikleri gibi seyr-ü sefer edebileceklerdi (Uzunçarşılı, 1975: 295). Yine bu ahidnamenin en önemli sayılabilecek ticari kararı ise Sicilya, Ancona, Ceneviz ve buna benzer devletlerin Fransa bayrağı ile Osmanlı sularında ticaret yapabilecek olmalarıdır (Şişman, 1995: 3). Dolayısıyla Fransa bu şekilde diğer devletlere karşı üstün gelmiştir (Uzunçarşılı, 1975: 506). Daha sonraları ise bu imtiyazlar yenilenmiş ve de 1673 senesindeki ahidnameye göre gümrük vergisi yüzde üçe düşürülmüştür (Bağış, 1998: 6).

1740 senesinde, 1535 senesinde verilen ayrıcalıklardan daha etkili olmuştur. Ayrıca Fransızlar geçmişe nazaran Avrupa'da daha güçlü olup, elde ettiği ayrıcalıkları kendi menfaatine kullanmak için, ahidnamede kendisine verilen ayrıcalıklarında da takipçisi olmuştur. Ahidname ile Fransa kralının elçileri, diğer başka devletlerin elçilerinden daha üstün muameleye tabi olacaklardır (Uzunçarşılı, 1975: 506). XVII. ve XVIII. asırlarda dünyanın en çok üreten ve tüketen devletlerin arasında Osmanlı Devleti de bulunmaktadır (Mantran,1995:305). Uzun süren savaşlar sonucu XVII. asrın ikinci yarısında azalmaya başlayan bu yeni bakış açısı dâhilinde Osmanlı'ya olumsuz tesir göstermeye başlamıştır. Bilhassa ithalat artışında görülen yükselen ivme devleti iktisadi olarak büyük bir zarara uğratmıştır (Pamuk, 1990: 73).

Uzun yıllar Osmanlı, Venediklilerle önemli ticari ilişkiler kurmasına rağmen bölgesel dinamiklerin değişmesi ticari ilişkiler ekseninde de değişikliklere de sebep

olmuştur. İngilizlerin ve Fransızların sömürü mantığıyla doğu ticaretinde etkin olmaya başlamaları da bu duruma tesir etmiştir. Bu vesileyle 1698-1700 seneleri aralığında Fransa'nın ticareti 11 000 000 lira gibi büyük bir paya ulaşmış iken, XVIII. asrın başları itibariyle İngilizler İstanbul ticaretindeki aslan payına hükmeder hale gelmişlerdir. Ticari anlamda bu bağlamdan Venedik ve Fransa'nın pazar paylarının azaldığı sonucu çıkmaktadır. Örneğin, XVIII. asrın başlarında İngilizlerin payı, 4 184 000 lira, Hollandalılar, 3 697 000 lira iken Fransa 1 519 000 lira, Venedikliler ise ancak 246 000 lira değerinde bir paya sahip olabilmişlerdir (Mantran, 1995: 115).

3.3. Cezayir

1797 senesinde Fransa elçisi Deval'den Direktuvar Hükümeti'ne verdiği borcun tedarik edilerek kendisine ödenmesini isteyen Cezayir dayısı Hüseyin Paşa, istediği cevabı alamayınca elçiye hakaret etmiş ve çıkarları doğrultusunda kendilerini haklı çıkarabilecek bir kıvılcım bekleyen Fransızlar bunu bahane olarak görmüştür. Bunun üzerine Fransızlar Cezayir'i işgal etmek için harekete geçmişlerdir. Aslında Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesi için çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Öncelikli olarak Fransa, iktisadi açıdan izlemiş olduğu merkantilist politikalar ve buna bağlı olarak da Afrika bağlamındaki sömürgecilik yaklaşımları ile ön plana çıkmaktadır. İkinci olarak, Fransa özellikle Yunan Devleti'nin kurulmasının ardından, Akdeniz'de dengenin kendi aleyhine bozulduğunu görmüştür. Bu sebepten ötürü Cezayir'i işgal etmek için harekete geçmiştir. Diğer ve ana gerekçe ise, Fransa'nın Cezayir ülkesinde en özerk ve ayrıcalıklı devlet addedilmesi, yanı sıra Fransız ithal mallarından alınan yüzde on miktarındaki gümrük resminin Annâbe şehrinde Fransızlar lehine yok sayılması istekleri doğrultusunda Fransa'nın Cezayir'deki azaltılmış olan iktisadi çıkarlarını çoğaltma arzusuydu. Fransa için bu gerekçelerle gerçekleşmiş olan işgal, Osmanlı için menfi sonuçlar doğurmuştur. Zira, Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesi (5 Temmuz 1830), sebebiyle imparatorluğun gelecek planlarının büyük bir darbe aldığı söylenebilir (Şahin, 2009: 298). Tarihsel bakış açısıyla değerlendirildiğinde Osmanlı açısından Yunan bağımsızlığı bir milliyetçilik, Cezayir'in Fransa eliyle ilhak edilmesinin ardından bir sömürgecilik örneği

olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı Devleti Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesi ve Cezayir'in Fransa tarafından işgalinden sonra, bunlara ilaveten Osmanlı Devleti'nin bir valisinin isyanını bastırmak için on sene gibi büyük bir zaman diliminde uğraşması zaruriyetle beraber beka sorunlarını da doğurmuştur (Sander, 2000: 184-185).

3.4. XIX. Asrın Sonunda Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne Bakışı

14 ekim 1853 tarihinde Osmanlı Devleti, Eflak-Boğdan'ı tahliye etme teklifine karşı Rusya'nın olumsuz cevap vermesi üzerine, resmen Rusya'ya savaş açmıştır. Bu tarih itibariyle hem Balkanlar'da hem de Doğu Anadolu'da Osmanlı Devleti ile Rusya savaş durumuna geçmiştir. Herhangi bir Rus saldırısına karşı önlem olarak Boğazları muhafaza etmek maksadıyla Karadeniz'e açılan Osmanlı donanması, kışı geçirmek amacıyla Sinop Limanı'na demir atmış ancak hazır bekleyen donanımlı ve güçlü bir Rus filosu tarafından hızlı bir saldırıyla imha edilmiştir. Bu gelişme dâhilinde, hızla ilerleyen İngiltere ve Fransa donanmaları, Marmara Denizi'ni geçerek ocak 1854 tarihinde Karadeniz'e açılmış 12 Mart 1854 tarihinde de Paytitaht'la bir askeri ittifak antlaşması imzalayarak Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa dâhil olmuşlardır (Şahin, 2009: 308).

XIX. asırda sömürgeci Avrupalı büyük devletlerin saldırgan tutumları ve bu tutumlar neticesinde Osmanlı'yı parçalamaya yönelik politikalar gütmelerinin sebebi, gelişen şartlar dâhilinde Osmanlı Devleti'nin önemli bir coğrafi ve jeopolitik konuma kavuşması ve aç gözlü Avrupa devletlerini cezbedecek bir ekonomik zenginliği bulunmasıyla meydana gelmiştir. Hindistan ticaret yollarına egemenlik kurma amacıyla İngiltere'nin Asya ile Kafkaslara doğru genişleme ve sıcak denizlere ulaşma arzusu, Osmanlı Devleti'nin içindeki Ortodoksların Rusya tarafından himaye girişimi, Katoliklerin Fransa tarafından himaye girişimi, bu devletlerin Osmanlı Devleti aleyhine doğrudan veya dolaylı fiili ya da fikri olayları desteklemesi gibi sebeplerden ötürü sıkıntılarla karşılaşan Osmanlı Devleti bütün bu argümanlar sonucunda, XIX. asırda Avrupa'nın en mühim sorun olarak gördüğü “Şark Meselesi” kavramıyla yine Avrupalı devletlere karşı mücadeleye girmek zorunda kalmıştır. Hareket alanı Avrupalı büyük devletler tarafından kapitülasyonlarla daraltılan

Osmanlı'ya karşı bu devletler devamlı olarak ihracat hacimlerini arttırmışlardır. Osmanlı iktisadı açısından oldukça negatif olan bu eğilim 1838 senesinde İngiltere ve 1861 senesinde de Fransa ile imzalanan ticaret anlaşmalarıyla daha da kuvvetlenmiştir (Keyder, 1982: 20). Osmanlı'nın pazarlık gücüne sahip olmadığı 1838 senesinde İngilizlerle yapılan ticaret anlaşması ile bir anlamda gümrük tutsaklığına girilmiştir. Ayrıca kaçak ticaretin bu anlaşma vesilesiyle kontrol altına alınacağı vaadedilmiş olmasına rağmen (Ortaylı, 1995: 92-93) dışarıya karşı muhafaza tedbirleri oluşturulmadan içerideki kayıtların kaldırılması ile imparatorluk resmen Avrupa için sömürülecek açık bir pazar haline gelmiştir. Bu vaka itibariyle de Osmanlı, ekonomisinin dışa bağımlılığının açıkça başladığı süreci yaşamaya koyulmuştur (Yıldırım, 2001: 314 ve 318).

1880'li seneler itibariyle doğrudan yabancı sermaye yatırımının önem kazanması neticesinde özellikle II. Abdülhamit Dönemi'nde ve bilhassa 1881 senesinden sonra borç olarak ülkeye giren Avrupa sermayesinin yatırım olarak ülkeye giriş yapması teşvik edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'nın sömürü arzuları içindeki sermaye çevreleri açısından bilhassa önemli bir istek duyulan bir bölge haline gelmesinin sebepleri şüphesiz Türk ülkesinin askeri strateji açısından mükemmel derecede elverişli yapısı, konum olarak Batı Avrupa'da bulunan sanayi ve endüstri merkezlerine yakın olması, ham madde zenginliklerinin çoğunluğuna henüz el sürülmemiş olunması, sömürgeci mantığa sahip devletlerin sanayi ürünleri için hacmi yüksek sayılabilecek bir iç pazar sağlayan nüfusedir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi karar mercilerini tamamıyla, siyasi mercilerin merkezinde kısmen ele geçirmeyi bu yıllarda şiar edinen Fransa ve İngiltere planları dâhilinde, 1880'li yıllarda Osmanlı Devleti'ni bir yarı sömürgeleri biçimine dönüştürme ülkülerini hayata geçirememişlerdi. Yabancı sermayenin girişi böyle bir ortamda hızlanmış ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki dolaysız yabancı yatırımlar 1860'lı yıllardan 1880'lü yılların sonuna değin stabil kalarak 1890-1914 arası yıllarda üç kat artmıştır. Bilhassa ulaştırma, bankacılık, elektrik-su ve ticaret gibi alanlarıyla madencilik alanında çalışmayı yeğleyen yabancı sermaye büyük ölçüde demiryolu yatırımları ile kârını çok artırarak 1856-1918 yılları arasında 6800 kilometre civarında demiryolu yapmışlardır. Fransız ve İngilizlerin, Osmanlıların iktisadi ve politik mekanizmalarındaki tesiri 1880'li senelere kadar varlığını sürdürmüştür. Bu tesiri

değiştiren en önemli olaylardan biri olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla birlikte artık Osmanlı Devleti'nin tek başına ayakta kalamayacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Büyük Avrupalı devletleri dış siyasetindeki ilkelerin ve yönlendirici tesir noktalarının Osmanlı Devleti'nin aleyhine ve onun varlığını sonlandıracak bir şekle dönüşmüş olması bu savaşın Avrupalı devletler ve Osmanlı Devleti tarafından en mühim sonuçlarından birisidir. O zamana değin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün taraftarı olan yeni olan İngiliz ve Fransızlar'ın uygulamış oldukları bu tutumlardan vazgeçmeleri ve bilhassa İngiltere'nin bilinen politikalarını değiştirerek Osmanlı Devleti içinde kendi menfaatleri doğrultusunda mühim olan, stratejik önem taşıyan bölgelerini ele geçirme stratejisini benimsemesi savaşın en mühim sonucudur (Yıldırım, 2001: 322).

Özetle merkantilizm açısından değerlendirildiğinde Osmanlı ticari ve iktisadi yapılardaki eğilimlerin ve değişimlerin ana sebebinin kendisini merkantilist bir bakış açısı ya da yeni bir perspektiften yola çıkarak yenilemek değil, Avrupa'da gerçekleşen merkantilist süreçler gibi olmayan belirli aşamalardan geçmeyen bir değişiklikte aslında sadece Avrupa merkantilist politikaları karşısında çaresizce bir boyun eğiş olduğu ifade edilebilir. Nihayetinde Batı kapitalini kontrol eden mekanizmalar merkantilizmin, Osmanlıların ekonomik anlayışıyla kesinlikle uyum sağlamadığını fark ederek bundan yararlanmış, kendi kapitalist çıkarlarına mutlak kâr ve faydalar sağlamışlardır (Özdemir, 2004: 18).

Fransa'nın XIX. asrın başından itibaren, Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği bu siyasette bazı farklılaşmalar meydana gelmiştir. Fransa, Osmanlı Devleti'ne saldırılara karşı Osmanlı Devleti'ne kendi çıkarları gerçekleştiği oranda yardım etmenin yanı sıra Osmanlı Devleti'nden ayrılarak özerk devlet kurmak isteyenleri desteklemek, Osmanlı Devleti'ni bölüşmek isteyenlerle birlikte hareket etmek gibi net olmayan bir siyaset takip etmeye başlamıştır (Çınar, 2008: 19).

3.5. Fransa-Suriye İlişkileri

3.5.1. Fransız Yaklaşımı ve Sykes-Picot Antlaşması

Tarih ve din bağları sebebiyle Doğu Akdeniz kıyılarında yaşayan Hristiyan topluluklara alaka gösteren ve bu bölgeleri, kendilerini “Şark’ın büyük Hristiyan gücü” olarak görmelerinden ötürü kendi etki alanı olarak gören Fransızlar, bu emelini gerçekleştirmek maksadıyla farklı görünmeye çalışsalar bile müttefiklerinden farklı davranmamışlardır. Fakat Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması politikasını, bu politikanın benimsenmesinden önce genel bir yaklaşım olarak benimsemiş olan Fransızların, bu bütünlükte dahi Fransız tesirinin hissettirilmesine dayalı bir siyasi rota benimsediği söylenebilir. Fransa’nın Osmanlı Devleti’ndeki iktisadi çıkarları ve yatırımlarının, bu politikanın ortaya çıkmasında temel unsur olarak ifade edilebilir olsa da Birinci Dünya Savaşı’yla birlikte bölgede kartların yeniden dağıtılmış ve dengelerin değişmiş olması ve yanı sıra beliren yeni şartlar dâhilinde Fransa, Doğu politikasını tekrar irdelemek zaruriyetini hissetmiştir. Esasında Osmanlı topraklarında radikal bir değişiklik istemeyen Fransızlar, Rusya’nın mevzu bahis bölge içindeki isteklerinin kabul görmesi ve devamında Osmanlı Devleti ile savaşın büyük oranda gerçekleştiği Çanakkale Muharebeleri ve gerçekleşen büyük oranda zaiyatlara değin bu isteklerini sürdürmüşlerdir (İ.Şahin, C.Şahin ve Şükür, 2015: 246-247).

Büyükelçisi aracılığıyla ivedi bir iletişim ağı bulunan Fransa Dışişleri Bakanı Delcasse, Rusya’nın savaş esnasında birdenbire ortaya çıkan, Boğazlar ve İstanbul hususundaki istek ve arzularından ve yanı sıra İngilizlerin bu husustaki kabulü ve desteğinden hazır oluşundan, kabineyi aynı hızla ve doyumlukla haberdar edememiştir. Nihayetinde hükümet talepleri gördüğünde “*quid pro quao*” yi zaruri olarak kabullenmekten başka tercih hakkı kalmamıştır. Yanı sıra oluşan “*quid pro quo*” durumundan evvel, Kilikya ve Suriye bölgesinin Fransa egemenliğine girmesi doğrultusundaki siyaseti kanıksamaya başlamış olan Fransız Asya Komitesi, bunun yanında Fransız Sömürge Partisi’nin hedeflerini açık etmesiyle birlikte, Batı Afrika’da Alman ve İngiliz bölgelerini ele geçirmek, Osmanlı Devleti’ndeki sömürgeci menfaatlerine menfi tesirde bulunan oluşumları defetmek gibi gayeleri

olduğunu da hissettirmiştir. Suriye ve İskenderun bölgesi bu menfaatlerin merkezini ağırlıklı olarak oluşturmakla birlikte, kolonyalist zihniyete sahip Fransa'ya göre, Suriye bölgesi içerisinde bulunan Filistin de mevzu bahis merkezin içine dâhil edilmiştir. Filistin, Doğu Akdeniz sahili ve iç kesimlerini de içerisine alan Suriye bölgesiyle İskenderun ve etrafını egemenliği altına alarak topraklarına katmak Sykes-Picot görüşmeleri öncesinde Fransa'nın genel amacıdır. Hatta İngilizler, Fransa Donanma Bakanı Victor Augagneur'e mevkidaşı Winston Churchill aracılığıyla, 1915 yılında yapılan bir toplantıda Çanakkale Seferi'ne dâhil olma şartı olarak, Fransa'nın İskenderun bölgesine yerleşme planlarından vazgeçmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Fakat Fransız Asya Komitesi 1915 Temmuz'unda Filistin dâhil, Suriye ve Kilikya'nın egemenlik altına alınmasını teklif etmiştir. Mekke Şerifi Hüseyin ile İngiliz Kahire yönetiminin başındaki McMohan'ın gerçekleştirmiş olduğu görüşmelerden, Fransızların habersiz olduklarını fark eden İngiliz Dışişleri Bakanı Grey, daha önce İngiliz egemenliğindeki Arap devleti vasıtasıyla Fransız menfaatlerinin ortadan kaldırılabileceği fikrini ortaya atmıştır. Fakat bu fikrin benimsenmemesi ihtimalinin doğmasıyla birlikte Fransızlarla, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması dâhilinde resmi görüşmeler yapmak zorunda kalmıştır. Grey'den görüşme teklifi geldiği andan itibaren, Cambon'un bu görüşmelerde Fransa'yı temsil etmesi için düşündüğü tek isim Georges François Picot olmuştur (İ.Şahin, C.Şahin ve Şükür 2015: 247-248 ve 252). Ailesi önemli görevlerde bulunan, babası Fransız Afrika Komitesi'nin kuruculuğunu, abisi ise Fransız Asya Komitesi'nin saymanlığını yapmış olan Picot, savaş öncesi Beyrut konsolosuyken akabindeki yıllarda Paris'in Londra Büyükelçiliği'nde başkâtip olarak görev yapmıştır (Schneer, 2011: 100).

Bütün ailenin devlet kariyerine bakıldığında Picot'un ileriye dönük fikirleri öngürülemez değildir. Fransız Asya Komitesi, Suriye'nin Fransa'ya ait olduğunu iddia etmenin yanı sıra Filistin'i de bu sınıra dâhil etme konusunda çalışmalar yapmakta ve hatta bu konuda direktmekteydi. Senato'da Fransız Suriye'si lideri Pierre Etienne Flandin'in, 1915 yılında yayımladığı Suriye ve Filistin konularını kapsamlı bir şekilde içeren raporda ifade edilmiş olan haklar, Picot'un görüşmeler süresince savunacağı ve devletin çıkarları doğrultusunda kendisine savundurulacak haklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransa için Suriye'nin iktisadi, tarihi, stratejik konulardaki ehemmiyeti ifade edilmiş ve yanı sıra Filistin'in bütün bu konulardan

ayrı değerlendirilemeyeceği, Suriye ile birlikte Filistin'in de Fransız toprağı olarak kabul edilmesi gerekliliğı mevzu bahis raporla birlikte talep edilmiştir. Bunun yanında Suriye sahilinde doğrudan egemenlik kurularak bölgenin Musul'a kadar genişletilmesi yine bu raporun amaçlarından biriydi. Osmanlı'nın yıkılmasıyla birlikte Fransa'nın kaybedeceği imtiyazlar ve hakların, Büyük Suriye "La Syria Integrale" ile telafi edilebileceği yine Picot tarafından bu raporla ifade edilmiştir. Kendine yeten büyük bir Suriye sömürge devleti oluşturarak yer altı ve yer üstü kaynaklarını kullanabilmek maksadıyla Büyük Fransa Suriye'si, güneyde Filistin'den kuzeyde Toros Dağları'na ve doğuda Musul'a değin uzanan bir harita üzerine yerleştirilmiştir (İ.Şahin, C.Şahin ve Şükür, 2015: 252). Picot'un Londra'ya varmasıyla birlikte 23 Kasım tarihinde birincisi Whitehall bölgesinde gerçekleştirilen görüşmelerde, İngiltere'yi Dışişleri, Hindistan ve Savaş Bakanlığı'ndan görüşmelere dâhil olan üyeler temsil etmiştir (Schneer, 2011: 101). Filistin ve Suriye'yi, Fransa için isteyen Picot, Arapları Musul, Bağdat ve Basra'nın mutlu edebileceğini iddia etmiştir. Picot akıllıca hareket ederek, Araplar için Fransız egemenliğindeki Musul'u feda etmiş, İngilizleri de Bağdat ve Basra konusunda benzer bir fedakârlık yapmak zorunda bırakmıştır. Picot'un bu kurnazlığına İngiliz heyetinin başkanı olan Dışişleri Bakanlığı daimi müsteşarı Arthur Nicolson, Fransa'nın dolaylı idare ve imtiyazlı egemenlik gücünün doğuracağı iktisadi haklarla mutlu olabileceklerini ifade ederek karşılık vermiştir (İ.Şahin, C.Şahin ve Şükür, 2015: 252). Bu toplantıda, Hüseyin ile yapılan görüşmeler ve öngörülen Arap ayaklanması hakkında İngiliz yetkililer yine Picot'a bilgi vermişlerdir (Schneer, 2011: 101). Fransa'nın menfaatlerini zora sokacak olan Hüseyin idaresindeki Arap Devleti'ne Fransız yardımlarını sağlamanın Nicolson'un istediği şey olduğu Picot tarafından fark edilmiş fakat İngiliz heyeti, Fransızların Suriye'de oluşturulması planlanan Arap devletine destek vermelerini sağlayabilmek için 13 Kasım tarihi itibarıyla çalışmalara çoktan başlamıştır (İ.Şahin, C.Şahin ve Şükür, 2015: 253).

3.6. Fransa-Türkiye İlişkileri

10 Mart 1921 tarihinde İngilizlerle esir değişimi, 11 Mart 1921 tarihinde de Urfa ve Antep'in Türkiye'ye iadesi karşılığında, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas bölgelerinde bazı iktisadi imtiyazların verilmesi mukabilinde Fransa'yla Güney cephesindeki

çatışmalar sonlandırılarak anlaşmaya varılmıştır. Fransızları da Ankara ile problemlerini barışçı yoldan çözmeye iten sebepler, bir yandan Güney cephesindeki milislerin yıpratma taarruzları bir yandan da Suriye'deki milli hareketin hız kazanması olmuştur. Fransız hükümeti, Senato Dışişleri Komisyon Başkanı Henry Franklin-Bouillon bu sebeplerden ötürü, Ankara Hükümeti ile gayri resmi bir iletişime geçmek maksadıyla, 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gönderilerek, Ankara'da iki hafta kalıp ve Mustafa Kemal'le görüşmüştür. Kendisine “Misak-ı Milli”yi anlatan Mustafa Kemal, Bouillon'un kapitülasyonların Fransa lehine sürdürülmesi konusunda ısrarcılığıyla karşılaşmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında çok şiddetli ve kanlı çarpışmalardan sonra kazanılarak Türk milli hareketinin tekrardan net bir kararlılık ve azimle ortaya konulması sonrası 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması'yla birlikte Fransa ile mevcut savaş durumu sonlandırılarak Türkiye-Suriye sınırı çizilmiştir (Öğüt, 2010: 8-9).

Bu anlaşmayla birlikte Ankara Hükümeti, savaşın galipleri tarafında bulunan Avrupalı büyük bir devlet eliyle ilk kez tanınmış olmakla birlikte yine bu anlaşmayla Fransa'yı Güney Anadolu'dan çekilmek zorunda bırakmış, İskenderun ve Hatay, Suriye sınırları içinde kalmasına rağmen, bu bölgede özerk bir idari yapılanmaya gidilmiş ancak resmi dil Türkçe olması ifadesinin eklenmesiyle geleceğe dair adımlarından ilkinin de burada atmıştır (Armaoğlu, 1986: 318-320). Bu anlaşma dâhilinde; birinci maddesinde, iki ülkenin savaş durumunun son bulduğu ve bu durumun hızla askeri ve sivil yetkililer ile vatandaşlara iletileceği ifade edilmiştir. Diğer maddelerde; tutuklu ve hükümlülerin ivedilikle serbest bırakılması, anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren en geç iki ay içinde Türk askeri birliklerinin 8'inci maddede belirtilen hudutlarda bulunan Fransız kuvvetlerinin kuzeyine çekilecekleri, boşaltılan yerlerde ateşkes ilan edileceği, Ankara Hükümetinin Misak-ı Milli'de ifade edilen alanlarda bulunan azınlıkların haklarına saygı göstereceği, özel bir idari yönetimin İskenderun bölgesi için kurularak burada Türk ırkından olanların kendi kültürlerini geliştirebilmeleri için mümkün olan bütün kolaylıkların gösterileceği ifade edilirken, resmi dil olarak bölgede Türkçe kullanılacağı, Suriye sınırının Bağdat demiryoluna göre tanımı ve askıda kalan sınır meseleleri ile alakalı olarak iki ülkenin de birer komisyon kurarak, komisyonun imza tarihinden itibaren bir ay

içinde çalışmalara başlaması, kurucusu padişah Osman Bey'in büyük babası Süleyman Şah'a ait bulunan ve "Türk Mezarı" diye bilinen Caber Kalesi'nin Türkiye'de kalacağı ve Türkiye'nin burada muhafız bulundurarak, bayrağını çekebileceği üzerinde anlaşma sağlanmıştır (Öğüt, 2010: 11).

Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümetince; Bağdat demiryolunun Pozantı-Nusaybin arasında kalan kısmında ve Adana ilinin bazı bölgelerinde demiryolu işletmeciliği yapan Fransız şirketinin, özellikle işletme ve seferlerle ilgili ayrıcalıklarının bozulmadan devam ettirileceği, Bağdat demiryolu'nun Suriye kısmına dâhil olan Meydan-ı Ekbez-Çobanbey istasyonları arasında ve Türkiye tarafında kalan Çobanbey-Nusaybin hattında da, Türkiye ve Suriye'nin askeri taşımacılıklarda bulunmalarında herhangi bir sakınca bulunmadığı ve prensip olarak, bu hat ile bu hattın dağılım yerlerinde askeri taşımacılığa dair hususi bir gümrük tarifesi uygulanmayacağı karara bağlanmıştır. Karma bir komisyon bu antlaşmanın onaylanmasın itibarıyla oluşturularak Türkiye ve Suriye arasında bir gümrük anlaşması yapılacaktır. Halep şehri ve kuzeyinde kalan bölge ile Kırık Suyu iki devlet tarafından eşit şekilde paylaşılacaktır. Masrafını kendisi karşılamak vesilesiyle Halep şehri, Fırat nehrinin Türkiye kesiminden ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla su temin edebilecektir. Hududun her iki tarafında oturan ve geçimini hayvancılıktan sağlayan yerli veya yarı göçebe halkın; herhangi bir harç ve vergi karşılığı olmaksızın hayvanları ile birlikte, tarım aletlerini, tohumluklarını ve tarım ürünlerini karşılıklı olarak sınırın öbür tarafına geçirebilecekleri hususu sekizinci maddede tarif edilmiştir. Kişilerin ödemekle yükümlü oldukları vergilerler oturdukları bölge makamları tarafından tahsil edilecektir. Ankara Hükümeti, bu anlaşma vesilesiyle uluslararası sahnede kendine bir yer edindiği ve ilk kez Avrupalı bir devletle eşit şartlarda bir anlaşma imzalamış bulunduğu anlaşma maddelerinden de anlaşılmaktadır. Özellikle Ankara Anlaşması'nın diğer bir büyük değeri bu antlaşmanın imzalandığı devletin Birinci Dünya Savaşı'nın kazananlarından ve Sèvres Antlaşması'nın imzalandığı ülke olmasıdır. Sakarya Savaşı sonrası Fransa ve Türkiye arasında diplomatik ilişki kurmak maksadıyla 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması akabinde, Kasım 1921 tarihinde TBMM Hükümetinin Paris Temsilciliği'ne Ahmet Ferit Bey [Tek]'in atanmasıyla birlikte Paris'te Ankara Hükümetinin de bir temsilciliği açılmıştır. Fransızca "Mission Diplomatique Turque"

ismini taşıyan temsilcilikte Türkçe resmi yazışmalarda, “Paris Mümessilliği” adı kullanılmış bu vesileyle de dönem içerisinde Türkiye’de iki hükümet bulunmasında olduğu gibi, Paris’te de iki Türk temsilciliği bulunmuş oldu (Öğüt, 2010: 11-12).

3.7. Doğu Akdenizde Çıkar Çatışmaları

Akdeniz’deki siyasi ve iktisadi dengelerin değişmesinde, coğrafi keşifler sonrası yeni toprakların keşfedilmesi yeni ticaret yollarının kullanmaya başlanması büyük rol oynamaktadır. Amerika ve Ümit Burnu yolu ile Hindistan keşifler sonrası İspanya ve Portekiz’in odak noktasını oluşturmuş fakat Kuzey Avrupa ülkeleri de Akdeniz’de kendi varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır (Özdemir, 2004: 1). Doğu ülkelerinin baharatı ve ipeği XIII. asırda Avrupa piyasalarında talep gören mallardan öne çıkanlardır. Orta Doğu içerisinden geçen “baharat” ve “ipek” yolları güzergâhı vesilesiyle bu mallar Avrupa’ya nakledilmekteydi. Bu yolların kontrolü Anadolu’da Osmanlı Devleti’ninin kurulması ve iki asırdan az bir zamanda, 1453 senesinde İstanbul’un fethedilmesiyle birlikte Müslüman Türklerin eline geçmiştir. Baharat ve ipek gibi devamlı istek gören ürünlerin Avrupa piyasalarına girişini zorlaştıran bu gelişmeyle birlikte bu malların Avrupa pazarlarındaki fiyatları artarak malların kâr marjı yükselmiş, dolayısıyla bu da Avrupalı tüccarların mevzu bahis malları nakledebilmek için daha güvenli ve yeni güzergâhlar bulma teşebbüslerine girmelerine sebep olmuştur. Avrupalı tüccarları Afrika’yı dolaşmak zorunda bırakan asıl sebepler yukarıda bahsedilen olaylarla birlikte Akdeniz’in doğusunun ve Karadeniz’in kontrolünün tamamen Osmanlıların eline geçmiş olmasındandır. Bu vesileyle Akdeniz limanlarındaki üstünlük de yeni bulunan Atlantik’teki deniz yolları güzergâhına geçmiştir. Gemicilik sanayisinin ilerlemesine sebep olan bu değişim, deniz ulaşım tekniğinin de ilerlemesine yol açmıştır. Ticaret yapmak maksadıyla yeni yollar arayışı ve bu noktada sonuçlar alınarak yolların bulunması, ticaret kapasitesini artırdığı gibi ticaretten sağlanan kârlar sermaye oluşumu sürecini hızlandırmıştır. Bütün bu sebeplerle birlikte artan üretim, ticaret kapasitesini dolayısıyla piyasadaki para arzını artırmış, yanı sıra paranın dolaşımı da artırmıştır (Aydermir ve Güneş, 2006: 141).

Osmanlı Devleti 1453 tarihinde Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıktıktan sonra Doğu Akdeniz hâkimiyeti üzerindeki iddialarını kalıcı hale getirmiştir. Bu tarihlerde bölgedeki İtalyan kent devletlerinin egemenliğide Orta Çağ'daki güç dengesinden epey farklıydı. Bölgenin siyasi ve ticari doğrultuda önemli gücü Ceneviz üstünlüğünü Venedik'e vermiş olup İstanbul'un fethiyle beraber Fatih'le bir anlaşma yaptıysa da bölgede aktif tesiri yoktu. 1454 senesinde Foça'daki şap madenlerini kaybettiler. 1455 yılında Enes, İmroz, Semadirek ve Limni'yi kaybettiler. Devam eden senelerde Mısır'daki ticaret üsleri de Türklerin kontrolüne girmiştir. Cenova'nın bölgedeki zayıflamasının aksine Osmanlı ile başarılı ticaret anlaşmaları yapan Venedik tesirini devam ettirmiştir. Bu yıllarda özellikle Avrupa aristokrasisinin lüks mallara yönelik istekleri artarken bu isteklerin giderilmesinde aracı konumunda bulunan Venedik'in ticaretini altın, para karşılığında yapması Avrupa'yı özellikle altın sıkıntısına doğru itmiş ve daha fazla altın elde etme gayretlerine yönlendirmiştir. Doğu'dan kovulan Cenevizliler ise güç ve tesirlerini öncelikle ekonomik konulardaki yeteneklerini kullandıklarını İspanya ve Portekiz'e yaydılar ve Venedik'in tekelini kırmak için batıya yönelen keşif seferlerinde öncü olmuşlardır (Luraghi, 2016: 27-30).

XVI. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'de kendisine rakip görebileceği tek güç İspanya idi. İki rakip arasındaki mücadele denizlerde donanmalarının direkt olarak karşılaştığı birkaç savaştan çok birbirlerinin egemenlik sahalarına ve ticaretlerine yönelttikleri korsan saldırıları biçiminde kendini gösterdi. Bu asırda Rodos'taki Hristiyan korsanları yoğun bir etki alanına sahip olmasına rağmen Cezayir'de kendisine alan bulan Türk korsanları Osmanlı hâkimiyetine girince bu iki rakip devlet egemenlik alanlarındaki bu güçleri tesirsiz kılmak için farklı bir mücadeleye başladılar. Bu mücadelede Rodos'un Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedilmesine karşılık İspanya'nın Kuzey Afrika'daki mağlubiyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nu Akdeniz'de egemen bir konuma getirmiştir (Özdemir, 2004: 5).

Osmanlı Devleti'nin Hint sularındaki Portekiz'le olan mücadelesinde tesirsiz kalırken Akdeniz'de İspanya'ya karşı başarılı olmasının en önemli sebebi Kuzey Afrika korsanlarının kendisiyle İttifak kurmasıydı. Karada Macaristan topraklarına,

denizde Kuzey Afrika'ya kadar genişleyen Osmanlı varlığı karşısında İspanya, Ceneviz donanmasının Andrea Doria komutasında kendisiyle iş birliği yapmasıyla dengeyi sağlamıştır. Fakat bu ittifak uzun vadede müttefiki Ceneviz'in İspanya saflarına katılması sonucunda çevresi Hapsburg hâkimiyeti ile sarılan Fransa'nın Osmanlı ile ittifakıyla İspanya'ya zarar getirmiştir. Andrea Doria komutasındaki bir müttefik donanma 1533 senesinde Osmanlı donanmasını iki kere yenince Kanuni Sultan Süleyman sadrazam İbrahim Paşa'nın önerisiyle ünlü korsan Barbaros Hayrettin'i Kaptan-ı Derya olarak göreve davet etmiştir. 1538'de Preveze Deniz Savaşı'nın ardından Andera Doria komutasındaki Haçlı donanmasının Venedik'e verilmesi gereken toprakları İspanya'ya bağlaması üzerine Venedik ittifakı terk ederek Osmanlı Devleti'yle anlaşma sağlamıştır. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti Cezayir'e dek Akdeniz'in Doğu tarafına egemen olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz üzerindeki hâkimiyeti İnebahtı Savaşı (1571) sonrasında Kaptan-ı Derya olan Kılıç Ali Paşa'nın ölüm tarihi olan 1580'e kadar sürmüştür. Fakat uzun vadede değerlendirildiğinde ne Osmanlı donanmasının üstün çıktığı Preveze ne de Avrupa'nın zaferle ayrıldığı İnebahtı Savaşı Akdeniz'de taraflardan birinin diğerine karşı tam bir üstünlük oluşturmaya imkân tanımamıştır (Özdemir, 2004: 6-7)

Akdeniz'in önemli ticari gücü Venedik ise XVI. asır boyunca değişen ticaret yolları karşısında yerini korumaya çalışmıştır. Venedik Mısır ve Suriyedeki baharat ticaretine egemendi. Aralarında savaş olmadığı müddetçe Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisine verdiği özerk haklardan faydalanıyordu. Venedik tüccarları Osmanlı topraklarına kumaş, züccaciye ve kâğıt gibi işlenmiş sanayi mamülleri getirmiş ve buradan baharat, ipek yün ve deri gibi ürünler satın almıştır (Bağış, 1998: 3). XVI. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde güçler dengesi Akdeniz ve Orta Avrupa'dan İber Yarımadası'na doğru ilerlemiş Osmanlı İmparatorluğu'nun Uzak Doğu ticaret yolları üstündeki egemenliğiyle İtalyan limanları dağıtımçı olarak ehemmiyetlerini yitirmiş ve okyanus ticaretinde yeni yollar bulan İspanya ve Portekiz avantajlı bir noktaya ulaşmıştır (Lee, 2002: 120-144).

Ticari değil de askeri bir yapısı olan İspanyol donanması XVI. asır sonunda gerilerken İngiltere gücünü arttırarak bu asrın sonlarında Akdeniz sularında ticarete

girişmiştir. Bu zamana kadar İngiltere doğu mallarını Flenders Galleys adı verilen ve Ceneviz ile Venediklilerin her sene topluca buraya gelen gemilerinden karşılıyordu. Fakat garp ocakları korsanlarının faaliyetleri bu devletlerin Osmanlı ile yaptıkları savaşlar Ümit Burnu yolunun keşfedilmesi ve bölgede Fransa'nın faaliyetleri gibi nedenlerden ötürü bu devletlerin denizcilikte gerileme yaşamaları sonucu gemiler İngiltere'ye gitmemeye başlamıştır. Bunun sonucunda coğrafi olarak bölgeye uzaklığın bu asırda denizciliğinde ilerlemesiyle önemsiz hale gelmesi, ülkede üretimin ilerlemesi, İngiliz tüccarlarının kişisel girişimlerinin artması gibi itici sebeplerinde etkisiyle Akdeniz ticaretine etkin olarak katılarak bu ticareten hisse kapmak istemeleri sonucu İngiliz tüccarları Akdeniz ekonomisine girmeye başlamıştır (Kurat, 1964:1-4).

İngiltere'nin Akdeniz ticaretine girerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendi bayrağı altında ticaret iznini alması o dönemden sonra Akdeniz'de bilakis Fransız-İngiliz rekabetini güçlendirmiştir. Bundan sonra Fransa ve İngiltere Osmanlı'dan temin edecekleri imtiyazlarla özerk bir mevkiye sahip olmaya gayret göstermiştir. Fransa 1536 tarihinden itibaren Venedik dışında diğer harbi taifenin kendi bayrağı altında ticaret yapmasından faydalanarak hem maddi kazanç hemde güç ve itibar kazanmıştır. Bu nedenle hem bu güç ve itibarın sarsılmasını istemeyen Fransızlar hemde Venedikliler İngiltere'ye ticari özerklik verilmemesi için çok gayret gösterdilerse de 1580 yılında İngiltere'nin Fransa ile aynı esasları taşıyan bir ahidname imzalamalarını engelleyemediler. İngiltere 1593 tarihinde edindiği bayrak hakkını da kazanarak harbilerin İngiliz bayrağı ile yolculuk yapmalarını kabul ettirmiştir (Kurat, 1964: 27-31).

Doğu Akdeniz'deki en önemli güç uzun bir zaman Osmanlı Devleti olmuş, sınırları çevresine doğru genişlemiş, yükselme dönemini yaşamış ve sonra da yavaş yavaş gerilemeye başlamıştı. Osmanlı Devleti için bu aşamalar ivedi bir şekilde değil de tabii olarak yavaş yavaş vuku bulmuş, kimi zaman kendi içinde yükselen grafiksel dağılımlar göstermiştir. Osmanlı Devleti için ibrenin artık negatif yönde ilerlemeye başladığı XIX. asra gelindiğinde son ayakta kalma mücadelelerinin sergilendiği bir devlet çizgisi izlemeye çalışmıştır. Osmanlı'nın bütün gayesi, varlığını devam ettirebilmek adına olmuştur (Akalin ve Çelik, 2012: 23).

Beş Atlantik deniz gücü olan Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere, Fransa ve bunların yanında az da olsa Venedikliler ve Cenovalılar XIX. asırdan önce okyanus ticaretinde söz sahibi olup okyanuslardan büyük gelir sağlamışlardır. Osmanlı Devleti ise bunun dışında kalmıştır. XVI. asrın sonlarında Osmanlı Devleti Akdeniz'deki en güçlü aktör olarak kendini göstermiştir (Soucek, 2008: 145-146 ve 171). Fakat bu dönemlerde Atlantik ticaretine eğilim arttığından Akdeniz zamanla geri planda kalmıştır (Akalın ve Çelik, 2012: 23). Tüm eğilimlere ve değişen koşullara rağmen Akdeniz esasında kıymetini çok da fazla kaybetmemiş kendi iç deniz trafiğini ile kendi çarkını döndürebilmeyi başarmıştır (Braudel, 1993: 130).

Coğrafi Keşifler sonucu Portekizliler ve İspanyollar deniz gücünü elinde bulundurmaktaydı. Ancak 19 Nisan 1587 tarihinde gerçekleşen Cadiz Savaşı ile İspanyollar İngilizlere yenilmiş ve böylelikle deniz gücü İngilizlere geçmiştir. Akabinde İngiliz gemileri etki alanlarını artık Akdeniz'de göstermeye başlamışlardır. Akdeniz'i kendisi için tabii bir deniz, bir hak olarak görmekte olan Fransa; bilhassa XIX. asra girerken sömürge yarışında İngiltere'nin gerisinde kaldığından, Akdeniz üstünlüğü İngiltere'ye kaptırmamaya gayret göstermektedir. Okyanuslarda ve sömürgelerinde, İngilizlerin etkin bir gücünün bulunması ve Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) ile de Fransa'nın üstünlüğünü yitirmesinden ötürü Fransızlar kayıplarını Akdeniz'de dengelemek arzusunda olmuşlardır. Akdeniz'e olan alakası çok eskilere dayanan Fransa, bu alakasının izlerini yalnız politikalarına değil aynı zamanda edebiyatına da yansıtmıştır. Bütün açılardan bakıldığında dönemin şartlarında Doğu Akdeniz Fransa için mutlak vazgeçilemez bir sahadır (Akalın ve Çelik, 2012: 23).

İspanya ile mücadelesini bitiren Hollanda 1612 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendi bayrakları altında ticaret yapma hakkını içeren bir ahidname almıştır (Kurat, 1964: 111). XVI. asrın sonlarından itibaren artık Akdeniz üzerindeki egemenlik savaşı tek bir devletin askeri ve siyasi üstünlük sağladığı bir mevzu olmaktan çıkmıştır. Bundan sonra Akdeniz için mevzu bahis olan ticari üstünlüğü elde etme yarışı olmuştur. Bu yarışta Avrupa devletleri için özellikle Garp Ocakları korsanlarının varlığı ve bayrak taşıma hakkının edindiği yararlar sebebiyle Osmanlı Devleti'yle anlaşma yapmış olmak ehemmiyet kazanmıştır. Garp Ocakları korsanları Akdeniz üzerindeki egemenlik mücadelesinde uzun süre Osmanlı'nın en büyük kozu

olmuştur. Bunlar Cebeli Tarık Boğazı'ndan itibaren Akdeniz'e girişi kontrol altına alarak Osmanlı ile anlaşmıştır. Yani izni olmayan devletlerin gemilerine saldırmıştır (Özdemir, 2004: 11)

1667-1683 yılları arasında Fransız ticaret ve sanayisini denetimi altında tutan Colbert, merkantilist politikasını gerçekleştirebilmek için Fransız deniz ticaretini teşvik ederken İngiliz ve Hollanda rekabetini engelleyerek ithal mal girişini azaltmak maksadıyla gümrüklerde yüksek vergi oranları uygulamıştır. Fransız ticaretinin gelişebilmesi için 1664 te Batı Hindistan Şirketi ve yine aynı sene Doğu Hindistan Şirketini, 1669 senesinde Kuzey şirketini, 1670'te ise Levant Şirketini kurmuştur. Bunların yanında sanayide de mal üretiminde çeşitlilik oluşturarak devletin sanayideki kontrolünün artmasını sağlayacak kraliyet üreticilerinin artması için çalışmıştır (Lee, 2002: 172).

Kuzeyli devletlerin Akdeniz'e girişleri başlangıçta buradaki yönetimler tarafından hoş karşılanmıştır. Garp Ocakları bu yeni misafirlere limanlarında yer açmıştır. Venedik dahi İspanyollara karşı bir denge oluşturulabileceği fikriyle bu yeni misafirleriyle arasını iyi tutumuştur. Fakat İstanbul'a Venedik'ten daha ucuz kumaş getirerek karşılık olarak Osmanlı malları temin eden İngilizler buradaki pazarını ellerinden alarak Venedik'in planlarını gerçekleştirmesine izin vermemişlerdir. Venedik senatosunun yasaklama kararlarına rağmen Venedik liman ve adalarına gelerek kuru üzüm ve şaraba karşılık kumaş ve kalay satan İngilizler bu asrın ilk yıllarında Akdeniz yollarında ticari egemenliklerini oluşturmayı başarmışlardır. Bu vesile ile Venedik'in Levant ticaretindeki mevkisini kaybetmesi Coğrafi Keşifler'den çok, XVI. asrın sonlarında İngiliz ve Hollandalı tüccarların Akdeniz'de egemenlik kurmaları vesilesiyle gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti ise bilhassa İnebahtı mağlubiyetinin ardından Akdeniz'deki İspanya-Venedik-Papalık birliği karşısında Protestan devletler ile iş birliği yapmayı uygun görmüştür. Osmanlı Devleti'nin kuzeyli tüccarlardan önemli beklentileri kalay, çelik ve kurşun gibi savaş mühimmatı üretiminde gerekli olan malları getirmeleri olmuştur. Akdeniz'de İspanyol kuvvetine karşı denge oluşturacağı fikriyle kuzey korsanlarının, Kuzey Afrika, Mora ve Arnavutluk limanlarından yararlanmalarına müsaade edilmiştir. Fakat Kuzeylilerin Akdeniz'e girişleri Osmanlı İmparatorluğu açısından da beklentilerin tam manasıyla

karşılanmaması ile sonuçlanmıştır. Bu korsanlar her ne kadar Kuzey Afrika limanlarında mevki ederek bölgede bilhassa Venedik ticaretine epey zararlar verdilerse de, bunun yanı sıra Katolik deniz kuvvetleri ile ittifak kurarak Osmanlı ticaretinide hedef almışlardır. Kuzeyli ticaret şirketlerinin Doğu Akdeniz ve Hint ticaretine girişleri öncelikle Osmanlı İmparatorluğu bütçesine bir artış sağladıysa da uzun vadede bu ticarete zarar olarak geri dönmüştür (Özdemir, 2004: 13-14).

XVIII. asra gelindiğinde Akdeniz’de artık bu suların ev sahibi diyebileceğimiz sahildar devletlerin tesirinin azaldığı, bunların yerine kuzey ülkelerinin devletlerinin bilhassa ticaret üstünde söz söyleme hakları oldukları görülmektedir. Akdeniz egemenliğine yönelik bölgenin iki yerli devleti arasındaki büyük mücadelelerin en son örneği XVII. asrın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik arasında cereyan eden Girit Savaşı olmuştur (1645-1699). Akdeniz’deki adaları ele geçirmek isteyen Osmanlı İmparatorluğu bu amaçla Girit yönetimininde müdahil olduğu bir korsanlık olayının ardından 1645 senesinde adaya sefer düzenlemiştir. Bu savaş Osmanlı İmparatorluğu açısından üstünlük kanıtı veya siyasi itibar kazanmaktan çok Doğu Akdeniz pazarları üzerinde egemenlik kurarak bölgedeki ticaret akışından dolayı hızlı bir kazanç umudunun, Venedik açısından ise bu kazançları kaybetmeme isteğinin savaşı olmuştur. İngiltere, Hollanda ve Fransa’nın XVIII. asırda ticari faaliyetlerini daha çok Atlantik’ten sonraki bölgelerde göstermeleri sebebiyle Akdeniz’de bir boşluk oluşmuştur. Bu boşluktan yararlanan iki ülke henüz Atlantik ticaretini kontrol gücüne sahip olmamalarının da (gemicilik ve ticari teknik açısından) bir sonucu olarak Akdeniz’e giren Avusturya ve Rusya olmuştur. Bu asra kadar Avrupa küçük sanayiine ekonomik sömürge ve pazar konumunda olan Avusturya, Avrupa ile bütünleşmesini ve tarımsal reformunu XVIII. asırda tamamlayarak merkantilist bir siyaset izleyebilecek bir aşamaya gelmiştir (Özdemir, 2004: 14 ve 21)

Fransız ordusu İtalya hükümetlerini yendikten sonra, Avusturya üzerine saldırıya geçmiştir. 1796 senesinde Lombardiya eyaletini zapt etmiş ve cumhuriyet haline getirmiştir. Daha sonra Papa hükümetinin iki eyaletini ayırarak bunlar üzerinde de hâkimiyet sağlamıştır. Bu şekilde Fransa, İtalya üzerinde nüfuz hakkı elde etmiştir. Ayrıca Napolyon, Kuzey İtalya halkına Avusturya’ya karşı isyan etmeleri konusunda

çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı bazı dukalıklar arasında kabul görmüştür. Parma ve Modena dukalıkları Napolyon ile anlaşmaya varmışlardır. Napolyon böylelikle Avusturya'yı da yenilgiye uğratarak, bu devletle Campo Formio Anlaşması'nı imzalamıştır (Şimşek, 2012: 12).

Akdeniz ticareti okyanus ötesi koloniler kurmada başarı gösteremeyen Avusturya için büyük bir önem arz etmiştir. Bu sebeple Akdeniz'de Garp Ocakları korsanlarına karşı korunmak Avusturya için ehemmiyetli bir mevzu olmuştur. 1718 Pasarofça Anlaşması ile bu konuda güvence alan Avusturya akabinde Garp Ocakları ile yapmış olduğu anlaşmalar vesilesiyle 1725 senesinde Tunus ve Trablusgarp'ta, 1727 senesinde Cezayir'de konsolosluk kurma hakkını edinmiştir ve Tiryste'yi Akdeniz ticaretinde üs haline getirmiştir. Bölgede kurulan Doğu şirketi (1736-1739) Osmanlı-Avusturya Savaşı'nın tesiriyle başarı gösteremezken daha sonra İmparatoriçe Marie Threse 1754 senesinde kurduğu başka bir şirketle ticarete dinamizm kazandırmıştır. Avusturya'nın 1784 senesinde Osmanlı ile yaptığı ticaret anlaşması bölgedeki konumunu kuvvetlendirmiştir. XVIII. asırda Akdeniz ticaretinde sahneye çıkan bir diğer millet ise Rumlar olmuştur. Ticaretlerini yoğunlukla Rus bayrağı altında bunun yanında Fransa, Venedik, İngiltere ve Osmanlı bayrağı altında yapan Rum tüccarlar Doğu Akdeniz'deki ticaret potansiyellerini yükseltmiş ve Selanik'in önemli bir liman olarak gelişmesine sebep olmuştur (Özdemir, 2004: 21-23).

II. Viyana Kuşatması'nın sürdüğü senelerde Avrupa'da İngiltere, Avusturya ve Hollanda Fransa'ya karşı ittifak oluşturmuşlardır. Kıtanın kuzeyinde başlayan savaşlar Akdeniz'e doğru uzamıştır. 1694 senesinde İngiliz donanmasının Tulon'da Fransız donanmasını sıkıştırması Fransa'nın Akdeniz ticaretine büyük zarar vermiştir (Oral, 1943: 102). 1695'te ise Fransızlar hiçbir limandan ihracat yapamayacak konuma getirilmiştir. Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) esnasında İngilizlerin Fransız donanmasını yok etmesi bu asırda Osmanlı-Fransa ticareti hacmine tesir etmiştir (Yılmaz, 1992: 106). Osmanlı ticareti sadece kendisinin diğer devletlerle olan savaşlarından etkilenmemiştir. Aynı zamanda Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki savaşların Akdeniz'e sıçrayarak buradaki ticarete önemli ölçüde zarar vermesiyle de etkilenmiştir. 1740-1748 seneleri arasında süregelen Avrupa Veraset

Savaşları sırasında karşı taraflarda yer alan İngiliz ve Fransız korsanları birbirlerinin Akdeniz'deki ticaret gemilerine saldırmışlardır (Uzunçarşılı, 1988: 584-585).

Avrupa devletlerinin Akdeniz'deki başarıları irdelendiğinde, bu noktada başarıyı teşkil eden asıl unsurun Osmanlı Devleti'nin kendilerine sağlamış olduğu ahidnamelerden doğan kazanımların olduğu görülmektedir. Osmanlı yönetiminin Akdeniz'de egemenlik iddialarına başladığı andan itibaren verdiği ahidnamelere dikkat edildiğinde; bunların Venedik, Fransa gibi birkaç sınırlı Akdeniz ülkesini kapsadığı görülmektedir. Ancak yüzyıl sonu itibariyle Akdeniz'e İngiliz tüccarların da girmesi ve akabinde Hollanda tüccarlarının bölgeye gelişi ile ahidname yapılan ülke sayısında artış görülmüştür. XVIII. asırda Osmanlı İmparatorluğu hemen hemen bütün Avrupa devletleriyle anlaşma yapmıştır. Fakat ahidnamelerin sağladığı faydaların yanı sıra bu devletlerin kurmuş oldukları ticaret şirketleri çerçevesinde bölgede ifa ettikleri ticaretlerini düzenlemeleri ve tüccarlarını muhafaza etmeleri şüphesiz başarılarına tesir etmiştir. Diğer bir önemli faktör ise ülke donanımlarının Akdeniz sularındaki tüccarlarının faaliyetlerini muhafaza etmesi olmuştur. Akdeniz üzerinde egemenlik mücadelesi mevzu bahis olunca bu mücadeleye giren devletlerin “deniz gücü” belirleyici etken olmuştur (Özdemir, 2004: 25).

Fransa ile İngiltere arasındaki merkantilist çıkarların çatışması XVIII. asırda bilhassa Hint ve Amerika ticaretinde görülmekle beraber Akdeniz sularında gerçekleşen ticarete de göze çarpmaktadır. II. Viyana mağlubiyetinin akabinde Avrupa devletleri ile daha sıkı bir ittifak arzusunda olan Osmanlı Devleti'nin ahidnamelerde sunduğu imtiyazlar bölgedeki dengeleri için büyük önem arz etmiş, bu ayrıcalıklardan faydalanan devletler kazançlı çıkarken, diğerleri bölgedeki konumlarını giderek kaybeder hale gelmişlerdir. 1697 yılındaki Fransa ile Avusturya arasında imzalanan anlaşmaya karşı tavır alan Osmanlı Devleti, bu anlaşmanın vuku bulmasından sonra Mısır-İstanbul arası deniz nakliyeciliği çıkarlarını İngiliz tüccarlarına devretmiştir (Özdemir, 2004: 19). İngiliz ve Hollanda tüccarlarının bilhassa XVII. asırda Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ticaretinde öne çıkan liman kenti İzmir'de bu asrın son çeyreğine kadar dominant bir konumda bulunmalarının sebebi, şüphesiz Fransa'nın Levant şirketinin henüz birkaç yıldır faaliyet sahasında bulunması ve Fransızlar

yüzde beş gümrük vergisi öderken İngiliz ve Hollandalı'ların yüzde üç ödemelerinin tesiri sebebiyledir (Yılmaz, 1992: 90-91).

XVIII. asırda Fransa, İngilizlerin Hindistan'la olan ilişkileri sebebiyle Mısır ve İran körfezi ile ilgilenmeleri karşısında, bölgede etkinliğini sürdürerek, ticaretini güçlendirerek İngiliz hâkimiyetine engel olmaya çalışmıştır. Kendi devletinden İstanbul'da temsilcisi olmayan tüccarların Hollanda ve İngiltere bayrağı altında ticaret yapmalarına karşı çıkılması, Mora'da acenta ve konsolosluk kurulması, krallıktan gelen işlenmiş malların Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde satışının desteklenmesi gibi emirler, İstanbul'daki Fransız konsolosu Bonnac'ın 1716 senesinde ülkesinden aldığı emirlerden bazılarıdır. Fransa menşeli tüccarların doğu ticaretinden büyük kazançlar elde etmelerinin Osmanlı pazarlarından kaynaklandığı yine 1728 senesinde Konsolos Louis de Villeneuve tarafından ifade edilmiştir. Bu ifadeler doğrultusunda bakıldığında Osmanlı topraklarının Fransız malları için pazar olmasının yanında aynı zamanda ham madde kaynağı olduğu da görülmektedir (Mantran, 1995: 191).

Osmanlı ticaretinde en büyük paya sahip ülke XVIII. asrın ortalarına kadar İngiltere iken 1720-1760 seneleri arasında önemli bir tekstil atağı yapan Fransa'nın karşısında bu koltuğunu kaptırmıştır. Bahsi geçen tarihler dâhilinde bölgedeki İngiliz tekstil ticaret hacmi yarıya inerken, Fransa tekstil kapasitesini 4 kat artırmıştır. İngiltere ve Hollanda'nın yaptığı gibi bölgesel ticarettte Yunan, Yahudi ve Ermeni gibi aracılara bel bağlamayan Fransız tüccarlar, yükselişlerine bilhassa 1740 senesinde hız kazandırmışlardır (Özdemir, 2004: 20). 1740 senesinde Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı'nın sonlandırılmasındaki yoğun hizmetinden ötürü o zamana kadar ki en ayrıcalıklı ahidnameyi alan Fransa bu ahidname dâhilinde tüccarlarının masdariye vergisinden muaf tutulmasını ve için padişah değişikliklerinde ahidnamenin yenilenmesi şartını ortadan kaldırarak anlaşmayı sürekli hale getirme kazanımlarını elde etmiştir (Bağış, 1998: 12).

İngiltere ile Fransa'nın kendilerinin başta bulunacağı bir dünya imparatorluğu oluşturmak idealleri bu asrın ortasında rekabetlerinin artmasına sebep olurken iki taraftan denizlere hükmeden dünya imparatorluğuna da sahip olabilme rüyaları

görülmekteydi. Bilhassa hedefi Hindistan ve Amerika üzerinden bir Okyanus İmparatorluğu kurmak olan İngiltere Kabine Başkanı Pitt'in bu hedefleri İngiltere'nin dış siyasetinde etkin olmuştur (Özdemir, 2004: 20). Fransa'nın dikkatini Avusturya taht savaşlarına (1740-1748) ve Yedi Yıl savaşlarına (1756-1763) vermesinden faydalanan İngiltere mevzu bahis hedefleri doğrultusunda XVI. Louis'in yayılmacı amaçlarının hayata dökülmesi ülküsüyle en büyük rakibi Fransa'nın ticaretine ve siyasi girişimlerine zarar vermiştir. İngiltere'ye doğrudan saldırmak yerine Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda (1777-1783) kolonicileri destekleyen Kral XVI. Louis Fransa önemli güç kaybetmesine sebep olan, düşmanını bu şekilde zayıflatmaya çalışmıştır (Lee, 2002: 283). İngiltere, Fransa'nın bu planı doğrultusunda Amerikalılara malzeme ve asker asker yardım yapmasını savaş sebebi saymış ve 1778 de başlayarak 1783 yılındaki Versay Anlaşması'na kadar devam eden bir savaşı iki devlete karşı ilan etmiştir (Uzunçarşılı, 1988:465-466).

Fransa XVII. asrın ikinci yarısında İngilizlerin odak noktalarının Hindistan ve Amerika'ya kaymış olmasını fırsat bilerek doğu ticaretini domine etmeye başlamıştır. İngilizler ise bu dönemlerde Atlantik ticaretinde egemen olmuşlardır (Yılmaz, 1992: 215). Hindistan'da baskın olan İngiliz üstünlüğünü ortadan kaldırmak isteyen Fransa, bu amaçla Hint ticaretini Basra-Halep güzergâhında Akdeniz'e döndürmeye çabalasa da bu maksadında başarıya ulaşamamıştır. Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz yollarında ise Cezayir ve Tunus korsanları deniz ulaşımı ve ticareti açısından büyük engel teşkil etmekteydi. (Ortaylı, 1973: 103-104).

Esas önemi Asya, Afrika ve Avrupa arasındaki stratejik bir bölge olmasından kaynaklanmakta olan Doğu Akdeniz'in siyasi tarihi itibariyle birçok devlet ve topluma kucak açtığı görülmektedir. XIX. asra kadar ise Doğu Akdeniz'deki en önemli siyasi güç olan Osmanlı Devleti, bölgede hâkimiyetini sağladıktan sonra uzun bir zaman zarfında kendisiyle mücadele edecek bir devlet bulunmadığından bölgede sakinliği sağlamıştır. Fakat bu sakinlik Avrupalıların ve bilhassa Fransız ve İngilizlerin bölgeye alaka göstermeleriyle çekişmelere dönüşmüş akabinde de Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girmesi ve sürecin hızlanması vuku bulmuştur (Akalin ve Çelik, 2012: 21).

XIX. asır içinde Avrupa'nın en önemli aktörlerinden ikisi olan İngiltere ve Fransa, Hint Yolu ve sömürgecilik gibi kendileri için önem arz eden iki husus sebebiyle Asya ve Afrika'ya alaka göstermişlerdir. Burada anahtar konumunda Doğu Akdeniz'in bulunması bir müddet sonra iki büyük rakibin Kıbrıs, Mısır ve Doğu Akdeniz'in tüm sahillerinde mücadele etmelerine sebep olmuş ve dolayısıyla bu güç ve çıkar savaşları doğrudan Osmanlı Devleti'ni ve iç ve dış siyasetine tesir göstermiştir. İngiliz-Fransız rekabeti belli başlı sahalarda yoğunluğunu artırarak Osmanlı Devleti üzerinde tesir göstermeye başlamış, bilhassa da XIX. asırda deniz gücü kimde daha üstünse, o büyük devlet sayıldığından, denizlerde üstün olma kaygısı kendini göstermiştir. Devletin hâkimiyetini kurmakta zorlandığı ve gün geçtikçe değeri artmakta olan Orta Doğu ve Doğu Akdeniz sahilleri çevresindeki arazi bir rekabet sahasına dönüşmüş ve artık Osmanlı toprakları üzerinde nüfuz sahibi olabilmek diğer bir üstün olabildiğini, varlığını gösterebilmeyi doğrulayan gösterge haline gelmiştir. Hatta öyle ki bu rekabet sadece Osmanlı toprakları üzerinde kalmamış Avrupa'nın birçok kez gündemini meşgul etmiş ve tartışmalara yol açmıştır. XIX. asırda Osmanlı Devleti'nin en önemli problemi varlığını sürdürebilme çabası ve bunun sonucunda ortaya çıkan sorunlarla mücadelesi olurken, Fransa ve İngiltere'nin hatta Avrupa'nın diğer güçlerinin Doğu Akdeniz üzerindeki rekabeti ve bu sorunlardan menşei paylara sahip olabilme çabaları oldukça önemlidir. Hem askeri hem de mali açıdan oldukça zayıf olan Osmanlı Devleti bu asırda siyasi ve diplomasi kanalları gibi başka yollarla mücadele göstererek ömrünü uzatmaya çalışmıştır. (Akalın ve Çelik, 2012: 21). İngiltere'nin dönem içinde en mühim kazanımı olan 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması İngiltere'yi Doğu Akdeniz'de önemli bir kuvvete dönüştürmüştür (Gülcan, 2001: 8). 1841'de İngiltere adına Sir Robert Peel, Stratford Canning'i İstanbul'a göndermiş ve bu tarihten sonra Canning, bölgede İngiltere'nin davranışlarına tesir eden ve İngiltere'nin çıkarlarını muhafaza eden önemli bir aktör olmuştur (Graves, 1999: 8). Hint yolunun güvenliği ile Mısır'da demiryolu ve Süveyş Kanalı'nın açılma planları, Canning döneminde İngiltere'yi direkt ilgilendiren konulardan olmuştur (Ragatz, 1922: 13).

Ana hatlarıyla XIX. asırda Doğu Akdeniz'de İngiltere ve Fransa arasındaki rekabet konuları şu şekilde sıralanabilir: Cidde Olayları, Süveyş Kanalı, İtalya'nın Kurulması, Mısır ve Borçlar Konusu ve Arap Milliyetçiliği, Mısır Meselesi, Kırım

Savaşı, Osmanlı Devleti'nde Islahat girişimleri, Girit Meselesi, Lübnan Olayları, Yunanistan'ın Durumu, Balkan ayaklanmaları. Sıralanan konuların çoğunda çıkarlar gereği rekabet göze çarpsa da ortak noktalarda, İngiliz ve Fransız yakınlaşmaları da görülmektedir. Süveyş Kanalı'nın açılması ise bütün bu husular dâhilinde ilginç ve öne çıkan karmaşık bir rekabet örneği olarak tarih sahnesinde kendini göstermiştir (Akalin ve Çelik, 2012: 24).

Fransa'nın askeri gücüne karşı XIX. asır başlarında direnme imkânı olmayan İngiltere'nin bu dönemde stratejisi Napolyon'u Akdeniz'de tutmak olmuştur. Ancak Napolyon'un doğu ticaretinin ve doğuya intikal eden yolların üzerinde bulunması İngiltere için çözülmesi gereken bir problem durumu oluşturmaktaydı (Akalin ve Çelik, 2012: 24). Mısır'a çıkması İngiliz menfaatlerine zarar veren Napolyon'un İngiltere tarafından etkisiz hale getirilmesi imkânsızdı (Baugh, 1971: 113). Napolyon'un yarattığı tehlikeye ehemmiyetle yaklaşan ve tehlikeyi dikkatle irdeleyen İngilizler, Mısır Seferi'nin sadece kendilerini değil; aynı şekilde Rusya'yı da telaşlandırmasından ötürü Rusya'yla birlikte muhtemel tehlikelere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında hareket yer almışlardır (Armaoğlu, 1975: 36).

Fransa'nın sadece Osmanlı Devleti eliyle Mısır'dan çıkarılması oldukça zor görünse de Fransa'nın Mısır'ı ele geçirmesi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kendisine müttefikler bulmasını kolaylaştırmıştır. Fransa'nın bu tutumundan hiç de memnun olmayan İngiltere ve Rusya, Akdeniz'deki çıkarları nedeniyle Fransa'ya karşı ittifaka dâhil olmayı uygun görmüşlerdir. Rus ve İngiliz temsilcileriyle 28 Temmuz 1798'den itibaren ittifak müzakerelerine başlayan Osmanlılar, 5 Eylül 1798'de henüz antlaşma yapılmadan yardım maksadıyla gelen Rus donanmasının İstanbul Boğazı'ndan geçerek Büyükdere'de demirlemesine dahi müsaade etmişlerdir. Gerçekleştirilen müzakerelerin ardından 23 Aralık 1798'de Rusya, 5 Ocak 1799'da İngiltere ve 21 Ocak 1799'da İki Sicilya Krallığı ile ittifak antlaşmaları yapılmıştır (Çolak, 2008: 154).

İngiltere'yi Fransa'nın büyük rakibi dâhilinde değerlendiren Napolyon, onları Akdeniz'den çıkarmak, Süveyş bölgesi ile Kızıldeniz'deki İngiliz ticaret noktalarını ele geçirmek ve Uzak Doğu'daki İngiliz egemenliğini sonlandırmak istiyordu.

Hindistan'a giden yolların en kısıası olan Mısır'ın ele geçirilmesi gerektiğini de bu maksatları hayata geçirebilmek için tasarlayan Napolyon, böylece İngiltere'yi barış yapmaya zorlayacak, Fransa'da iktidarı ele geçirecek derecede bir şöhrete de kavuşmuş olacak ve böylece birkaç cephede birden kazanacaktı. 1797 senesinde Campo Formio Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Paris'e dönen Napolyon, Fransa'nın Mısır'a yerleşmesi konusunda aynı fikirlere sahip olduğu Dışişleri Bakanı Talleyrand ile uzlaşarak bu düşüncelerini Direktuvar Hükümeti'ne kabul ettirmişlerdir. Sonuç olarak Fransa'yı Akdeniz'de önemli bir sömürge imparatorluğuna dönüştürmek maksadı ve Fransız çıkarlarını İngilizler aleyhine sağlamlaştırmak için, 1798'de Napolyon, Mısır'a asker çıkararak doğu planını uygulamaya geçirilmiştir. Fransızların asıl maksadının Mısır'da bulunan Memlûk beylerinin mezalimini ortadan kaldırmak olduğunu İstanbul'daki Fransız Sefiri Ruffin vasıtasıyla Bab-ı Ali'ye bildirilerek Osmanlı Devleti'nin refleksini indirmek için uğraşlarda bulunulmuş, yanı sıra Talleyrand'ın Babıâli'yi ikna etmesi için İstanbul'a gönderilmesi dahi gündeme gelmiş, lakin bu fikir gerçeklik kazanmamıştır (Çolak, 2008: 146).

Osmanlılar Napolyon tarafından gerçekleştirilen Mısır Seferi sonucunda Doğu Akdeniz'de ve Kıbrıs'ta tedbir almak zorunda kalmıştır. Fransa'nın Mısır'ı işgali nedeniyle açılan savaşta Osmanlı ordusuna nakliye üssü görevi üstlenmesi, işgal bölgesinde cereyan eden olayların merkeze iletilmesi konularında önemli ve aktif roller üstlenmesi yanı sıra adadaki Fransızların hassasiyeti sebebiyle Kıbrıs, oldukça kritik bir konumda bulunmaktaydı (Dinç, 2010: 30-31).

İskenderiye'nin işgal haberi alındıktan sonra hazırlıksız yakalanıldığını düşünen Osmanlı yönetimi, yapılan meşveret toplantılarında hemen savaş ilanı yolunu tercih etmemiştir. Kritik mevkilere ehil muhafızlar atanarak bütün kıyı ve adalarda gerekli muhafaza tedbirlerinin alınması sağlanmıştır. Fransa donanmasını Akdeniz'de takip etmekte olan İngiliz birliklerine destek verilmesi de alınan kararlaştırılan hususlardan olmuştur (Dinç, 2010: 33). İngiltere ve Fransa'nın izlemekte oldukları dünya siyaseti dâhilinde merkezi Doğu Akdeniz olan rekabetten en başta menfi tesir gören devlet olan Osmanlı Devleti, bu devletlerden bazen biri, bazen de ikisi ile çeşitli konularda mücadele etmek zorunda kalmıştır. Belirli durumlarda iş öyle bir hal almıştır ki

Osmanlı Devleti bir başka güce karşı mücadele içindeyken bu devletlerin desteğini aramıştır. Çoğu zaman bu diğer güç Rusya olmuş yanı sıra devletin kendi kendine çözüme kavuşturamadığı problemlerde ve ayaklanmalarda bu iki devletin zaman zaman müttefikleştirilmesi zaruriyet haline gelmiştir. Milliyetçi dalgalanmaların Doğu Akdeniz’de cereyan ettirilmesinde doğrudan tesir gösteren Fransa, Venedik’in kontrolünü ele geçirmesinin ardından Sırpı ve Yunanlıları ve Mısır merkezli istila hareketleri ardından Arap dünyasını tetikleyerek milliyetçi kıvılcımların ateşlenmesinde baş aktör olarak görev yapmıştır (Thomas, 1952: 146).

Fransız konsoloslar sayılan etki alanlarında ayrı olarak Kıbrıs’ta da benzer girişimlerin içinde bulunmuşlardır. Fransız konsoloslarının Mora’da başlayan Yunan İsyanı’nın özdeşini aynı yıl Kıbrıs’ta başlatmak arzusunda bulunan isyancılara destek verdikleri, onlara savaş malzemeleri taşıdıkları saptanmıştır (Çoruh, 2000: 295-306). İngiltere’den destek alıyor gibi görünmesine rağmen Osmanlı Devleti, zaman zaman İngiltere’nin farklı tutum ve davranışlarıyla karşılaşmıştır (Akalin ve Çelik, 2012: 33).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SON YÜZYILDA FRANSIZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ, KOLONYALİZM, KAPİTALİZM VE EMPERYALİZM

Yeni sömürgecilik, kendi egemenliğine haiz gibi görünen bir devletin ya da milletin ekonomik işlerinin, maliyesinin, iç ve dış politikalarının Avrupalı emperyalist devletler tarafından dışarıdan kontrol erkleri tutularak yönetilmesi olarak tanımlanabilmektedir (Tandoğan, 2013: 5-7). Nkrumah'ın tanımıyla, “yeni sömürgeci” devletin eski kolonisine, onu bir müşteri-devlet haline getirerek politika dâhilinde olmayan araçlar kullanarak onu kontrol altına alabilmek ve kontrolde tutabilmek için bir nevi sözde egemenlik tanıdığı gerçekçi olmayan bir bağımsızlıktır. Bu yolla en bariz örneklerden Afrika ülkeleri gibi çeşitli yol ve yöntemlerle bağımsızlığını kazanan eski sömürgelerden hiçbiri kendi ayakları üzerinde duramayarak, kendi başlarına herhangi bir kalkınma bile sağlayamayacaktır (Tanrıkulu, 2017: 263).

Sömürgeciler kara kıta Afrika'ya emperyalizmi dayatmaya çalışmakla kalmayıp, aynı zaman da yerlilerin hem beyinlerini yıkamaya hem de Afrikalıların tarihlerini ve kültürlerini yerle bir etmeye çalışmışlardır (Türkyılmaz, 2017: 234). Burada zencileri kolonilerde daha çok çalıştırabilmek adına, Afrikalıları'a kendi öz benliklerini unutturup, yerine kendi emperyal ideolojilerini benimsetmeye çalıştıkları çıkarımını yapabiliriz.

Yeni kolonyel anlayışla birlikte sahip oldukları yapı ve imkânları muhafaza etmek ve iç güvenliğinde ortaya çıkacak sorunları def ederek kontrolü sağlayabilmek maksadıyla eski sömürgeci devlete mecbur bırakılarak bir var-gel sistemi oluşturulmuştur. Bağımsızlığını kazanan bu devletlerin iktisadi yapıları daha en başından evvelki yönetimin çıkarlarına bağlı olacak biçimde oluşturulmuştur. Başlangıçta uzak ülkelerin kaynaklarına ulaşma, bu kaynakları belgeleme ve paylaşma hedefi bulunan keşifler, zamanla Avrupa'da devletlerin maksadı olmaktan öteye geçerek şirketlerin ve çalışanlarının (mühendisler, rehberler, taşımacılar vb.) da maksatlarına dönüşmüştür. Bu yaklaşım sonucunda sömürülecek ülkelerin

haritalarına gereksinim duyan şahısların da isimleri ve şekilleri değişmiş olup bu sömürgecilik devlet ve şirketlerden şahıs düzeylerine kadar ilerlemiştir (Tanrıkulu, 2017: 263).

Bazı sömürgelerdeki tarım işlerine yetersiz kalan yerli kölelerin yerine, daha verimli çalışabilecek olan zenci köleler getirilmiştir. Çünkü zenci ırkı çalışmak için daha güçlü ve daha dayanıklı görülmekteydi. Bu yüzden Yeni Dünya'nın mahsülleri olan ürünlerin elde edilmesine zenci köleler daha uygun görülmüştür. Afrika'dan ucuz iş gücü olarak getirilen zenci köleler tüm temel ve insani haklarından yoksun bırakılarak sert ve acımasız muamelelere maruz bırakılmışlardır. Dünyanın en büyük köle nakliyatlarını gerçekleştiren Avrupalılar, Batı'ya servet sağlamak adına dünyanın en büyük kanlı süreçlerini ve kıyımlarını gerçekleştirmişlerdir (Türkyılmaz, 2017: 231)

Haritaya olan gereksinim bu sebepler dâhilinde sömürge dönemi sonrası da elzem bir hale gelmiştir. Avrupalı şirketler bu vesileyle, önceleri saptanmış olan zenginlik kaynaklarına erişebilmek için devletlerinin de doğrudan destek vermesiyle fakir ve muhtaç hale getirilmiş olan Afrika devletlerinden uzun dönemleri kapsayan işletme ayrıcalıkları kazanmışlardır. Bu yolla maliyetsiz denilebilecek bir bütçeyle kaynaklar Avrupa ve Kuzey Amerika'ya akmayı sürdürmüştür (Tanrıkulu, 2017: 263). İstisnaları da bulunan bu uygulama biçimlerinden en önemli örnek Kuzey Afrika'da Osmanlı idaresinden koparılan Cezayir'dir. Fransa diğer devletlerden ayrı bir sömürge siyaseti izleyerek kısa zamanda yüz binlerce Fransız vatandaşı Cezayir'e yerleştirmeyi seçmiştir. Bu yöntem dâhilinde Osmanlı illerinde tramvay hattı gibi bazı işletmelerin tesisi üzere bulunmalarının verdiği fırsatlar dâhilinde, Senegal, Cezayir ve Tunus gibi Afrika'nın stratejik noktalarındaki bazı mahallelere yerleşen Fransa emellerini gerçekleştirebilmek için buralarda tesir alanlarını genişleterek yerleşme arzusunda dahi bulunmuştur. Bu emellerini hayata dökülebilmek için bu bölgelere, topraklarından kovduğu ruhban cemiyetinin kilise ve manastır inşasını destekleyen Fransa, buralara hem yeni bir hayat tarzı, kültürü hem de tarz bakımından bir Fransız şehri manzarasını kazandırmak niyetine girmişlerdir. Asırlardır bu bölgeleri egemenliği altında bulunduran Osmanlı Devleti'nin aynı

yönteme başvurmamış olması Osmanlı'nın fethettiği bu yerlere sömürge maksadıyla gitmediğinin de ispatı olmuştur (Tandoğan, 2013: 5-12).

Fransa'nın kendi elleriyle kurduğu Afrika eski kolonilerinde, diktatörlük rejimlerini desteklemesi özelde Fransa'nın genelde Batılı devletlerin yeni sömürgecilik anlayışına dair uygulamalarının bariz örneklerindendir. Sömürge sonrası ülkelere gelişmeleri için sözde yardım yapan Fransa, yeni sömürgeciliği buralarda inşa etmiş, yanı sıra ülke içi yozlaşmanın ortaya çıkarılması ve hızlandırılması için el atından bütün destekleri vermiş ve bir diğer kazanç kapısı olan silah ticaretini de desteklemiştir. Ayrıca Fransa Gabon, Senegal ve Cibuti gibi bazı eski kolonilerinin egemenlik ve bağımsızlık hakkını kabul edip bu haklara saygı gösteriyor gibi görünse de bu ülkelerden hiç çekilmemiş, askeri üslerini buralarda tutmaya devam etmiştir. Bilhassa 1960'lı yıllarda bu sömürgecilik anlayışına paralel hareket eden Fransa, bağımsızlıklarına kavuşan Gabon, Senegal, Fildişi Kıyısı, Çad, Mali, Orta Afrika Cumhuriyeti gibi eski sömürgelerine 30 defa askeri müdahale gerçekleştirmiştir. Temelde irdelendiğinde diğer Avrupa devletlerinin eğilimlerinin ve tutumlarının farklı olduğu söylenemez (Tanrıkulu, 2017: 264).

Sömürgecilerin hâkimiyeti ve bu hâkimiyetlerin sonuçları farklı türde konumlara sebep olmuştur. Sömürgecilik sonrası dönemlerde de bunların bazı özellikleri kısmen varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu noktada, başlangıçta şu hususlar dikkat çekmektedir: Kapitalizmin gelişim sürecinde serbest rekabet süreci yaşanırken eski tip sömürgeleştirme veya yayılmacı türdeki sömürgeleştirme; 1830'da feshedilmiş olan Cezayir bu konunun en son ve net örneklerinden birisidir. Fransa'nın özellikle Fas gibi 1871'den sonra yaptığı işgallerin ve kolonyal faaliyetlerin birçoğunun da içinde olduğu, başka gerekçelere bağlı olduğu oranda sanayi devrimine ve mali kapitalizme de bağlı yeni tip sömürgeleştirme; Doğu ve Güney Afrika'da İngiltere'nin ve Almanya'nın yayılmacı politikaları da bu başlığın örneklerindendir. Sömürgeci olmayan emperyalizm: Mısır'ın 1881 yılı içindeki şartlarında olduğu gibi, hâkimiyet sağlanan bölgeye yerleşimciler yerleştirilmediği sömürgecilik tipidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kısa bir süre zarfında, bu tip net bir şekilde görülmüştür. Londra, Latin Amerika'daki yerini Birleşik Devletlere bırakmadan evvel Arjantin'de ve Peru'da egemen güç konumunda bulunmaktaydı. Bu bayraksız sömürgecilik XX.

asrın ikinci yarısındaki bağımsızlık hareketlerine karşın varlığını sürdürebilmiştir (Ferro, 2017: 48).

Sömürgeleştirmenin farklı biçimlerinin üst üste ve iç içe görülebildiği yukarıdaki açıklamalardan anlaşılabilmektedir. Bu durum sömürgecilikten kurtulmak isteyen halklar içinde mevzu bahistir. 1945-1965 seneleri arasında bu halkların büyük bir kısmı sömürgecilerden kurtulmuştur. Sömürgeleştirme hareketleri zaman zaman ortadan kalksa da Batı hâkimiyeti varlığını sürdürmüş ve bu durum yine bir çeşit emperyalizm olarak görülmüştür. Bu olgu Avrupalılar denizaşırı toprakları kaybetmeden önce de geçerliydi. Örnek verecek olursak Amerika, 1915 senesinde Haiti'ye "uygun görülmesi halinde" deniz kuvveti göndermek suretiyle bilhassa Latin Amerika'da bayraksız sömürgeler oluşturmuştur. Bu stratejiyi 1965 senesinden sonra Fransa kısmi olarak Kara Afrika'da izlemiştir. Birçok bölgede bir hükümrânlık değişiminden öteye gidemeyen "sömürgecilikten kurtuluş" kavramı, siyasal bir erkin yerine bir başkasının gelmesine sebep olmuş fakat birçok iktisadi ilişik, eski bağımlılığı yeni şekilllerde büyük kent merkezleri ile yerel yeni "burjuvazinin" ortak çıkarına geliştirerek sürdürmüştür. Diğer taraftan bu kopmanın yol açtığı insan akışı hızını artırmış ve eski ilişkiler başka şekillere girse dahi kendilerine hayat sahaları bularak gelişmişlerdir (Ferro, 2017: 48-49).

Küreselleşme kendi kurumlarını ve değerlerini kendi inşa etmektedir. Böylece küreselleşme kendi devletini inşa eder hale gelmiştir. Günümüzde hiçbir devlet kendisini dünyadan izole ederek politika üretememektedir. Devletin politika üretirken ulus devlet egemenliğini tehdit eden üç esas etmen söz konusu olmaktadır. Bunlardan ilki çok uluslu şirketler, ikincisi uluslararası kuruluşlar ve üçüncüsü de küresel sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu faktörler hem küreseleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktayken, diğer yandan da küresel dünya düzeninin şekillenmesinde etkili olmaktadır (Cebeci, 2008: 23).

Ekonominin küreselleşmesinde altmışlı yıllardan itibaren gözle görülür gelişmeler, ekonomilerin iç içe geçmelerine yol açarak ve eski sömürge ülkelerinin bir kısmının günümüzde dahi yoksulluk konumuna düşmelerine yol açmıştır. Diğer taraftan eskiden egemenliklerini meşrulaştırmak için kullandıkları liberalizm doğmasının bu

yüzyılda kendilerinin aleyhine döndüğünü keşfeden eski dönemlerin sömürgeci güçleri, bu süreç içinde avantajın Japonya gibi, eski sömürgelerden Singapur, Tayvan ya da Kore gibi yeni finans ya da endüstri güçlerinden yana geçtiğini geç de olsa algılamaktadırlar (Ferro, 2017: 49-50).

Yeni ekonomik yaklaşımlarda bilhassa 1890'lı yıllarda sömürgecilik-karşıtı bakış açlarına ket vurmaya çalışan Fransa, milli ve evrensel sömürgecilik kongreleri ve denizasıırı yerleşim merkezlerinde açmış olduğu Fransız okullarıyla eskisine nazaran daha sistematik bir sömürgecilik yönetimi geliştirdi. Katı, bilim-dışı ve zararlı görülen asimilasyonolgu meclis tarafından reddedilse de onun kültür düzeyinde gerçekleştirdiği yıkımlarını silmek için epey bir zamana ihtiyaç duyulacaktı. "Asimilasyon" sözcüğüne karşılık olarak XX. asrın başlarında bulunan kavram "bütünleşme" (association) olmuştur. Birinci Dünya Savaşı tam da ırkçılık, etnisite gibi sorunlara demokratik çözümler bulunmaya çalışırken cereyan etmiş ve sömürgelerde yaşayan askeri birliklerle insan gücü gereksinimi birdenbire artan Fransa yine baskı mekanizmalarına harekete geçirmiştir. Bu gereksinimlerin sonucunda doğacak olumsuz etkilere karşı da parlamento göçmenlere vatandaşlık hakkı vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrası çöküşüyle hamisini yitiren Suriye ve Lübnan'da hâkimiyet kuran Fransa, İngiltere'nin de desteğini almış olmasına ve hatta işgal edilen bu ülkelerdeki Hristiyan cemaatlerin mesut ve lehlerinde yardımları esirgememesine rağmen iç gerginliklerin önünü almakta zorluklar çekmiştir. Nitekim iç isyanlar bir şekilde tezahür edip hızını artırmış ve 1943'te Lübnan, 1946'da Suriye bağımsızlıklarını elde etmiş, on yıl kadar sonra 1956'da da Tunus işgalden kurtulmuştur (Vardar, 2012: 22).

"*Pacte coloniale*" şeklinde abartılı bir biçimde ifade edilen kavram, İkinci Dünya Savaşı'na kadar Fransa sömürgelerinde geçerli olan Fransız tarzı İngiliz ticaret kurallarını ve ekonomik yozlaşmayı özetlemektedir. Uygulamada Paris tarafından verilen bütün ekonomik ve iktisadi kararlar Fransa'nın yararı kriter olarak konularak, sömürgelerdeki kaynakları yalnız Fransa lehine kullanarak, sömürge yerlilerinin lehine olsun ya da olmasın, Fransız tüccar ve üreticilerin bu pazarlarda sayıca artmalarına destek olarak verilirdi. Bu şekilde ana hatlarıyla özetlenebilecek olsa da bütün bunlar Fransızların sömürgelerin kalkınmalarını umursamadıkları şeklinde de

yorumlanamaz. Bu savın delili olarak şehirlerin, binaların, demir ve karayollarının inşası gibi imar faaliyetleri şüphesiz gösterilebilir. Lakin bu deliller dahi Fransa yararına yani -doğrudan olmasa bile dolaylı olarak- Fransızların buralardaki işlerini büyötmelerine yardım etmesi maksadıyla yapılan iyileşmelerdi. Sömürgelelerden Sorumlu Başkan Albert Sarraut İkinci dünya Savaşı sonunda, sömürge toprakların tüm kaynaklarının Fransa'nın yeniden inşasına kullanılması yolunda karar çıkartmıştı. Fakat dönem içindeki mevcut ekonomik kriz bu kararın hayata geçirilememesine sebep olmuştur. 1946 tarihinde sömürgelelerini “ölkeler” ve “bölgeler” olarak iki gruba ayıran Fransa; Guyana, Martinik, Guadalupe ve Reunion Adalarını ilk grupta, geri kalanlarıda ikinci grupta sınıflandırmıştır. 1965'e kadar Amerika'nın birçok ölkeye uyguladığı türden, bayrak asmadan sömürgecilik kavramı bahsi geçen bölgelerde belli oranlarda hayata geçirilmiştir. İktidar sahipleri, bağımsızlık elde eden birçok eski sömürgelede asli yönetim olarak bulunsalar da uzun yıllar asıl karar mercii konumuna haiz olamadıkları gibi verilen kararları uygulamak konusunda görevli kişi ve kurumlar gibi çalışmışlardır. 1964 senesinde Jean Paul Sartre'ın kullandığı anlamdaki “yeni sömürgecilik” ya da “modern sömürgecilik” kavramları; kendisine uzun süre Yeni Dünya düzeni olarak hayat sahası bulacaktır. Fransa, Fransız sömürgeciliği sonrasında birçok göçmeni ölkesine aldı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası, şehirlerin yeniden inşasında bu göçmenlerin iş gücünden oldukça yarar sağlamıştır (Vardar, 2012: 22-23).

4.1. Kolonyalizm, Kapitalizm ve Emperyalizm İlişkisi

Emperyalizm ve kolonyalizm terimleri anlamca birbirine yakın terimler olarak algılanmaktadır. Zira emerpyalizm ve kolonyalizm terimlerinin ortaya koyduğu durumlar aynı gayeye yöneliktir. Neticede her iki terimde güçlünün güçsüzü sömürdüğü; onu, menfaatleri doğrultusunda kullandığı, yönlendirdiği ve şekillendirdiği anlamlarını karşılamaktadır. Ancak bu terimlerin barındırdığı anlamlar arasında bir takım farklılıklar ortaya koyulabilmektedir (İplikçi, 2017: 1527-1528).

Kolonyalizm; ana yurtla bağlarını koparmadan yeni bir yere yerleşen topluluk demek olan “colonia” sözcüğünden türemektedir. Kolonyalizmin özetle başka insanların

mallarının ve topraklarının ele geçirilmesi ve denetlenmesi biçiminde tanımlanabilmektedir (Loomba, 2000: 18-19). Temel olarak iki tip kolonyalizm mevcuttur. Birincisi gelişmekte olan kapitalizmin serbest rekabete dayalı olan eski tip kolonyalizmdir. İkincisi ise sanayi temelli yeni tip kolonyalizmdir. (Ferro, 2016: 48).

Kapitalizm; toplumsal-iktisadi biçim ve üretme şekli olarak, parayı elinde tutan sermaye sahiplerinin satış, mübadele ve maddi kazanımları için sermaye ürettiği iktisadi ve sosyolojik sistem için kullanılan bir terimdir. Kapitalizmin anlamı modern batıda rasyonelliği ön plana alarak, ertelenmiş doyum yerine, taşınır taşınmaz ve nakdi birikimde fazlalık ve ekonomik bağlamda ile sınıfsal ilişkilerin keskin çizgilerle ayrımının yapılmasıdır (Macit ve Torun, 2014: 238). Burjuvazi feodaliteyi yok ederken, öte yandan da iki kuvvet ağı oluşturmuştur. Bu ağlar gelişmiş devlet işleyiş biçimi ve kapitalist dünya ekonomisidir. Özetle kapitalizmin meydana gelişide burjuvaziyle bağlantılıdır. Kapitalizmin bakıldığında modern kolonyalizmin temelini inşa eden bir yönü vardır. Kapitalizm ilk olarak, dünyayı içine alacak biçimde bir küresellik dâhilinde coğrafi olarak sınırsızlığı hedeflemektedir. Dünyadaki bu sınırların yok olması tüm eşitsizliklerin de yok olacağı anlamına gelmemektedir. İmparatorluk yapısının ayırt ediciliği eşit olmayan kitlelerin yakın ilişki dâhilinde bulunmasından dolayı toplumsal eşitsizlikler var olmalıdır. Sermaye akışının büyük bölümü ekonomisi güçlü devletler arasında gerçekleşmekte ve bu durumda daimi bir gelir farkı meydana gelmektedir. Dünyada belli bir kesim, diğer kesimlerin ekonomik durumunu görmezden gelerek onlara hükmetmektedir (Collinicos, 2013: 488, 491-493).

Dünyadaki fakir ülkelerin çoğu kapitalizm tarafından dışlanmaktadır zira bu ülkeler ticaret ve yatırım açısından riskli görülmektedir. Bu durumlar göz önüne alındığında kapitalizm her ne kadar globallik iddiasında bulunsa da böyle bir niteliği olmadığı anlaşılmaktadır. Ekonomik küreselleşme aslında bazı ülkelerin gelişmesi olarak ifade edilmektedir. Fakir ülkelerin çoğu dışlanarak ülkeler bazında eşitsizlikler kat kat artmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde esasında küreselleşme değişik coğrafyalarda farklı sonuçlara neden olan ve bazı ulusların kendi çıkarlarını

gözeterek emperyalist hırslarla kendilerini kabul ettirme gibi bir arzusu olduğu söylenilebilir (Collinicos, 2013: 488, 491-493).

Emperyalizm ise; bir imparatorun despot bir şekilde veya kendi isteğince keyfi yönetimi, emperyal yani üstün güç olarak adlandırılan menfaatlerin savunulduğu olarak tanımlanmaktadır. Esasında emperyalizm, kapitalizm sonrasında ortaya çıkan kolonyalizm olarak nitelendirilmektedir. Fakat bu yaklaşımı eleştirenler olmuştur. Zira emperyalizmin tanımına bakılacak olursa kapitalizm öncesinde uygulandığının vurgulandığı görülmektedir. Kolonyalizm ortaya çıkmadan öncede var olduğu söylenmiştir (Loomba, 2000: 22). Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki kolonyalizm ve emperyalizm kavramları birbirlerine karışmış bulunmaktadır ki bu durumda da ikisi arasında ayırım yapabilmek için, birbirleri arasındaki temel farkın altını çizmek gerekmektedir (İplikçi, 2017: 1530-1531). Vladimir Lenin, emperyalizm ve kolonyalizm arasındaki farkı ortaya koymak için temele kapitalizmin konulmasını öngörmüştür. Lenin, Batı'da sanayi ve finans kapitalizminden dolayı sermayenin fazla olduğunu, kolonilerde ise tam tersine sermaye yerine, insan ve emek faktörünün daha fazla olduğunu belirtmiştir. Yine Lenin, sermayenin fazla oluşu emek gücüne ihtiyaç duyulmasını gerektirdiğinden, geri kalmış bölgelerde egemenlik kurma gerekliliğinin doğduğundan bahsetmiştir. Dolayısıyla da kimi ülkelerin bu şekilde Avrupalı finans kapitalistleri tarafından sömürülmesi durumunu emperyalizm olarak Lenin adlandırmıştır (Loomba, 2000: 22, 23). Emperyalizm yeni dönem anlamıyla ele alındığında, kapitalizmle yoğurulmuş kolonyalizmin biraz daha gelişmiş halidir. Emperyalizmde hâkimiyetin görünürlüğü ortadan kalkmış durumdadır (İplikçi, 2017: 1531).

4.2. Küreselleşme

Dünya sisteminin M.Ö. birinci 1000 senesinden beri var olduğu söylenmektedir. Sosyal bilimciler M.Ö. ilk 1000 seneden bu tarafa birkaç asırlık uzun ekonomik dönemlere atıfta bulunmaktadırlar. Aynı şekilde adına dünya sistemi denilmesede, buna benzer bir şeyin modern kapitalizm ortaya çıkmadan önce de bulunduğunu iddia etmektedirler. Bilim adamları, dünya sistemine benzer bir şey olmasaydı, günümüze kadar bazı ritüellerin ulaşamayacağını düşünmektedirler. Ticari ve askeri

fetihlerin dünya sistemindeki iniş-çıkışlarla doğrudan ilişkisinin olduğu düşünülmektedir. Bunlar küreselleşmeye zemin hazırlayan faktörlerdendir. Fakat bu küreselleşme günümüzdeki kadar o dönemlerde etkili olamamıştır. Bu dönemdeki küreselleşmedeki ana unsur idari merkezlerdeki yaşam tarzıdır. Keşif çalışmaları sonrasında dünya sisteminde yeni bir boyut meydana gelmiştir. Bir bakıma büyük çaplı keşifler sonrasında dünya piyasalarına uyum, üretiminde özel olmasını gerektirmiştir. Kapitalist dönüşüm sürecinde, global sirkülasyon zincirinin bir halkası olunmada toplumsal yaşayış şekillerini değiştirme istekleri de artmaktadır (Kartal, 2007: 258-259).

Burjuvazi her daim üretici güçleri geliştirmeyi başararak ve üretilen malların ucuz olarak satışıyla tüm ülkeleri etkilemiştir. Ayakta kalmak isteyen devletleri kendi üretim şeklini benimsemeye zorlamıştır. Böylece kapitalist üretim ülkeler bazında gerçekleştirilmiş ve küreselleşmede başarılı olunmuştur. Bu faktör esas alındığında denilebilir ki küreselleşme kapitalizmin karakteristik bir özelliğidir. Günümüzde bazı kesimlere göre aslında sömürgecilik ortadan kalkmamıştır. Sadece şekil değiştirerek küreselleşmenin gölgesinde kendisini saklamaktadır. Buradan yola çıkılarak global şirketlerin çalışmaları küresel nitelikte olduğu için, küreselleşmenin emperyalizmin yeni bir şekli olduğu düşüncesi meydana gelmiştir. Ancak bu görüşün aksini savunanlarda mevcuttur. Bunlara göre yoksul ülkeler küreselleşme sayesinde dünya ticaretinden yararlanabilmektedir. XIX. ve XX. asırlar arasında hem dış ticaret hem de sermayenin uluslararası hareketleri baz alındığında o dönemki küreselleşme ile günümüzdeki küreselleşme arasında çok büyük bir fark görülmemiştir. Ancak küreselleşmede II. Dünya Savaşı sonrası daha fazla artış gözlenmeye başlanmıştır (Kartal, 2007: 261-262).

4.2.1. Kapitalizmin Karakteristik Özelliği Olarak Küreselleşme

Küreselleşme, yukarıda da bahsedildiği üzere kapitalizmin karakteristik bir özelliği olarak da değerlendirilebilmektedir. Kapitalizm, “kapitalist üretim biçimini” dünya çapında başarılı bir şekilde gerçekleştirirken, sürekli küreselleşme eğilimi göstermiştir. K. Marks ve F. Engels’e göre burjuvazi tarihte devrimci bir rol oynamıştır. Burjuvazi, kendisinden önceki diğer kuşaklardan birçok anlamda daha

etkili olmuştur. Burjuvazi yüz yıllık dönemde güçleri kontrolü altına almıştır, makinelerde teknolojik ilerlemeleri sağlamıştır, buharlı gemiler, demiryolları, tarım, endüstri ve kimya gibi birçok alanda ciddi gelişmeler ve ilerlemeler ortaya koymuştur (Kartal, 2007: 255). Burjuvazi devrimci davranarak tüm yapıyı düzeni yıkıp yerine kendi düzenini inşa etmiştir.

Burjuvazi pazarların hacmini genişletmek istemiştir. Zira kendi ürünleri açısından yeni pazarlara gereksinim duymuştur. Bu yüzden Burjuvazi dünyayı dolaşmıştır.. Yeni sanayiler eski sanayileri kenara itmişti. Yeni sanayicilik biçimi bazı uluslar için sorun olmuştur. Çünkü üretimde kullanılan ham madde artık yerli değil, dünyanın bir ucundan getirilmekteydi. Bu üretilen ürünler bütün dünyaya ulaşmaktaydı. Burjuvazi tüm üretim koşullarını iyileştirmiş, iletişimi kolaylaştırmış dolayısıyla da “barbar ulusları” bile bu şekilde cezbe etmiştir. Burjuvazinin ürettiği malların ucuzluğu “ağır topa” benzemektedir. Bu ağır topla Çin Seddi’ni bile yıkmıştır. Çökmek istemeyen tüm devletler burjuvazinin üretim şekillerini kabul etmeleri için zorlanmıştır. (Kartal, 2007: 255) Küreselleşmeyi diğer dönemlerden ayıran en önemli özellik teknolojik gelişmelerle o güne kadar görülmemiş hızla üretimin hızlanması ve yaygınlaştırılmasıdır (Kıvılcım, 2013: 226).

4.2.2. Emperyalizmin Yeni İmajı Olarak Küreselleşme

Emperyalizmin yeni imgesinin küreselleşme olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceye sahip olanlara göre henüz koloniliğin henüz sonu gelmemiş ve küreselleşmenin gölgesinde kendisini gizlemektedir. Bazı global şirketler çok uzak bölgelere hâkimiyet sağlamaktadırlar. Yukarıda belirtilen görüşü eleştirenler şöyle bir iddia da bulunmaktadır: küreselleşmenin eski sol düşleri ve hayalleri realize ettiğini düşünmektedirler. Zira bunlara göre kuzey ülkeleri, güney ülkelerinin yani zengin ülkeler fakir ülkelerin sırtından geçinmekteydiler. Hâlbuki bugün sol, küreselleşme sayesinde fakir ülkelerin Batı’nın nimetlerinden faydalandığını düşünmektedirler. Yine buna göre küreselleşme pek çok ülkeye “gelişmekte olan ülkeler” konumundan “sanayileşmiş ülkeler” konumuna yükselbilme fırsatını tanımaktadır. Bugün uluslararası “High-Tech-Konzerne” (ileri derecede uzmanlaşmış ve üstün teknolojikli sanayi birlikleri) Hindistan Bangalore’inde “software” (yazılım) ifa etmektedir.

Hindistan’da çalışanlar, Amerika’da aynı işi yapanlardan her ne kadar daha düşük ücrete tabi olsa da ülkenin refah düzeyinde artış görülmektedir (Kartal, 2007: 255-256).

SONUÇ

Merkantilizm bilhassa XIV. asrın sonları ile XVIII. asır aralığında varlığını hissettiren evrilmemiş kapitalizm olarak ifade edilebilir. Esası zenginlik, güç, ulus-devlet ve ticaret bileşenlerinden oluşmaktadır. Merkantilist dönemin ilk safhalarında bilhassa Orta Çağ geleneklerinin devam etmiş olması bu dönemde evrilememesine ve bu alanın düşünürlerinin kuramsal olarak merkantilizmle alakalı ilerleyen dönemlerde kullanılabilecek ulus devlet gibi fikirler ortaya atmalarına sebep olmuştur. Bu kuramsal yaklaşımlara göre devlet için hükmedebilme becerisi, para ya da değerli madenlerin kapasitesiyle doğru orantılı olmuştur. Başa geçmiş olan hükümdarlar hazineyi büyütmek, ithalattan fazla ihracat yapmak suretleriyle pozitif bir iktisadi yol oluşturmaya çalışmışlardır.

Haritalarda daha fazla alana sahip olmak merkantilist dönem içerisinde daha fazla savaşla mümkün kılınmaktaydı. Daha fazla savaş daha fazla altın ihtiyacı doğurmaktaydı. Dönem içerisinde bilhassa dünyada başı çeken ülkeler olan İngiltere ve Fransa bu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dünyanın değişik noktalarını sömürgeleştirme yoluna gitmişlerdir. Bu yolla hem kasalarını doldurmuşlar, hem iş gücü ihtiyaçlarını ortadan kaldırmışlar ve yanı sıra hükmeden devlet haline gelmişlerdir. Bülyonizm (külçecilik) kavramı da bu bağlamda ortaya çıkmış kavramlardandır. Bütün bu değerli maden hırsı, dünyanın evrensel değerlerini ve hümanist yaklaşımlarını oluşturan Batı dünyasında, sömürgeciliği dahi meşrulaştırarak ulus devletleri büyük ve hatta en büyük kılma adına sistematik bir şekilde, kendilerine göre daha az gelişmiş gördükleri Afrika ve Amerika bölgelerinde uygulanmıştır.

Teoride merkantilist sistemi bir dinamik haline getiren Adam Smith dahi sistemi tahlil ederek yoğun bir şekilde eleştirmiştir. Merkantilizmin ilk dönemlerinde lüks ve şatafatın ulus devlet içerisindeki sınıfsal düzeni yıkacağı ifade edilmiştir. Bu anlayış zamanla ortadan kaybolmuştur. Zamanla artan sömürge hacimleri bu yaşam tarzını daha kolay hale getirmiştir. Güç kavramı refahın, zenginliğin merkantilist bakış açısıyla asıl kaynağı görüldüğünden saldırmak, işgal etmek, sömürmek sömürgeci toplumlar için rahatsız edici olan kavramlar olmaktan çıkmıştır. Zenginlik ve güç

kavramları ulus devletlerin asıl politikası olmuştur. Altın külçelerini para olarak değerlendiren merkantilist zihniyet sömürdükleri ülkeleri fakirleştirerek kendilerini daima zengin tutmaya çalışmıştır. Burjuva sınıfının merkantilist bir ideolojisinin olması, Avrupa’da Haçlı Seferleri ve Norman akımları gibi siyasi yapının değişmesine sebep olan olaylarla birlikte, milli devletlerin kurulmaları, pazar hacimlerinin genişletilme isteğine de bağlı olarak merkantilist anlayışın evrilmesine sebep olmuştur. Ayrıca büyük buluşlar, ticari yolların değişmesi, paranın yaygınlaşması, teknik gelişmelerin artması ve çeşitli ideolojik gelişmelerde merkantilist doktrinlerin gelişmelerine neden olarak farklı ülkelerde farklı merkantilist yaklaşımların görülmesine yol açmıştır.

Ana hatlarıyla Fransız merkantilizmi, sanayici, devletçi ve devlet müdahalesinin baskın olduğu, iş gücü eksensiz Colbertist bir merkantilizm; İngiliz merkantilizmi sömürgeciliğini deniz gücünden alan, sanayi ürünlerinin ithalatını kısıtlayıp ihracatını arttıran, ticaretin sanayiden ön planda olduğu bir merkantilizm; Alman merkantilizmi ‘prensın hazinesi’ni güçlü ve zengin kılmanın esas gaye olarak kabul edildiği merkantilizm biçimleri olarak ifade edilebilir. Bilhassa İngiltere ve Fransa hazinelerini güçlü kılabilmek maksadıyla coğrafi keşiflere destek vermişler, sömürü bölgelerini çoğaltarak dünyayı kapitalizm için uygun hale getirmişlerdir. Bu devletlerin esas gayeleri kendi ulusal çıkarlarını ön planda tutmak olduğu için dönem dönem birbirleriyle çatışmalar yaşamışlar, dönem dönem ise diğer devletlere karşı birbirlerinin takipçileri olmuşlardır. Fakat ikisi de kendi siyasi ve iktisadi politikaları uğruna bir başka devleti önemseme yoluna gitmemiş, her ne kadar sömürge bölgelerinde kendilerini kurtarıcı bir güç ya da medenileştiren bir ana unsur olarak gösterecekler de aslında bölgeleri hem sömürmüş hem de pazar olarak kullanmışlardır. Sömürülen bütün bölgelere verilen değer ancak onlara sunabildiği katkı doğrultusunda olmuştur. Ham madde kaynaklarını hem bu bölgelerden almışlar hem de işleyerek onlara satmışlar ve bu şekilde çifte zenginleşmişlerdir. Hızla endüstriyel toplumlara dönüşen bu ülkeler bir müddet sonra bütün bu sömürgelerine rağmen kendi kendilerine yetemediklerinde kıtalar arası arayışa başlamışlardır. Bilhassa sanayi devrimi akabinde çeşitli şekillerde sömürge yöntemlerini geliştirmişlerdir. Bu hızlı gelişim devletler arası ilişkilerinde zamanla değişmelerine sebep olmuştur. XVIII. asra kadar çeşitli şekillerde kuvvetli ilişkileri bulunan Osmanlı-Fransız

ilişkileri verilebilecek en güzel örneklerden biridir. Kanuni döneminde Osmanlı'nın muhafazasına gereksinim duyan Fransa, kendi ulusal çıkarları dâhilinde bilhassa Hristiyan birliği projesi ve İkinci Viyana Kuşatması'nda Osmanlı'ya sırtını dönmüş fakat ilişkileri koparmamaya da gayret göstermiştir. Ancak merkantilist anlayış dâhilinde bir müddet sonra Osmanlı'yı hem bir pazar hem de sömürge cenneti olarak görmesi Mısır'dan başlayarak Fransa-Osmanlı ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur.

Merkantilist bakış açısından değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin ne ulus devlet, ne sömürgeci bir devlet ne de altın hırsı olan bir devlet olmadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti büyük bir coğrafyaya hükmetmesine rağmen almış olduğu vergileri, dinî, toplumsal ve bayındırlık alanlarında tekrar o ülkelere hizmet olarak döndürmeyi seçmiştir. Ancak bu merkantilist sistemi benimseyen ülkeler karşısında gücünü kaybeden Osmanlı Devleti zamanla tek başına mücadele veremeyeceğini anlamış ve esasında merkantilizme boyun eğerek ya uzaktan izlemeyi ya da geçici müttefikler bulmayı çözüm olarak görmüştür.

Fransa, Mısır kapısıyla birlikte Afrika hedeflerini gerçekleştirebilmek adına ticaret yollarını kontrol ederek, zengin ve kadim medeniyetleri ele geçirmek için Doğu Akdeniz'i anahtar olarak görmüştür. Bilhassa coğrafi keşiflerin etkisiyle Avrupalı devletler Doğu Akdeniz'den pay alabilmek adına birbirleriyle nüfuz yarışına girmişlerdir. Osmanlı özellikle Doğu Akdeniz sahasındaki merkantilist mücadelede tesir gösterememiş, bu durum İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı üzerinde iktisadi, siyasi ve toplumsal hak talep etmesine sebep olmuştur. Günümüze gelindiğinde merkantilizm evrilmiş, kendi asıl unsurlarını kapitalist sisteme dâhil ederek tarih sahnesinden bir anlamda çekilmiştir. Fakat bu asıl unsurlar eski sömürgelerin kapitalizm eliyle devletler, şirketler ve hatta şahıslar tarafından tekrar tekrar sömürülmesinin yeni anlayışlar neticesinde dikta rejimleri kurulması, kurulan bu dikta rejimlerin yine aynı eller tarafından yıkılması ve ilkel merkantilizmin kurtarıcı maskesiyle dolaşmasını engellememiştir. Dün iş gücü olarak görülen insanlar, bugün iş gücü olmanın yanında aynı zamanda geçmişte merkantilist anlayışla yaptıkları savaflara benzer savaflarla ortaya çıkardıkları karışıklıklar gibi bugün insanları

iktisadi ve sosyal olarak ikinci sınıf insan konumuna düşürmüştür. Sonuç olarak merkantilist anlayışlar ortadan kaybolmamış sadece şekil değiştirmiştir.

KAYNAKLAR

Adam, H. (1998). "Yahudi Düşmanlığı ve Zenci Karşısı Irkçılık: Nazi Almanyası ve Ayrımcı Güney Afrika", (Çev. A. Bahçıvan), Doğu Batı, Y.1, S.2. 211-213.

Ağaoğulları, M. A. (2000). *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Ankara: İmge.

Akalın, D. & Çelik, C. (2012). XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Ankara. Volume 7/3. 21-45.

Akdeniz, S. (1988). *Kültür Sömürgeciliği*. İstanbul.

Akyol, T. (1998). *Medine’den Lozan’a*. Milliyet Yayınları, İstanbul.

Anderson, M. S. (2001). *Doğu Sorunu 1774-1923*. çev: Dil, Eser, İstanbul.

Armaoğlu, F. (1975). *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Armaoğlu, F. (1986). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Armaoğlu, F. (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara.

Arslan, H. & Ergün, H. (2012). John Hicks’e Göre Tarım Merkantilizminden Sanayi Devrimine Emegın Evrimi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 1, Yıl: 1, Sayı: 1, S.S: 117-126.

Aydemir, C. & Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.15. 136-158.

Aydın, M. (2004). “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler: Akademik Dergi*, I. 33-60.

Bağçeci, Y. (2014). Osmanlı Belgelerine Göre Napolyon Bonapart'ın İmparator Unvanının Osmanlı Devleti Tarafından Tanınması Meselesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:7, Sayı: 29, S.S: 70-83.

Bağış, A. İ. (1998). *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslümler –Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Beratlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarları, 1750-1789*, Ankara.

Başkaya, F. (2015). *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*. Öteki Yayınları 1. Baskı.

- Baugh, D.A. (1971). The Age of Nelson: The Royal Navy, 1793-1815, *The Journal of Modern History*, Vol. 45, Viking Press, New York.
- Beydilli, K. (1999). “*Kaynarca’dan Yıkılışa*”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.I, İstanbul.
- Bilgili, Y. (2009). *Karşılaştırmalı İktisat Okulları*. İkinci Sayfa Yayınları, Ankara.
- Birecikli, İ. B. (2011). Amerika’nın Kuruluşu ve ABD -Avrupa İlişkileri (1776-1876) *ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*. 81-103.
- Birsel, H. (2013). Emperyal Fransa’nın Osmanlı-Cezayir Stratejik Düzleminde Bir Kültür ve Kimlik Asimilasyonu Örneği, (Aziz Charles de Faucauld’un Mektubu). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı:29. 43-56.
- Braudel, F. (1993). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. İmge Kitabevi, Düzelti: Barış Kılıçbay, Ankara.
- Braudel, F. (1993). *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, Gündelik Hayatın Yapıları*, C.1, (Çev. M.A. Kılıçbay), Ankara.
- Bulut, M. (2000). XVII. Yüzyılda Osmanlılar ve Merkantilistler. (The Mercantilists and Ottomans in the XVII th Century) *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, No: 39. 23-35.
- Burns, E. M. N. & Ralph, P. L. (1964). *World Civilizations From Ancient to Contemporary*, Third Edition, W.W Norton Company Inc.
- Çaklı, S. (2006). *İktisat Politikası Düşüncesinin Evrimi*. Gazi kitabevi, Ankara.
- Çalçalı, Ö. (2013). Kamu Maliyesi Perspektifinden Adam Smith. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. Yıl:6 Sayı:11, ISSN 1307-9832.
- Çağlar, K. (1982). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara.
- Çavdar, T. (1976). *İktisat Kılavuzu*. Milliyet Yayınları 2. Baskı.
- Çaycı, A. (1970). *Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum.
- Cebeci, K. (2008). Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü. *Sayıştay Dergisi*, Sayı : 71, Sayfa: 23-39.
- Çelikipala, M. (2005). Geçmişten Günümüze Vazgeçilmeyen Kavram : Ulusal Çıkar. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1. 439-461.
- Ceran, İ. (2014). “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Fransız İlişkileri, Kanuni Sultan Süleyman-I. François İttifakı”. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/2 Winter, Ankara. 391-427.
- Çınar, T. (2008). *Süveyş Kanalı’nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikası’ndaki Önemi*

(1869-1882). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Çolak, K. (2008). “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, Sakarya. (2008-II). 141-183.

Collinicos, A. (2013). *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, (Çev. Yasemin Tezgiden), İletişim Yayınları, İstanbul.

Çoruh, H. (2000). “1833 Kıbrıs İsyanı, İsyanında Yabancı Konsolosların Rolü ve Adada Tanzimat’ın Uygulanması”, *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa, Kıbrıs, 13-17 Kasım. 295-306.

Davison, R. H. (2004). *Kısa Türkiye Tarihi*, Çev: Durdu Mehmet, Burak, Ankara.

Demir, Y. (2013). “XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon’un Mısır’ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum”. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:3, sayı:5. 130-146.

Demirkent, I. (2011). Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri. *Tarih Dergisi*, sayı:35 Sayfa: 65-78.

Denis, H. (1997). *Ekonomik Doktrinler Tarihi* (1. Cilt) (A. Tokatlı, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Doğruer, E. (2009). *Merkantilizm, Farklı Merkantilist Anlayış ve Uygulamaları Etkileyen Unsurların Ülkeler Bazında Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Dilek, S. (2017). *Oyun Teorisi Eşliğinde Sanayi Ekonomisine Giriş*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Dinç, G. (2010). *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.

Duman, Ö. O. (2009). Yakınçağlarda Osmanlı-Fransa İlişkileri ve Fransa’nın Ortadoğu Diplomasisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt:6, sayı:11. 525-544.

Eken, H. (2006). Küreselleşme ve Ulus Devlet. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 243-262.

Eyicil, A. (2005). *Siyasi Tarih 1789-1939*, Gün yayını, Ankara.

Fanon, F. (1984). *Yeryüzünün Lanetlileri*, (Çev. B. Doktor), İstanbul.

Ferro, M. (2017). *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl*. İmge Kitabevi Yayınları 3.Baskı.

Fidan, M. (2002). *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticari Münasebetleri*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun.

Finkel, C. (2007). *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, İstanbul.

Galbraith, J. K. (1980). *Kuşku Çağı* (N. Himmetoğlu ve R. Aşçıoğlu, Çev.) Altın Kitaplar.

Gallner, E. (2009). *Uluslar ve Ulusçuluk*, Hil Yayınları, İstanbul.

Gençoğlu, A. Y. (2013). Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm. *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Aralık (7)14. 79-94.

Graves, P. P. (1999). *İngilizler ve Türkler*, Çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yay., Ankara.

Gökbunar, R., Gökbunar, A. İ. & Uğur, A. (2010). 17.Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri. *Maliye Dergisi*, sayı:159. 70-87.

Gülcan, N. (2001). *Türkiye-İngiltere İlişkileri ve İşbirliği İmkanları, Bir Başka Açıdan İngiltere*, Der. Sedat Laçiner, ASAM Yay., Ankara.

Gündüz, A. (2016). Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler "Ortadoğu Örneği". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. Yıl 9, Sayı XXV, Mart. 763-784.

Hamitoğulları, B. (1975). *Çağdaş iktisadi Sistemler, Structürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Hammer, J. (1998). *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.6, Tercüme: Mehmed Ata, Haz: Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul.

Heaton, H. (1996). *Mercantilism*, Colliers Encyclopedia, vol.15.

Heaton, H. (2005). *Avrupa İktisat Tarihi*. Çeviri, M.Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş. Paragraf Yayınları, Ankara.

Hocaoğlu, D. (2003). *Küreselleşme, Küresel Köy, Küresel Yağma ve Küresel Yoksulluk, Yoksulluk Sempozyumu*, C.1, Temmuz, İstanbul.

Huberman, L. (1995). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (M. Belge, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Humphrey, T. M. (1999). Mercantilists and Classical: Insights From Doctrinal History, *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*, V.85/2. 55-82.

İslahı, A. A. (2006). Was Mercantilism a Reaction Against Muslim Power? A Discussion on Origin of Mercantilism. Jeddah, KSA: Islamic Economics Research Center, KAA. (1-5).

İşıksal, T. (1969). XVIII.Yüzyıl Sonunda Ortadoğu’da Fransız-İngiliz Çatıması ve Osmanlı İmparatorluğu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* , Sayı: 25, 34-43.

İnalçık, H. (2013). *Rönesans Avrupası Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, İstanbul.

İrge, F. (2005). Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:6, sayı:1. 59-88.

İplikçi, A. (2017). Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 2017 21(4). 1527-1540.

Karal, E. Z. (1938). *Fransa-Mısır ve Osmanlı imparatorluğu (1792-1802)* [France-Egypt and the Ottoman Empire (1792-1802)]. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*, c.V, Ankara.

Karlı, E. (2003). *Osmanlı Tarihi*, Geçit Kitabevi, İstanbul.

Karta, N. (2015). Avrupa Merkantilizmi ve Osmanlı Ekonomisi, *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, C:4, S:11. 130-146.

Kartal, Z. (2007). Kavramsal ve Tarihsel Yönleri İle Küreselleşme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:8 Sayı:2. 251-264.

Kasalak, K. (2003). “Manda Sistemi ve Irak İle Suriye’de Uygulaması”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Birinci Ortadoğu Semineri*, Elazığ, 29-31 Mayıs. 57-86.

Kaya, Ö. (2005). *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları İstanbul.

Kazgan, G. (1980). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul.

Kazgan, G. (2011). *Adam Smith ve Milletlerin Zenginliği Üzerine, İçinde, Milletlerin Zenginliği*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşmenin Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. Cilt:5 No:1. 219-230.

- Koloğlu, M. (1960). *Ekonomi Doktrinler Tarihi*, Doğu Matbaası, Ankara.
- Koyucuklu, N. (1982). *İktisadi Olaylar Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2902, Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını, No:3, İstanbul.
- Kunt, M. (2000). *Osmanlı Devleti 1300-1600, Türkiye Tarihi*, c.2, Edt: Sina Akin, İstanbul.
- Kuran, E. (1968). *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kurat, A. N. (1964). Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774,1816). *Türk Tarih Araştırmaları Dergisi*,2. 2-3.
- Kumbaracıbaşı, O. (1976). *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları 36.Baskı.
- Küçükkalay, A. M. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, s. 2. 51-68.
- Küçükkalay, A. M. (2008). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Beta Yayıncılık 1.Baskı.
- Lee, J.S. (2002). *Avrupa Tarihinden Kesitler*, Çev: Savaş Aktur, Dost kitapevi yayını, Ankara.
- Lenin, V. İ. (2003). *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Eriş Yayınları, Çev. Cemal Süreyya, Ankara.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Macit, H. & Torun, Y. (2014). *Yıldırım, Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Orion Kitabevi, Ankara.
- Madariaga, İ. (1977). *Çariçe Katerina Çağının Sınırlarını Zorlayan Kadın*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul.
- Mantran, R. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I, (Çevr. Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Mantran, R. (1995). *XVI-XVIII.Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Derleyen ve Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara.
- Mcdermott, J. (1999). Mercantilism and Growth. *Department of Economics*, University of South Carolina, Columbia, SC 29208 USA, 55-80.
- Mendelson, D. (2002). The Idea of the Mediterranean in Early Nineteenth-Century French Literatur, *Mediterranean Historical Review*, 17:1, Taylor & Francis Group, 25-48.

Mertcan, H. (2007). Oryantalizm-Sömürgecilik İlişkisi : Batılı Fetihlerin Kılıcından Alaaddin'in Lambasına Uzanan 'Aşk'ın Bitmeyen Kanlı Serüveni. *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, sayı:2. 11-28.

Özgüven, A. (1992). *İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Neumark, F. (1943). *İktisadi Düşünce Tarihi*, Cilt: 1, Çev. Ahmet Ali Özek, İstanbul.

Nettels, C. P. (1952). British Mercantilism and The Economic Development of the Thirteen Colonies, *The Journal of Economic History*, Vol. 12, No. 2. 105-114.

Olivier, R. (2001). *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İ. (1973). 1727 Osmanlı-Avusturya Seyr-ü Sefain Sözleşmesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C:8 sayı:3-4.

Ortaylı, İ. (1995). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul.

Öğüt, H. (2010). *Türk-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1923-1930*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ufuk Üniversitesi, Ankara.

Ölmezoğulları, N. (1999). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. Ezgi Kitabevi Yayınları.

Özkan, S. H. (2009). XVII. Yüzyılın Sonlarında Hristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı:19, 61-72.

Özdemir, Ş. (2004). *Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Peker, H. S. (2015). Avrupa'da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi ile Bir Karşılaştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt 5, Sayı 1, 1-12.

Pamuk, Ş. (1990). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İstanbul.

Pirene, J. (1972). *Büyük Dünya Tarihi*, c.2, Çev: Nihat Önel-Beslan Cankat, İstanbul.

Potyemkin, V. (1977). *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, C. I, (Çev. Atilla Tokatlı), İstanbul: May Yayınları.

Poyraz, T. & Arıkan, G. (2004). Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Avrupa Yayılmacılığından Sonra Değişen “Öteki” Tanımları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 21 / Sayı: 2 / ss. 1-16.

Ragatz, L. J. (1922). *The Question of Egypt in Anglo-French Relations 1875-1904*, Fletcher Pembroke, Edinburgh.

Rankin, K. (2011). Mercantilist Reasoning in Economic Policy Making. *Unitec Institute of Technology*, 21 June, 1-14.

Raşid, A. (2006). *Orta Asya'nın Dirilişi, İslam mı, Milliyetçilik mi?* Cep Yayınları, İstanbul.

Roy, O. (2001). *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul.

Sander, O. (2000). *Anka'nın Yükseliş ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara.

Sander, O. (2007). *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınları, Ankara.

Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi*, Siyasal Kitabevi 4. Baskı.

Shaw, S. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul.

Shaw, S. (2002). *Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut Dönemleri*, ed: H. Celal Güzel, Genel Türk Tarihi, c.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Schneer, J. (2011). *Balfour Deklarasyonu, Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri*, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

Smith, A. (2002). *Ulusların Zenginliği*, Cilt 2, Çev. M. T. Akad, Alan Y. İstanbul.

Skousen, M. (2003). *Modern İktisadın İnşası, Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri*. çev: Mustafa Acar ve diğ, Liberte Yayınları, Ankara.

Soucek, S. (2008). *Studies in Ottoman Naval History and Maritime Geography*, The Isis Press, İstanbul.

Soysal, İ. (1987). *Fransız ihtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara.

Spiegel, H. W. (1971). *The Growth Of Economic Thought*. New Jersey, Prentice-Hall Inc.

Şahin, H. (2009). Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri (Başlangıcından Paris Barışına (1856). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Say:40, Erzurum, 277-315.

Şahin, S. (2013). Norman İstilasası'nın I. Haçlı Seferi'ne Yansımaları (Antakya'nın İşgaline Kadar I. Bohemund ve Tancred'in Faaliyetleri). *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*. V:1 Sayfa: 42-52.

Şahin, İ., Şahin, C. & Şükür, İ. (2015). Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaması''. *International Journal of Social Science*. 241-262.

Şen, Y. F. (2004). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*, Yargı Yayınevi, İstanbul.

Şenel, A. (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünce*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şimşek, K. (2012). *Tarih-İ Cevdet'e Göre Napolyon Ve Mısır Meselesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Şişman, A. (1995). *1702-1708 Tarihleri Arasında Türk-Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları ve Bunlara Ait Hükümler*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir.

Tandoğan, M. (2013). *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, TTK Yayınları, Ankara.

Tanilli, S. (1996). *Uygarlık Tarihi*. Cem yayını, İstanbul.

Tanrıkulu, M. (2017). Batılı Devletlerin ve Türklerin Afrika'ya Yaklaşım Farklılıkları: Haritalarda Afrika ve Kolonial Kartografya. *Akademik Bakış Dergisi*, sayı:61, Mayıs-Haziran, 248-265.

Tatar, T. (2011). Sömürgecilik ve Kızıl-Kara Katliam. İstanbul Üniversitesi, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 44. 195-220.

Tekeoğlu, M. (1993). *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana.

Thomas, L. V. (1952). *European Imperialism in The Middle East, Background of The Middle East*, Ed. Ernest Jackh, Cornell University Press, New York.

Tukin, C. (1947). *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul.

Tunçay, M. (1986). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-2*, Teori Yayınları, Ankara.

Turanlı, R. (2001). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.

Turan, N. M. (2017). 19. Yüzyılda İmparatorluk, Kolonyalizm ve Opera Verdi'nin Aida'sı ve Mısır'ın Sergilenmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, 119-142.

Türkyılmaz, Ü. (2017). Aimé Césaire: Sömürge, Kölelik Ve Eşitsizlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.S: 229-239.

Ulutan, B. (1978). *İktisadi Doktrinler Tarihi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Uygur, F. & Uygur, E. (2013). Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social Research*, yıl 17, sayı 3, Ankara, 273-286.

Uzunçarşılı, İ. H. (1975). *Osmanlı Tarihi*. Cilt :2, TTK, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı Tarihi*, c. III / 1, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara.

Üçok, C. (1978). *Siyasi Tarih (1789-1960)*, 2. Bsk. Ankara.

Ünal, T. (1974). *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul.

Vardar, A. (2012). Çeviribilimde Sömürgecilik-Sonrası Dönemeç: Çeviriyle Sömürgeleştirilenin Çeviriyle Özgürleştirilme Çabası. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Vergara, F. (2006). *Liberalizmin Felsefi Temelleri, Liberalizm ve Etik*, çev: Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, İstanbul.

Wallerstein, I. (2015). *Modern Dünya Sistemi 2*. Yarı Yayınları, İstanbul.

Woodruff, W. (2016). *Modern Dünya Tarihi*. Pozitif Yayınları, İstanbul.

Yalçınkaya, A. (2008). *Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası Zitvatorok'tan Küçük Kaynarca'ya, Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, İstanbul.

Yıldırım, İ. (2001). Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:11, sayı:2, Elazığ, 313-327.

Yılmaz, S. (1993). VXII-XIX. Yüzyıllarda İzmir'de Fransızlar, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, İzmir, 89-115.

Yükçü, S. & Atağan, G. (2011). Ortadoğu'da Zaman Tünelinde Ticaret. *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 86-109.

Yükçü, S. & Gönen, S (2014). Anadolu'da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 28-48.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Elif Koçak

Doğum Yılı: 1988

Medeni Hali: Evli

E-Posta: elifkocak408@gmail.com

Eğitim Durumu

Önlisans: Pamukkale Üniversitesi

Lisans: Anadolu Üniversitesi

Lisans: Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Yüksek Lisans (Tezsiz): Gaziosmanpaşa Üniversitesi